

S A D R Ź A J

Baština	
NENAD CAMBI	Ocjena Dioklecijanova vladanja 1
Poezija	
LJERKA SCHIFFLER	Tristia II. 18
BOŽICA ZOKO	Žrtva prešućenih riječi 33
MIRAŠ MARTINOVIĆ	Luk i lira. 41
Proza	
BOŽICA JELUŠIĆ	Dva putopisa 56
MIROSLAV PELIKAN	Dvije pripovijetke 66
Prijevod	
MIHAI EMINESCU	Dvadeset jedna pjesma (Preveo s rumunjskog M. Maras). 94
Studije, rasprave, eseji	
MILAN IVANIŠEVIĆ	Obred krunjenja u stoljećima hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara 123
MARIO-NEPO KUZMANIĆ	Nekoliko priloga splitskoj antroponimiji i toponimiji. 142
HRVOJE ČULIĆ	U snu se probuditi i budna sanjati 147
* * *	Kronika Književnoga kruga Split. 155

Uređuju
JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 —
Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.t-com.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost
u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV —
Ziro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split
HR2223300031100108802 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić
(1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2014. godine tiskana 4 trobroja
časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12), svaki u nakladi od 700 primjeraka.

OCJENA DIOKLECIJANOVA VLADANJA¹*Nenad Cambi*

Ovakav naslov poglavlja je svakako pretenciozan, ali ga je teško bolje formulirati. To je zapravo samo skromni oblik zaključka. Ovdje će biti više riječi o carevom karakteru i o psihološkom profilu nego o sažetoj ocjeni povijesnih događanja tetrarhijskog razdoblja, o kojem su napisane više nego solidne rasprave spomenute na početku ovog rada. Već je višekratno bilo navedeno da su izvori o caru i njegovom razdoblju dosta oskudni i obično međusobno kontradiktorni pa su prosudbe uistinu složene i podložne odabiru. Naime, malo je izvora, osobito onih sinkronih događajima. Po svoj prilici, poganski su izvori namjerno uništavani (kao i arheološki spomenici, što je nedvojbeno utvrđeno), a uglavnom prevladavaju kršćanski koji iznose stavove u skladu s vjerskim opredjeljenjem pisaca, a osim toga su iskrivljavali i preuveličavali događanja. Kršćanski su autori, ne samo pisali u skladu s vjerskim opredjeljenjima, nego i grubo klevetali tetrarhijske vladare da pojačaju učinak na čitatelje. Nešto se ipak dade izvući kontrastiranjem raznih izvora, ali, dakako, iz optike pisca ovih redaka koji svoju osobnost ne može isključiti. Može li se takvim postupkom dobiti zaokružena slika, drugo je pitanje.

Dioklecijan se uzdigao na prijestolje u doba pregoleme krize rimske države koja je prijetila da se još više produbi i da dođe do kolapsa, ako se kormilo ne okrene u suprotnom pravcu. Postavši carem, Dioklecijan je odmah pokazao sklonost prema reformama koje su bile jedino rješenje teške državne i društvene krize, što je samo po sebi pohvalno. Da bi se reforme provele, trebalo je imati

¹ Završno poglavlje rukopisa knjige *Dioklecijan, vir prudens moratus callide et subtilis ingenio ili inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverze i današnje dileme.*

viziju kako poboljšati stanje Rimskog Carstva u vojnom (na prvom mjestu), gospodarskom, administrativnom, teritorijalnom i religioznom pogledu. Car je očito imao povjerenje u svoje sposobnosti i k tomu znatno predcarsko vojničko iskustvo koje je stjecao u doba najtežih kriza i krenuo smjerom koji je zacrtao. Ipak se ne smije tvrditi da nije donosio ishitrene i loše odluke, iznuđene trenutnom situacijom. Međutim, s obzirom na događaje, njegovo je odlučivanje uglavnom razborito. Procijenio je da su borbe za carsku vlast temeljni problem stabilizacije, a potom i pomaka naprijed u unutarnjoj i vanjskoj politici. Nema dvojbe da je on sam bio svjestan da je vlast u Rimskom Carstvu, koncentrirana u jednim rukama, prekrupan zalogaj pa je vjerojatno već od samog početka počeo provedbom planiranog prijenosa vlasti na više osoba. Svi oni koji su raspravljali o kronologiji slažu se da je, unutar nepune godine, Dioklecijan uspostavio diarhiju s kolegom, također vojnikom Maksimijanom koji se dugo iskazivao kao njegov vjerni sljedbenik, što priznaje i sam Laktancije, dakako uz pamfletistički obojene komentare.² Očito je da je tu nakanu nosio od samog dolaska na vlast. Zamisao je provodio postupno, ali ustrajno. Nakon diarhije (približno poslije deset godina), zamislio je (očito u suglasju s Maksimijanom), tetrahiju. Nedvojbeno je da je tetrahija smišljena ne samo kao novo rasterećenje diarsima, nego više kao sustav nasljeđivanja s ciljem sprečavanja građanskih ratova potaknutih hlepnjom za vlašću. Ako se tu činjenicu promatra s desetgodišnjeg kronološkog motrišta, tada se u činu izbora i kasnije abdikacije mora promatrati kao promišljeni sustav, a ne kao improvizaciju. I u Dioklecijanovoj diarhiji i tetrahiji ipak se uvijek znalo tko osmišljava, a tko izvršava konkretne zadaće. Nadležnost i dvostupanjska hijerarhija osiguravale su više reda i efikasniju realizaciju ideje nasljeđivanja. To se odmah i osjetilo, jer, da su osnivači tetrahije željeli, mogli su još ostati na vlasti i potrajati kao najduži vlastodršci u rimskoj povijesti, osim Augusta i kasnije Konstantina, koji je i sam izdanak tetrahije. Međutim, oni su sišli sa svojih položaja po izvornoj zamisli, iako je Dioklecijan očito iznudio Maksimijanovu suglasnost kojemu, sudeći po kasnijem razvitku događanja, nije bilo do silaska s vlasti. Konstantin je poslije pobjede nad Licinijem godine 324. dokinuo posljednju tetrahiju, ali je uveo neefikasniju razdiobu vlasti na članove obitelji, bez jasne ideje u načinu sukcesije. Zbog toga je i došlo do sukoba među braćom, njegovim sinovima.

² DMP 8, 1. *Non dissimilis ab eo; nec enim possent in amicitiam tam fidelem cohaerere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, aequa sententia.* («Tâ oni inače ne bi mogli biti povezani tako vjernim prijateljstvom da ih nisu povezivali zajednička misao i način razmišljanja, iste želje i jednak duh.» Prijevod: Nenad Cambi i Bratislav Lučin.)

I u drugim važnim pa i neznatnijim segmentima života Dioklecijan je nastojao uvesti reda, povećati učinkovitost, ugled carstva, careva te sustava vladanja. Njegova reformrska aktivnost zasnovana je na povratku nekim drevnim vrijednostima kao što je na primjer povratak staroj rimskoj religiji, ali i uvođenju nekih novih mjera kao što su, recimo, novi dvorski ceremonijal, sjaj haljina i dekoriranje sandala, povećanje broja vojnika, poboljšanje njihove opremljenosti, stacioniranje jedinica u blizini granica, njihovo snabdijevanje svim potrebama, nadasve novcem (zato su i osnivane kovnice u neposrednom zaleđu granica), najvećim zalogom lojalnosti i spremnosti za ratovanje. S današnje točke gledišta teško je procijeniti koliko su promjene doprinijele stabilizaciji rimske države. Opći je dojam da bi sve zamišljene reforme bile uspješnije da su manje financijski opterećivale društvo. Povećanje vojske i administracije je mnogo koštalo. Carski dvorovi i pripadajuća raskoš također su bili preskupi. To je bilo vrijeme pada prihoda, a povećanja svih troškova. Laktancije, koji ne priznaje Dioklecijanu nikakve karakterne vrline, a i vrijednosti njegova sustava, što je, dakako, netočno, bio je u pravu kad se zapitao: *Haec quoque (quomodo) tolerari possunt quae ad exhibendos milites spectant?*³ Vojska i država su koštale i ljudima se uzimalo iz usta. Ali, s druge strane, da toga nije bilo, prodori barbara, pljačka, urote, unutarnji nemiri i druge nevolje bili bi još teže poharali državu i kraj bi došao mnogo prije. Ne bi se Zapadno Rimsko Carstvo održalo do godine 476., a Istočno do 1453. (Dioklecijanov dio). Neprijatelji su prijetili na svim granicama. Neuralgične su točke bile na sarmatskom području (sjeverno od Dunava), na galskom i germanskom dijelu limesa te u međurječju Eufrata i Tigrisa, što zapravo znači sve osim južnih, ali i tamo su se pojavljivale pobune, što je u osnovi isto. Perzijska opasnost već je za Šapura, a poslije i za Narzesa, prijetila ne samo pljačkaškim pohodima nego i amputiranjem čitavih dijelova istočnih područja. Nekoliko desetljeća ranije, čak je i car Valerijan bio zarobljen i umro u perzijskom zatočeništvu, što je bila pregolema sramota kakvu rimska povijest dotada nije upamtila i vapila je za osvetom. U svakom slučaju, praktički

³ DMP 7, 5. »A na koji bi se način uopće moglo podnositi sve ono što je bilo potrebno za uzdržavanje vojnika?« (Prijevod: N. C. i B. L.).

Laktancijeva nepravedna procjena rezultata Dioklecijanovih reformi je vidljiva, ali Laktancijevo lucidno zapažanje pokazuje pravo stanje gospodarstva (DMP, 7, 3-4): *Adeo maior esse coepert numerus accipientium quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum deserentur agri et culturae verterentur in silvam* (»Broj primatelja počeo je znatno nadilaziti broj davatelja, tako da je neumjerenost nameta iscrpila snagu kolona (ratara) pa su se napuštala polja, a obradivo zemljište pretvaralo u šumu.« Prijevod: N. C. i B. L.)

Valja napomenuti da je zemljoradnja tada bila najvažnija privredna grana. Takva situacija u poljodjelstvu sve do modernog doba prijeti rušenjem svake privrede.

danas nije moguće procijeniti koliki su bili nameti društvu, ali nedvojbeno veliki, samo ih je bilo teško realizirati. Kao uvijek u takvim povijesnim situacijama, postojale su s jedne strane velike potrebe za očuvanjem poretka i države, a s druge je bila upitna održivost toga jer su nameti koji su gušili gospodarski razvoj bili gotovo nepodnošljivi.⁴ Nije to više bilo vrijeme kad su pohodi i osvajanja izvan granica Rimskoga Carstva donosili veliki plijen.

Jedna od neuspjelih reforma bio je i pokušaj smirivanja rasta cijena. Kad se uzme u obzir da je edikt o maksimiranju cijena na Istoku bio uklesan u masivne mramorne ploče i to u mnogo primjeraka, tada je jasno kolike su se nade polagale u taj pokušaj. Ali, kolikogod Laktancije za taj pokušaj *a posteriori* crni Dioklecijana, i malo skrupuloznija analiza pokazuje da je car zapravo došao, koliko je barem poznato, prvi put u povijesti na ideju da administrativno odredi maksimalne cijene dobara, usluga i proizvoda. Ciljevi su nedvojbeno bili plemeniti, kao što to pokazuje preambula zakona u kojoj se ukazuje na nezažaljivu lakomost trgovaca i preprodavača, što upućuje i na socijalni moment edikta. Čini se da je primarni cilj mjera bio suzbiti pohlepu trgovaca, nakupaca i prekupaca, ali su one postigle suprotan efekt jer su najviše pogodile proizvođače jer su proizvodni troškovi bili viši od maksimiranih cijena. Stoga je posljedica edikta bila povlačenje najvažnijih artikala s tržnica i tržišta, čime su se proizvođači izlagali kaznama. K tomu, novac je slabio pa su fiksne cijene uskoro postajale dodatno nerealne. Veoma se brzo pokazalo da jedino tržište može odrediti cijene. Na vidjelo je jasno isplivala neučinkovitost mjera.⁵ Dioklecijan je brzo reagirao na pogrešku i nije oklijevao

⁴ To dirljivo opisuju Laktancije jedanput u vezi s Dioklecijanovom reformom o maksimiranju cijena. DMP 7, 6-7: *Idem cum variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est; tunc ob exigua et vilia multus sanguis effusus, nec venale quicquam metu apparebat et caritas multo deterius exarsit, donec lex necessitate ipsa post multorum exitium solveretur.* (»Budući da je različitim nedjelima prouzrokovao golemu skupoću, poduhvatio se toga da zakonom odredi cijene prodajnih dobara. Tada je zbog neznatnih i nevažnih stvari proliveno mnogo krvi te da se od straha ništa nije iznosilo na tržnicu za prodaju, a skupoća je rasla mnogo gore, i nakon što su mnogi stradali, bilo je nužno dokinuti zakon.« Prijevod: N. C. i B. L.)

Vjerojatno Laktancije pretjeruje o količini prolivene krvi. Ljudi se u takvim situacijama snalaze i izbjegavaju opasnosti. Uostalom, tko je mogao kontrolirati sva tržišta? Ograničenje cijena se poslije u povijesti, pa i u našoj suvremenoj, višekратно provodilo i uvijek je završavalo neuspjehom, jer samo tržište (ponuda i potražnja) razumno određuje cijene. Međutim, Laktancije dobro detektira vezu povećanja troškova države, koje on naziva nedjelima, i rasta cijena.

⁵ O ediktu o maksimiranju cijena usp. S. Laufer, *Diokletians Preisedikt*, Berlin, 1971.; M. Giachero, *Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis rerum venalium*, Genova, 1974.; N. Cambi, »Marginalije uz Edictum Diocletiani e collegarum de pretiis rerum venalium«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar* 39, Razdio povijesnih znanosti 26/2000.,

dokinuti zakon, što mu je bilo svojstveno. Međutim, valja priznati da je ideja bila originalna.

Još veće ekonomske poteškoće nastale su tek u Galerijevo doba kad je car nametnuo porez na glave svakog kućanstva i na imovinu (*capitatio et iugatio*). Takav porez Rimljani nisu prije razrezivali svojim građanima. Sličnim nametima, po Laktanciju, Trajan je kaznio Dačane.⁶ Dakle, takav oblik poreza smatrao se sramotnim za Rimljane, a jedino primjeren neprijateljima. Uistinu, osobito ponižavajuće bilo je popisivanje imovine i dovođenje starčadi na forume gradova da bi se utvrdilo tobožnje realno stanje glava bez obzira na produkciju domaćinstva. Ovakve mjere bile su također neproduktivne za gospodarstvo i cjelokupni razvoj društva.

Što se Dioklecijanovih karakternih osobina tiče, ključno je Laktancijevo poglavlje br. 7. Slika Dioklecijanova karaktera i njegove upravne i druge sposobnosti pisac negativno ocrtava već u prvim rečenicama.⁷ Za Dioklecijana Laktancije rabi samo teške, optužujuće riječi i izraze: *scelerum inventor, machinator malorum, insatiabile avaritia, timiditas, timor, ira, malitia, insolentia, insania*, dakle redom: izumitelj zala, poticatelj zala, neutaživa škrtost, bojažljivost, strah, bijes, srdžba, zloba, nerazumnost, nerazboritost. Takve ili slične kvalifikacije višekratno se ponavljaju i u drugim dijelovima teksta. Osim toga, Laktancije caru prišiva i druge »vrline«: kolebljivost, častohleplje, hinjenje lukavosti i pronicavosti, pripisivanje sebi tuđih zasluga i svaljivanje krivice za nespjehe na druge. Sve je negativnosti autor u tolikoj mjeri nagomilao da ne može o drugom osim o pretjerivanju i tendencioznosti. S druge strane, nehотиčno priznaje da car nije želio prolijevati krv, da je

Zadar, 2001., 49-59. N. Jovanović, »Avaritia i inflacija: percepcija ekonomskih pojava u preambuli Edikta o cijenama«, u: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača*. O 1700. obljetnici postojanja, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split, 2009., 553-580. Nema nikakve dvojbe da je edikt, nažalost, bio bezuspješni pokušaj olakšavanja života najnižim slojevima društva.

⁶ DMP 23, 1-9. Međutim, strahote koje opisuje Laktancije više su posljedica načina provođenja zakona kao takvog. Publikani ili cenzori (potonju riječ upotrebljava Laktancije) su po naravi i funkciji bili gulikože jer što su više oduzimali, više im je ostajalo. Zbog toga su i bili toliko omraženi u narodu. Nisu carski zakonski akti odredili da se nametne porez i na radno nesposobnu starčad i mrtve glave, ali ih utjerivači nisu isključivali iz popisa. To je bilo više nedjelo provoditelja mjera nego zakonodavca. Okvir zakona omogućivao je zloporabu i oduzimanje novca i dobara. I danas smo svjedoci kako se i na što sve plaća porez i kako i u nerobovskom društvu dolazi do robovske zaduženosti i propasti ljudskih egzistencija i poduzetništva.

⁷ DMP 7, 1-2. *Diocletianus, qui scelerum inventor et malorum machinator fuit, cum disperderet omnia, ne a deo quidem manus potuit abstinere. Hic orbem terrae simul et avaritia et timiditate subveritit* (»Dioklecijan, začetnik zločina i poticatelj nedjela, kada je sve uništio, nije suspregnuo svoju ruku ni od Boga. U svojoj gramzivosti i bojažljivosti izvrnuo je naopačke čitavu zemlju.« Prijevod: N. C. i B. L.)

uvažavao savjete, da je postupao oprezno, da je patio za obitelji, dakle sve što je u osnovi pozitivno, pisac ipak nastoji odjenuti u negativno ruho. Ni jednog tetrarha, osim Dioklecijana, Konstancija I. i Konstantina, ne optužuje za pohotu i razvrat. Dva potonja su mu miljenici pa nije nimalo čudno što ih slika ružičastim bojama, ali kad pohotu ne pripisuje njemu odiznom Dioklecijanu, onda mu to očevidno nije ni mogao prišiti. Stoga, unatoč svim mogućim negativnostima, Dioklecijan, kad se s malo pozornosti promotri njegov karakter, ispada da i nije bio tako crn, osobito kad se uspoređi s karakteristikama Maksimijana, Galerija, Maksencija, Severa i Maksimina Daje koji po Laktanciju zavređuju samo prezir. Već je navedeno da Galeriju ne uzima kao pozitivno ni edikt o slobodi ispovijedanja kršćanstva jer je tobože došao prekasno kad ga je Bog već nakanio kazniti što se nedvojbeno protivi Kristovoj paraboli o prvom i posljednjem u vinogradu (Matej 20, 1-16). Slično je i s Dajinim predsmrtnim pokajanjem i njegovim ediktom o slobodi kršćanskog društva koji nije ni mogao zaživjeti (DMP 50, 5-7; HE IX, 1-13). Sve ono što bi eventualno moglo umanjiti vrijednost kasnijih Konstantinovih mjera, i pisac nastoji ne samo umanjiti nego i negirati. Konstantina Laktancije, jednako kao i Euzebije, nastoji pokazati kao jedinog tvorca kršćanske slobode i pripisati mu sve zasluge, ali proces je ipak nezaustavljivo započeo još prije – za Galerija i Dioklecijana. Laktancijevi negativni stavovi prema većini tetrarha izraz su općeg stanja duha kršćanskih zajednica općenito, a posebno nikomedijske kojoj je i sam pripadao. Uostalom, Galerijev edikt je potpisao i Konstan zajedno sa svim drugim tetrarsima. Taj je edikt zapravo bio zasnovan na Dioklecijanovom umjerenom stavu u doba prije početka progona.

S druge strane, valja naglasiti da neki drugi pisci, doduše iz poganskog kruga, Dioklecijana slikaju na sasvim drugačiji način. Eutropije piše: *Diocletianus moratus callide fuit, sagax praeterea et admodum subtilis ingenio, et qui severitatem suam aliena invidia vellet explere. Diligentissimus tamen et sollertissimus princeps, et qui imperio Romano primus regiae consuetudinis formam magis, quam Romanae libertatis invexit adorari se iussit, quum ante eum cuncti salutarentur. Ornamenta gemmarum vestibus calceamentisque indidit. Nam prius imperii insigne in chlamyde purpurea tantum erat, reliqua communia.*⁸ Ovdje

⁸ Eutropije IX, 26. »Dioklecijan je bio dovitljive naravi, osim toga oštrouman i vrlo pronicava duha; vlastitu sklonost okrutnosti htio je zadovoljiti tako da omrazu prebaci na druge. Ipak, bio je vrlo djelatan i sposoban car. Prvi je u Rimskom Carstvu uveo običaje koji su prikladniji kraljevskom vladanju nego rimskoj slobodi te je naložio da mu se klanjaju, dok su prije njega svi bivali samo pozdravljani. Odjeći i obući nadodao je ukrase od dragoga kamenja; naime, prije se oznaka carske vlasti sastojala samo u grimiznom ogrtaču, dok je sve ostalo bilo kao i kod drugih ljudi.« (Prijevod: B. L.)

prevladavaju (prve su i spomenute) pozitivne značajke (*moratus callide, sagax, subtilis ingenium, diligentissimus et solertissimus princeps*). Jedina negativna karakterna osobina bila bi to što je pokušavao svoju okrutnost prebaciti na druge. To je donekle slično onome što Laktancije piše da mu je bilo svojstveno kad bi odlučio učiniti što god dobro, nije tražio savjet, kako bi sam zaslužio pohvalu, ali kad bi kanio raditi što god zlo, zbog čega je mogao očekivati samo pokudu, sazivao je mnoge na savjetovanje da bi se drugima pripisala krivnja za ono što je sam skrivio.⁹ Kraj navedene Eutropijeve rečenice pokazuje Dioklecijanovu sklonost orijentalnoj raskoši i veličanju svoga izgleda, što je bilo strano rimskom ukusu i pozitivnim običajima pa čak i kad su carevi bili u pitanju. Sve u svemu, on nudi dosta realnu sliku, ali treba imati na umu da je takva bila općeprihvaćena poganska motrišna točka. Neumjesno ukrašavanje odjeće i obuće te dvorski ceremonijal tradicionalnom su rimskom moralu, a dakako i našem današnjem, strani, ali, osim ispraznosti, u tome se može vidjeti i pokušaj podizanja careva dostojanstva (*divina maiestas*).¹⁰ To je isprazan, ali shvatljiv pokušaj izjednačavanja vanjske pojavnosti s najvećim todobnim rivalom perzijskim carem. Srozano carstvo trebalo je podići na višu vanjsku razinu da bi carevi bili vjerodostojni širim slojevima. Takav je bio duh vremena.

Aurelije Viktor (XXXIX., 1-8) na početku svog brevijarističkog opisa Dioklecijanove vlasti kaže: *Sed postquam odore tabescentium membrorum scelus proditum est, ducum consilio tribunorumque Valerius Diocletianus domesticos regens ob sapientiam deligitur, magnus vir, his moribus tamen: quippe qui primus ex auro veste quaesita serici ac purpurae gemmarumque vim plantis concupiverit. Quae quamquam plus quam civilia tumidique et affluentis animi, levia tamen prae ceteris. Namque se primus omnium Caligulam post Domitianumque dominum palam dici passus et adorari se appellarique uti deum. Quis rebus, quantum ingenium est, compertum habeo humillimos quosque, maxime ubi alta accesserint, superbia atque ambitione immodicos esse. Hinc Marius patrum memoria, hinc iste nostra communem habitum supergressi, dum animus potentiae expers tamquam inedia refecti insatiabilis est. Quo mihi mirum videtur nobilitati plerosque superbiam dare, quae gentis patriciae memor molestiarum, quis agitur, remedio eminere paululum iuris habet. Verum haec in Valerio obducta ceteris bonis; eoque ipso,*

⁹ DMP XI, 5. Ali takva kvalifikacija mogla bi se iščitati i kao careva vrlina. Zar je slušanje savjeta samo po sebi loše?

¹⁰ ILS 627. U bilj. 175 donesen je tekst natpisa.

*quod dominum dici passus, parentem egit; satisque constat prudentem virum edocere voluisse atrocitatem rerum magis quam nominum officere.*¹¹

Ovakav opis Aurelija Viktora djeluje razumno i prosudba je mješavima pozitivnih i negativnih karakteristika sasvim realna. Dioklecijanu umjereno spočitava strogost, ali i hvale očinsko ponašanje s carske razine. I kod ovakve karakterizacije valja voditi računa da pisac, iako poganin iz IV. st., nastoji ipak iznijeti i pozitivne i negativne karakteristike.

Jedan od pisaca Historia Augusta (Flavije Vopisko iz Sirakuze), iako mu to nije glavna tema, osvrnuo se na Dioklecijanov karakter.¹² Evo nekoliko veoma zanimljivih navoda: *et cum quaereretur quis vindex Numeriani iustissimus fieret, quis daretur rei publicae bonus princeps, Diocletianum omnes divino consensu, cui multa iam signa facta dicebantur imperii, Augustum appellaverunt, domesticos tunc regentem, virum insignem, callidum, amantem rei publicae, amantem suorum et ad omnia quae tempus quaesiverat temperatum, consilii semper alti, nonnumquam tamen effrontis sed prudentia et nimia pervicacia motus inquieti pectoris comprimuntis.*¹³ Ove riječi iskazuju veoma pozitivne odlike koje su prožete

¹¹ »No nakon što je zbog zapaha njegovih udova u raspadanju zločin (ubojstvo Numerijana) razotkriven, na vijeću vojskovođa i tribuna izabran je zbog svoje razboritosti Valerije Dioklecijan, zapovjednik domestika (carske tjelesne straže). Bio je on ugledan čovjek, no imao je ove osobine: prvi je zatražio da mu haljine budu protkane zlatom i poželio je za svoju obuću obilje svile, grimiza i dragulja. I premda je to nadilazilo rimski običaj te bilo znakom tašta i uznosita duha, u usporedbi s drugim svojstvima bilo je neznatno. Naime, on je prvi od svih poslije Kaligule i Domicijana dopustio da ga javno nazivaju gospodarom i da mu se klanjaju i oslovljavaju ga kao boga. Na temelju toga, koliko mi um dopušta, zaključujem da ljudi iz najnižih slojeva, ponajvećma kad se uspnu visoko, postanu neumjereni u oholosti i častohleplju. Zbog toga su u doba naših predaka Marije, a u naše doba on, prekoračili opći običaj, jer duh koji nije iskusio moć nezasitan je poput čovjeka koji se spasio od gladi. Otud mi se čini čudnim da mnogi ljudi predbacuju oholost plemstvu, koje čuvajući u pamćenju svoje patricijsko podrijetlo ima – u naknadu za tegobe kojima je izvrgnuto – barem neko pravo da se ističe. No kod Valerija te su strane bile zastrte ostalim, dobrim osobinama; makar je dopustio da ga zovu gospodarom, djelovao je kao otac; i dosta je sigurno da je taj mudri muž želio pokazati da surove okolnosti stvaraju veće smetnje nego naslovi.« (Prijevod: B. L.)

¹² Zanimljivo je da Flavije Vopisko iz Sirakuze u poglavlju o Numerijanu za kojega ima samo riječi hvale daleko više govori o Dioklecijanu nego o njegovom prethodniku kojemu je posvećeno poglavlje.

¹³ HA XIII, 2-4 (Numerijan). »Kad su postavili pitanje tko bi Numerijanu bio najpravedniji osvjetnik i koga bi državi izabrali za dobrog prvaka, svi su na božji poticaj jednoglasno proglasili augustom Dioklecijana. O njemu se tada govorilo da je već dobio mnogo znamenja da će postati imperator. On je tada zapovijedao imperatorovoj tjelesnoj straži, a bio je znamenit čovjek, spretan, odan državi, odan svojim, sposoban riješiti sve što su zahtijevale prilike, uvijek cijenjen kao savjetnik, ponekad krut, ali razboritošću i čvrstom voljom mogao je obuzdati svoju naglost.« (Prijevod: D. Nečas Hraste.)

negativnostima (krutost i naglost), ali koje ipak može suspregnuti jakom voljom. Ova potonja karakteristika je znak iskustva koje je stekao za svoga općevojničkog i zapovjedničkog znanja i života. Mogućnost susprezanja nije neznatna vrlina, osobito u doba kad su žestoki karakteri vojničkih careva donosili brzoplete i štetne odluke, kao na primjer Aurelijan, jedan od njegovih prethodnika, inače hrabar i izvrstan vladar, što ga je u konačnici i života stajalo. U ovom pasusu istknuta je ljubav prema državi, što se jasno moglo iščitati i iz njegovih djela i reforma. Nedvojbeno je da je među poganskim pučanstvom Dioklecijan vrijedio kao čovjek kojemu je odanost državi bitno svojstvo.

Vopisko hvali i Dioklecijanov citat iz Eneide: »*Hic est auctor necis Numeriani. sic Aper foeda vita et deformibus consiliis agens dignum moribus suis exitium dedit. Avus meus rettulit interfuisse contioni, cum Diocletiani manu esset Aper occisus; dixisse autem dicebat Diocletianum, cum Aprum percussisset: »Gloriare, Aper, 'Aeneae magni dextra cadis.'*« *quod ego miror de homine militari, quamvis plurimos plane sciam militares vel Graece vel Latine vel comicorum usurpare dicta vel talium poetarum. Ipsi denique comici plerumque sic milites inducunt ut eos faciant vetera dicta usurpare. Nam et »Lepus tute es, pulpamentum quaeris?« Livii Andronici dictum est, multa aliaque Plautus Caeciliusque posuerunt.*«¹⁴

Isti je naveo i cijeli pasus koji se odnosi na Dioklecijana, a to su također riječi Vopiskova vlastitog djeda koji je služio u Dioklecijanovom okruženju: *Curiosum non puto neque satis vulgare fabellam de Diocletiano Augusto ponere hoc convenientem loco, quae illi data est ad omen imperii. Avus meus mihi rettulit ab ipso Diocletiano compertum. »Cum«, inquit, »Diocletianus apud Tungros in Gallia in quadam caupona moraretur, in minoribus adhuc locis militans, et cum Druiade quadam muliere rationem convictus sui cottidiani faceret, atque illa diceret, 'Diocletiane, nimium avarus, nimium parvus es,' ioco non serio Diocletianus respondisse fertur, 'Tunc ero largus, cum fuero imperator.' post quod verbum Druias dixisse fertur, 'Diocletiane, iocari noli, nam eris imperator cum Aprum occideris.'*¹⁵

¹⁴ HA XIII 1-10 (Numerijan). »Ovo je začetnik Numerijanova ubojstva. Tako je Aper koji je sramotno živio i provodio u djelo svoje ružne nakane, umro dostojno svojoj naravi. Djed mi je pričao da je na skupštini na kojoj je Aper bio ubijen Dioklecijanovom rukom. Kaže da je Dioklecijan, kad je ubio Apera, rekao: »Budi ponosan Apre padaš rukom velikog Eneje«. Tome se ja divim kod vojnika, iako znam da mnogi vojnici znaju citirati grčke ili latinske stihove komičara ili sličnih pjesnika. Pesci komedija čak često pokazuju vojnike kako koriste stare izreke. Primjerice sam si zec, a tražiš divljač, izreka je iz Livija Andronika, a mnogo drugih je iz Plauta i Cecilija.« (Prijevod: D. Nečas Hraste.)

¹⁵ HA XIV 1-5 (Numerijan). »Ne smatram neumjesnim navesti na ovom mjestu malo poznatu priču kako je Dioklecijan August dobio znamenje da će postati imperator. Ispričao mi ju je djed koji je doznao od samog Dioklecijana. Još dok se Dioklecijan borio kao

U nastavku Vopisko navodi: *semper in animo Diocletianus habuit imperii cupiditatem, idque Maximiano conscio atque avo meo, cui hoc dictum a Drujade ipse rettulerat. Denique, ut erat altus, risit et tacuit. Apros tamen in venatibus, ubi fuit facultas, manu sua semper occidit. Denique cum Aurelianus imperium accepisset, cum Probus, cum Tacitus, cum ipse Carus, Diocletianus dixit, »Ego semper apros occido, sed alter utitur pulpamento.«* *Iam illud notum est atque vulgatum, quod, cum occidisset Aprum praefectum praetorii, dixisse fertur, »Tandem occidi Aprum fatalem.«* *Ipsum Diocletianum idem avus meus dixisse dicebat nullam aliam sibi causam occidendi manu sua fuisse nisi ut impleret Drujadi dictum et suum firmaret imperium. Non enim tam crudelem se innotescere cuperet, primis maxime diebus imperii, nisi illum necessitas ad hanc atrocitatem occisionis adtraheret.*¹⁶

Čini se da Dioklecijan nije bio sasvim lišen znanja iz rimske književnosti, a citate je adekvatno upotrebljavao, što je bila cijenjena kvaliteta. Je li Dioklecijan postigao kakvo kvalitetnije obrazovanje, iz ovoga teksta teško je razabrati. Ako je posjedovao neko obrazovanje, to je po svoj prilici autodidaktičkog karaktera, jer je u vojsku stupio kao mlad (do dvadesete godine) i čitao dok nije bilo borbi. Druga činjenica, međutim, koja proizilazi iz ovoga citata je njegov višekratno uspješni lov na veprove. Naime, ubijanje vepra je jedno od onih ispita odvažnosti i dokazivanja vrlina dostojnih vladara. Hrabrost u lovu kao ljudska vrlina stupnjevala se na sljedeći način: lov na vepra, lov na medvjeda, lov na lava kao što je eksplicitno prikazano na Hadrijanovim tondima sekundarno ugrađenima u strukturu

časnik, pričao mi je djed, i boravio u nekom svetištu na području Tungra u Galiji, polagao je račune o svojoj svakodnevnoj prehrani nekoj Drijadi. Ona mu je rekla: 'Dioklecijane, previše štetiš, previše škrtariš', a on joj je neozbiljno i u šali odgovorio: 'Bit ću darežljiv kad postanem imperator.' Na te mu je riječi Drijada odgovorila: 'Nemoj se šaliti, Dioklecijane, postat ćeš imperator kad ubiješ vepra.'
(Prijevod: D. Nečas Hraste.)

¹⁶ HA XV, 1-6 nastavlja: »Dioklecijan je uvijek želio vladati, što su znali Maksimijan i moj djed koji mi je ispričao priču o Drijadi. Tada se Dioklecijan, i inače zatvoren, samo nasmijao i zašutio. Ali kad mu se u lovu pružila prilika, uvijek je svojom rukom ubijao veprove. Na vlast su došli Aurelijan, Prob, Tacit, a kad je došao Kar, Dioklecijan je rekao: 'Stalno ubijam veprove, ali jedu ih drugi.' Dobro je poznato da je, ubivši pretorijanskog prefekta Apra, rekao: 'Konačno sam ubio onog pravog.' Djed mi je pričao da je Dioklecijan izjavio da ga je ubio samo zato da ispuni Drijadine riječi i učvrsti svoju vlast. Nije htio, osobito prvih dana svoje vlasti, da se priča o njegovoj okrutnosti, ali na to ubojstvo prisilila ga je sudbina.« (Prijevod: D. Nečas Hraste.) Nije pouzdano o kojem se ovdje Maksimijanu radi. Moguće je da je ovdje naznaka bliskosti Dioklecijana i njegova kasnije sudruge u vlasti.

Pisac opravdava okrutnost okolnostima događaja, što je istina. Tu negativnu osobinu (okrutnost) spominju i drugi izvori, ali ističu i da ju je uspješno susprezao.

Konstantinova slavoluka u Rimu.¹⁷ Lov na vepra dostojan je carske vrline i sadrži neke aluzije na vijećanju časnika nakon ubojstva Numerijana kad je procijenjeno da bi Dioklecijan bio najdostojniji, što je dokazao u borbama, lovu i brzinom reakcije. Stoga, ne stoji Laktancijeva procjena da je bio kukavica. Nije zanemariva ni konstatacija da je Dioklecijan bio zatvoren i šutljiv, ali to nisu negativna svojstva. Mudar čovjek ne govori suviše. Šutljivost i odrješitost su vrline koje je cijenilo rimsko društvo. Brbljavost je ispraznost.

Međutim, možda najveća pohvala Dioklecijanovoj vlasti dolazi od Elija Lampridija, pisca života cara Antonina Heliogabala, jednog od najomraženijih vladara u rimskoj povijesti. On doslovno kaže: *de quo vereor ad Clementiam tuam scribens vera dicere, ne malivolis adulator videar esse, sed absolvar contra livorem improborum, cum et apud alios clarum esse perspexerim. His iungendi sunt Diocletianus, aurei parens saeculi, et Maximianus, ut vulgo dicitur, ferrei, ceterique ad Pietatem tuam. Te vero, Auguste venerabilis, multis paginis iisdemque disertioribus illi prosequenter, quibus id felicior natura detulerit. His addendi sunt Licinius atque Maxentius, quorum omnium ius in dicionem tuam venit, sed ita ut nihil de eorum virtute derogetur. Non enim ego id faciam quod plerique scriptores solent, ut de iis detraham qui victi sunt, cum intellegam gloriae tuae accedere, si omnia de illis, quae bona in se habuerint, vera praedicaro.*¹⁸

Ova formulacija, koja potječe iz doba od jedva pedeset godina nakon Dioklecijanove smrti, veoma jasno svjedoči da se barem u nekim slojevima kasnorimskog društva očuvala veoma pozitivna uspomena na Dioklecijana i Galerija. Maksimijan je, kao što je već prije u tekstu objašnjeno, zapravo Galerije kojemu je službeni *cognomen* bio *Maximianus*, a nadjenuo mu ga je sam njegov august i tast.¹⁹ Taj se

¹⁷ N. Cambi, »Lov kao ΜΕΓΑ ΗΘΟΣ i ΜΕΓΕΘΟΣ (Virtus et dignitas) antičke carske i sepulkralne ikonografije«, *Kulturna animalistika*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. godine u Splitu, Split, 1998. (ur. N. Cambi i N. Visković), 85-95, sl. 7-11.

¹⁸ HA XVII, XXXV, 4. »Njima treba dodati Dioklecijana, oca zlatnog vijeka, i Maksimijana (Galerije op. N. C.), oca, kako se kaže, željeznog vijeka, te ostale vladare sve do tvoje milosti. A tebe, štovani Auguste, neka na mnogo stranica i rječito opišu oni kojima to dopusti bolja nadarenost. Njima treba dodati i Licinija, Aleksandra i Maksencija, tako da im se ne oduzme ništa od njihove vrline, iako je moć svih njih podređena tebi. Ali ja neću činiti ono što obično čini većina pisaca – umanjivati veličinu poraženima, jer znam da ću pridonijeti tvojoj slavi ako istinito zabilježim sve njihove dobre strane.« (Prijevod: D. Nečas Hraste.)

¹⁹ DMP 18, 13. *Nam et ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis causa, quia Maximianus fidem summa religione praestabat.* »... jer je i njemu samome Dioklecijan bio djelomično izmijenio ime, zbog znamenja, jer je Maksimijan (stariji, op. N. C.) iznimnom pouzdanošću iskazivao vjernost.« (Prijevod: N. C. i B. L.).

citata, naime, ne odnosi na starijeg Maksimijana jer je on bio suvladar Dioklecijanu pa bi njegovo imenovanje ocem željeznog doba bilo kontradiktorno na vrijeme na koje se odnosi. Dakle, starija tetrarhijska generacija (Dioklecijan i Maksimijan) bila bi tvorac zlatnog doba, a sljedeća željeznog, što se još uvijek smatralo uspješnim.²⁰ Nakana pisca bila je da pokaže da poslije dolazi do pogoršanja. Upravo takve kvalifikacije pokazuju i različita gledišta suvremenika i neposrednih nasljednika glede uspješnosti Dioklecijanovog razdoblja. Ovakvu recepciju Dioklecijanova razdoblja potkrepljuje i jedan natpis iz sjeverne Afrike (Henchir Midid) koji glasi: *Felicissimo saeculo domi/norum nostrorum C(aio) Aurelio Valerio [Dio]cletiani pii fel(ici) invicti Aug(usti)*.²¹ U tome se ne govori, doduše, o zlatnom razdoblju, ali je to metafori gotovo ekvivalent superlativ *felicissimum*.²²

Prije navedeni izvori i natpisi u biti pokazuju kontroverzne procjene Dioklecijanova karaktera i uspješnosti vlasti i politike kreću se od ekstremno pohvalnih do teških optužbi i grubih pogrda. Naravno da ni jedne ni druge procjene nisu realne, jer potječu od suprotstavljenih društvenih struktura koje su to razdoblje različito procjenjivale. Spomenutu metaforu Elija Lampridija, pisca poganskog podrijetla, izraženu metalima, nedvojbeno nikad ne bi prihvatili kršćani.

Dioklecijanova mudrost smije se procijeniti i na temelju nekih njegovih postupaka, bez obzira na njihovu opravdanost ili neopravdanost. Aleksandriju je podsjedao 8 mjeseci, nemilosrdno je odrezavši od dotoka vode i tako skršio otpor pobunjenika, bez velikih žrtava, barem na svojoj strani, što mu je bio najvažniji cilj. S obzirom na činjenicu da su pobunjenici bili rimski građani, Dioklecijan nije proslavio trijumf, držeći se starih običaja, pa je po Egiptu postavio samo brojne tetrapilone s likovima suvladara, što je izraz kolektivnog, a ne osobnog uspjeha.²³ Konstantin nije poštovao običaje nakon pobjede nad Maksencijem, nego je podigao velebni slavluk, oskvrnuši čak mnoge službene rimske spomenike,

²⁰ Dioklecijan je bio jedan od rijetkih careva čija je vlast obilježavala epohe. Tako nakon uspona na vlast u Egiptu počinje *Aera Diocletiani* (računanje vremena) od 28. kolovoza 284. koje se poslije promijenilo u *Aera Martyrum* da bi se tek u VI. st. izmijenilo u računanje *ab Incarnatione Domini*, usp. A. Demandt, »Diokletian als Reformator«, u: *Diokletian und die Tetrarchie*. Aspekte einer Zeitenwende, Berlin-New York, 2004., 7. U takvom kontrastu sučeljavaju se podjele i ideološka polazišta pa su ekstremni stavovi neizbježivi.

²¹ ILS 637.

²² Usp. M. R. Alfoldi, *Bild und Bildsprache der römischen Kaiser. Beispiele und Analysen*, Mainz, 1999., 117-156.

²³ W. Thiel, Die »Pompeius Säule« in Alexandria und die Vier Säulen Monumente Ägyptens. Überlegungen zur tetrarchischen Repräsentationskultur in Nordafrika. Die Tetrarchie. Ein neues Regierungssystem und seine mediale Präsentation, Wiesbaden, 2006., 249-322, sl. 1-17.

pretvorivši glave drugih vladara u svoje portrete.²⁴ Doduše, to je učinio i Dioklecijan s Klaudijevim slavlolukom Arcus Novus, ali to nije načinio u čast pobjede nad rimskim građanima.²⁵ Međutim, valja naglasiti da su oba slavloluka neobično važna za poznavanje fizičkog izgleda obojice vladara, osobito Dioklecijana, čiji su nam portreti znatno slabije poznati od Konstantinovih.

Drugi je primjer razumnog ponašanja postupak s Galerijem kojega je nakon poraza od Perzijanaca kaznio na taj način što ga je u carskoj ratnoj opremi natjerao da pješači više od milje uz njegova kola dok se sam udobno vozio. Takvu kaznu je suvladar zaslužio jer je napao Perzijance u otvorenom boju i doživio poraz. Očito je da je sramota umanjila Galerijevu bahatost i nesmotrenost pa, kad mu je u drugoj bitki Dioklecijan ponovno udijelio povjerenje, lukavo je načinio zasjedu i do nogu porazio neprijatelja. Dioklecijan je dopustio Galeriju da u Solunu podigne slavloluk sa scenama iz bitke u kojima je potonji protagonist, što je uistinu i bio. Isto tako dopustio mu je da u Solunu podigne tzv. Mali slavloluk s jasnim perzijanskim reminiscencijama. Međutim, Dioklecijan sam je na proslavi *vicennalia* u Rimu prolavio trijumf nad Perzijancima vodeći u svečanosti, nakon punih pet godina zatočeništva, Narzesovu rodbinu.²⁶ Međutim, u trijumfalnoj pompi prigodom proslave *vicennalia* sudjelovao je Maksimijan, a ne Galerije, iako je potonji izvojevao pobjedu nad Perzijancima, a ta je pobjeda bila u središtu čitave proslave. Time je Dioklecijan pokazao tko je važniji u piramidi tetrarhijske vlasti. Uostalom, u Rimu Dioklecijan i stariji Maksimijan slave dvadesetu obljetnicu (*vicennalia*) i nije im bilo do toga da slavu dijele s drugima u trenutku kad im se bliži silazak s trona.

Dioklecijan je bio i velikodušan i okrutan u svojoj političkoj i ratnoj aktivnosti. Ti su događaji otkrili da je Dioklecijan kažnjavao i ponižavao, ali i poticao. Ako se ima u vidu preambulu edikta o maksimiranju cijena, tada se pokazuje da je u

²⁴ S. De Maria, *Gli archi onorari di Roma e dell' Italia Romana*, Roma, 1988., br. 98, 316-319, tab. 79-81, 95-101.

²⁵ S. De Maria, 1988., br. 94, 312-314, tab. 89-90.

²⁶ Hieronymi Chronicon ad 304 navodi: *Diocletianus et Maximianus Augusti, insigni pompa Romae trimpharunt, antecedentibus currum eorum Narsei coniuge, sororibus, liberis et omni praeda, qua Partos spoliaverant.* («Augusti Dioklecijan i Maksimijan su u Rimu s velikom svečanošću proslavili trijumf. Pred njihovim kolima išli su Narzesova žena, sestre i djeca te je nošen čitav plijen oduzet Partima.» (Prijevod: N. C.)

U jednom ranijem odsječku istog izvora stoji: *Galerius Maximianus, superato Narseo, et uxoris, ac liberis, sororibusque ejus captis, a Diocletiano ingenti honore suscipitur.* («Pošto je Galerije Maksimijan pobijedio Narzesa i zarobio njegove žene, djecu i sestre, primio je veliku počast od Dioklecijana.» (Prijevod N. C.)

tom slučaju pokušavao zaštititi i najsiromašnije. Zato se o Dioklecijanu ne smije suditi jednoznačno.

Tako smo opet stigli do krucijalnog trenutka kad treba kritički sažeti tetrarhijsko razdoblje. Poganske procjene su više-manje pozitivne i izgledaju mnogo realnije, dok su kršćanske bezrezervno negativne, posebno Laktancijeve. Unatoč rafiniranom stilu i vještini naracije, potonji pisac ne uspijeva sakriti tendencioznost i grubu pristranost. Očito je da je vjerski predznak bio bitan u procjenama. Crnobijela podjela ostala je i do danas u historiografiji i stanovište pisca ili epohe koja određuje odnos.²⁷ I jedan Tacit, iako je tvorac znamenite povijesne maksime *sine ira et studio*, samo je umjereno objektivan.²⁸ S obzirom na to da piše s motrišta rimskog senata i, stoga, nije bez predrasuda i negativnih prosudbi, od svih članova carskih obitelji njegovu pozitivnu ocjenu zaslužio je samo Germanik, ali time, jer Germanik nije unatoč narodnoj volji postao car, umanjuje vrijednost carskog sustava. Zanimljivo je da je don Frane Bulić, iako katolički svećenik, arheolog i povjesničar koji je svoja istraživanja, osim arheoloških, dobrim dijelom posvetio salonitanskim martirima, ali i Dioklecijanu. U potonjem slučaju Bulić nije iznio ni jednu prosudbu kojom bi ocrnio dalmatinskog cara. Kako se Bulić nije stidio svog dalmatinskog podrijetla, moguće da je u takvoj njegovoj procjeni bilo i zrnce lokalpatriotizma, ali ipak nije se skanjivao uputiti kritike i na Dalmatince i osobito Splitskane kad je bila riječ o odnosu prema povijesnoj i kulturnoj baštini.

Splitskani imaju poseban emotivni odnos prema Dioklecijanu, pa tako i pisac ovih redaka. Tà Dioklecijan je graditelj Palače i tako nehotično postavio temelje kasnijeg grada. Iz njedara njegove palače razvio se grad kad više nije postojala mogućnost da se obnovi Salona. Dioklecijan je i prvi stanovnik Palače i budući da je Palača iznjedrila kasniji grad, on je povijesno i prvi stanovnik Splita. Njegov Mauzolej danas je katedrala. Peristil mu je bio *locus aparitionis*, a kasnije je postao katedralni trg. Zidine su štitile žitelje Splita. U splitskoj katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije čuvaju se i moći gradskih zaštitnika martira (Dujma i Staša), tako da su salonitanski martiri zauzeli njegovo mjesto. Ta činjenica jasno pokazuje kako se povijesni hod okrenuo i zašto se promijenio način pisanja.

²⁷ Njemačka historiografija nije slučajno posvetila mnoge rasprave o odnosu raznih epoha prema Dioklecijanu. Usp. H. Leppin, »Zum deutschen Diokletiansbild im 19. Jahrhundert«, u: *Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*, Berlin-New York, 2004., 193-208; H. Schlange-Schöningen, »Un soldat de fortune – Diokletian im Urteil der französischen Aufklärung«, u: *Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača. O 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, Split, 2009., 647-664.

²⁸ Annales I, 1; Historiae I, 3.

Dioklecijan je neka vrsta splitskog zaštitnog znaka. U svakom slučaju, bez Dioklecijana, graditelja velebne rezidencije, ne bi bilo ni Splita.²⁹ Zato je sve gore izneseno odraz skromnog razmišljenja pisca ovih redaka koji, unatoč svom drevnom splitskom podrijetlu, nastoji biti objektivan i sretan je što se Dioklecijana smije okarakterizirati kao uspješnog vladara, inovatora, koji je znao suspregnuti svoju narav i ambicije te ih podrediti državnim potrebama, ali i kao osobu koja je ostala zauvijek kontaminirana progonima kršćana, iako nije želio prolijevati krv, što i Laktancije u nekoliko navrata izravno priznaje. Iako je bio jedan od tvoraca edikta o progonu kršćana, po svoj prilici je stajao i iza edikta o toleranciji iz godine 311. Druge zamjerke, poput oholosti, samoljubivosti, kolebljivosti, nisu toliko teške da bi opći sud bio negativan. Susprezao je prirodenu okrutnost što je pokazatelj da je bio svjestan da negativnosti treba kočiti. Valja također napomenuti notornu činjenicu da je Dioklecijan tradicionalist i da je spas ranjenog Rimskog Carstva gledao u povratku starim vrijednostima. U Galerijevu ediktu o toleranciji iskazan je stav kako su pradjedovi (figurativno) kršćana stvarali rimske običaje i da ih je nerazumno napustiti, ali nova se vjera ipak dopušta za spas države i društva kao zajednice pogana i kršćana, što je, naravno, bila iluzija. Kršćani su zadobili željenu slobodu, ali nisu mogli dugo trpjeti paralelno egzistiranje dvaju religijskih sustava. Progon kršćana na neki je način tragični povijesni nesporazum u prijelomnom razdoblju. Dioklecijan je bio vladar čije su odluke bile autokratskog karaktera, ali ipak se nije libio savjetovati i saslušati suradnike. Nedvojbeno je da se on oslanjao na raspoloživi mu zakon *crimen laesae maiestatis* koji je utemeljen još od legendarnog doba rimskih kraljeva. Kako je taj zakon sadržavao brojne i često neprovidne i neprovedive odredbe, August je dao srediti opsežnu materiju godine 8. prije Kr. koji se zbog toga naziva *Lex Iulia de maiestate*. Povreda dostojanstva se još znatno prije Dioklecijana smatrala zločinom protiv rimskog naroda, države ili magistrata kao narodnog predstavnika.³⁰ Ono što je obuhvaćao zakon bilo je: izdaja, napuštanje bojnog polja, nezakonito proglašenje prokletstva uspomene (*damnatio memoriae*), obeščaćivanje kipova i drugih carskih likova, ubojstvo poslanika ili taoca, aktivnosti koje nisu u skladu s odlukama cara (novačenje vojske i sl.) te konačno i odbijanje priznanja cara kao božanstva. August je zakon proširio i na žene. Kazne su bile bičevanje, progonstvo i, dakako, smrt. Kazne su izricane i za obeščaćivanje već posvećenih kipova. Kao indikativnu zgodu

²⁹ Za Dioklecijanovu palaču smije se ustvrditi da je velebna po zamisli i mnogim dijelovima izvedbe, ali isto tako da se opaža i nedostatak zadnje ruke što ostavlja dojam nedovršenosti. O razvitku carske palače u grad, odnosno u srednjovjekovnu općinu usp. izvrsnu studiju Ž. Rapanića iz 2007.

³⁰ PW-RE XXVII, 1928., s.v. maiestas, 550-554 (Kübler).

povrede spomenutog zakona Svetonije navodi da se smatralo uvredom cara istući roba ili mijenjati odijelo kod Augustova kipa, a novac s glavom Augusta ili prsten s Augustovim likom unijeti u nužnik ili bludilište. Sve se to kažnjavalo smrću.³¹ Što bi tek bilo kad bi netko pokraj kipa obavio nuždu! Stoga je Plinije Mlađi u sudnicu lukova dao unijeti carev kip i žrtvenik da bi lakše »diferencirao«³² kršćane od drugih kojima odavanje božanske počasti caru nije bilo zazorno. Žrtvenik sam nije dovoljan jer se žrtva imala obaviti pred »božanstvom«. Štogod se načini, dobro ili loše, učinilo se caru kao legitimnom predstavniku rimskog naroda. U svakom slučaju, Plinije je lukavo postupio, za što je i dobio pohvale Trajana.³³ Dioklecijan se, dakle, otpočevši progone, poveo ranijom praksom koja je davala dobre rezultate u diferencijaciji, ali ne i u sprečavanju širenja nove vjere koja je stalno rasla. Kršćani su se, po rimskim zakonima i običajima, ogriješili o cara i narod i zavrijedili kaznu. Car je postupao u skladu s drevnim običajima i očito u uvjerenju, dakako krivom, da ima pravo, kao što je u to duboko uvjeren bio i Trajan. Dioklecijanovo dugo odupiranje progonima (duže od dvadeset godina) nije bilo motivirano uvjerenjem da je u krivu (jer su mu za pravo davali zakoni i običaji), nego uvjerenjem da prolijevanje krvi nije politički korisno. Iz Laktancijeva teksta o Dioklecijanovom kunktatorstvu i kukavičluku zapravo proizlazi njegova svijest da će progoni izazvati u društvu velike potrese koji ne bi bili korisni. Treba se složiti s Laktancijevim mišljenjem da se morao odlučnije oduprijeti Galeriju u početnom naletu progona. U tome progону nisu bile predviđene smrtne kazne nego purifikacija kršćana na dvoru i u vojsci kao moguće perzijanske pete kolone. K tomu, kršćani u vojsci očito nisu pokazivali želju da se bore pa su destimulirali i druge. Za kasnija proširenja i postroženja teško da ga se smije optuživati jer je u to vrijeme bio teško bolestan, u jednom se trenutku čak mislilo da je umro, kako svjedoči isti Laktancije. Kad se neuko govori o klanju kršćana, tada se ima u vidu potpuno pogrešno povijesno viđenje, jer progoni nisu ubijali nego su legalno sudili ostavljajući mogućnost spasa žrtvovanjem. Laktancijev Donat, kojemu je spis posvećen i koji je hrabro istrpio ispitivanje i najgoreg suca (filozofa Hierokla), pušten je iz zatvora poslije stupanja na snagu Galerijeva edikta. Dakle, nije svaki kršćanin, unatoč otporu i ustrajnosti, ubijen. I zato, kako povijesni pristup nalaže, treba biti kritičan i prema poganskim i prema kršćanskim izvorima koji nastoje biti propaganda vlastitih stavova pisaca.

S druge pak strane, sudski procesi stvorili su kategoriju kršćanskih martira koji su svjedočili za Krista koji je pravi Bog za razliku od lažnih svjetskih bogova

³¹ Svetonije, Tiberije, 58.

³² Plinije Ml., Epistolae X, 96.

³³ Plinije Ml., Epistolae X, 97.

(carevi). Osim svjedoka (martiri) stvorio se i veliki broj ispovjednika (*confessores*) koji su trpili za vjeru bez suda i osude što je išlo u prilog kršćanske afirmacije u čitavom društvu. Vjera svakako treba žrtve, treba heroje, a to su uistinu bili martiri koji su bili ubijeni (*martyres coronati* ili *martyres consumati*), ili su čekali smrt, ali je nisu dočekali (*martyres designati*).³⁴ Je li to bilo jasno Dioklecijanu, teško je reći, ali po svojoj prilici barem racionalno nije.

Dilema postavljena na početku ove studije *machinator omnium malorum* i *inventor scelerum* ipak preteže u korist karakterizacije *vir prudens, moratus calide, subtilis i sagax*, ali kako vremena podliježu prosudbi prevladavajuće društvene paradigme, to će i spomenuta dilema ostati na volju tumaču, njegovu svjetonazoru i obrazovanju.

³⁴ Chr. Gnilka – S. Heidt – R. Riesner, *Blutzeuge und Grab des Petrus in Rom*, Regensburg, 2010., 136-139.

TRISTIA II.

Ljerka Schiffler

LICA PREOBRAŽENJA

Ja tijelo i zemlja suha upornost nema i gorčina
ja riba i šum prazne školjke – učim od izobilja i siromaštva
ja životinja i biljka
ja stablo što iznutra drhti
vene i mišići, krajolik i smijeh, suza i oluja,
bolni krik,
noćne ptice,
ljudsko biće,
ja njegov otkinuti list – učim od obojene agonije,
ja tjelesno krilo oblaka – učim od kozmičke ljubavi,
ja biljka i životinja
ti – tvoj govor ptici – učim od blagosti glazbe – je li to kiša suza.

Reci mi ime bit ću, piše u Knjizi stvaranja, u Knjizi mrtvih
savladaš slova, zaboravi riječi
razumjet ćemo

Urušili se temelji zemlje od težine
iz mladica rastu rastu crne udovice poslije ubojstva i uragana

Ponavlja se doba mira i ratova

Biju ure negdje među koracima u vrtu jabuka, između fizike i metafizike

Gledam u sjećanju: sjediš mirno, na panju osunčanom s vjetrom u venama i mišićima
s nogama u korijenju, obrastao u koru, u visinama oko sokolovo, dio stabla, između
Svega i Ničega, dio i cjelina, korijen i vrh

Listaš knjigu svima nepoznat
puževi, gušteri i mravi u kolonama
tako te pamtim, brate ptica
sredinu godine, mjesečeve mijene, posljednju četvrt

Gori u nama naša vatra, zlo, strah, okrutnost i nježnost, napuštena ognjišta

Gola zmija ljutica vječno svlači kožu
Dozrijeva pepeo u nama ptica umire u visini
stablo – kapela, bolni krik, ispod bolni smiješak

Ne učiš iz velike knjige, nedočitane, sad moje male,
iz knjige preobrazbi

Mi nepomlađeni, zakašnjeli, što smo htjeli, što smo snili
skupljači beskonačno izgubljenog, odbačenog.
U igri vremena i beskonačnog.
Naši putevi kroz počela,
kroz vodu u više dubine,
kroz vatru, zrak
do kraja u cvat stiha

Živiš u svom stablu, golom, snu zemljinom,
s njegovim hodočasnicima, svetoj zemlji obećanja.
Mliječni put više nije putokaz, nestao u zvjezdanu korovu.

Nad našom glavom, glavom lica vuka, lava,
podiže se bez vjetra jedan plavi oblak
a mi nepomično putujemo, znajući sve što nam treba –

Pripada ti ovo jutro kraj puta ili praznine
ili početak novog

I barka bez valovlja i vozača što traži put svoj
vraćena tamo odakle krenu.

Pripada nam ovo što se glasa nijemo, blagi dom sna
ono što ostavimo u zagublenu tragu
samo kora i stijena prepukla, bijela, tvoja bješe i moja, tvoj portret, sva tvoja
promjenjiva lica

Pripada nam to mjesto stabla, udaljeni od djelića svijeta, mjesto, mirno i sigurno,
u vremenu što ti pripada, ne našem, nečijem.

Reci mi ime znat ću

tako te vidim i pamtim
nesigurno plivajući sigurnoj obali,
dok čekaš nepomično, tjeran obalama, bježeći u prazninu
ništa se ne zaustavlja, sve se naprosto događa
a zemlja se otvara ponorima.

Pripada ti to mjesto da upoznaš plamen i vjetar, život svakodnevn, svoje vrijeme i
preobrazbe, svoja lica, jednostavne stvari, godine, sunca i tame,
djeliće i cjelinu, svoju prirodu, lica i raspoloženja,
svoja lica, djetinje, raspjevano i plodno, vedro i bujno, zrelo i muževno, sretno i
zamišljeno, ostarjelo i umorno, tužno, humorno i umorno, bijelo i korotno, lice
ostarjelo, lice prošlo,
sadašnje i buduće, ono sjećanja, uma i providnosti, lica Tizianove Alegorijes
Golgote.

Svoj portret stabla

Dozovi me i čut ću

* * *

MAČKA I MIŠ

Oči ti zeleno prijeteći svjetlucaju u mraku kao oko mog starinskog radija danas slijepo. Vješta tvoja igra, naslada u lovu, divlja priroda, tvoj smijeh i kašalj, promukao, danas više nisu isti. Gubica ti ne pati od slabašnih cijuka. Biće iz basne osta bez čizama.

Okrećem leđa drugoj polutki neba, trčim u krug nevidljivoj prijateljici. Vidim njenu žalost u gladi, blago pređenje u poljupcu, divlje neistražene puteve sudbe. Čekam ti dolazak, draž na sunčanom odbljescu stakla u gradu mačaka, gradu na laguni, vječnu fotografiju mog pamćenja, grad na laguni, sreću kad bijasmo nedjeljivi, jednina, jednom sponom među nama protuslovni suživoti, svijet bez razdjela, plijen i lovac, moja glad za zrcem pijeska, ponovljeni Akteon. Prati me tvoj noćni život, sjena iscjeliteljice, listopadno prikradanje. I moj svakodnevni bijeg, hrana tvog izvora, moj kraj, ni tuga ni radost, ni mržnja ni ljubav. Sljubljen s tvojom crnom svilom leđa, počinnuo bih na tvom mekom uzglavlju, sklupčanom oko sebe, gipkom.

Umiremo oboje. Ja od divne opasnosti, uhvaćen u zamku, ti koja me ulovi. Jutros piješ svoje mlijeko, noseći me na duši, živahna i slobodna. Ja, tvoja nemirna savjest, neposlušna žrtva, tvoj ljubavni jad, tvoja pomama. *Izmičem ti pred nosom. Vječna igra i rat, izgubljen ili dobiven. Poraz ili pobjeda... Čudovišni stvorovi. Obmana? Jesam li živ? Ti lice mog lica? Koje je tvoje, a koje moje? Moji zubi, zubi lava, zmijski ujed, zavijanje vučje, moja žeđ pustinjska. Sve sam izgubljeno što mi osta, ništa, srdžba ili svirepa nada.*

HIMERA

Vita brevis, iam longa vulnera¹
Latinski epigram iz Salone

Ugasismo se zajedno odvojenih duša. Iz seljačke vile odosmo u vječni pokoj kao nagradu, u novo odmoriste, u grad kamena, višestoljetni muzej, u nov dom, nov put, kameni ležaj za dugo razmišljanje. Među slične grupe. Igrajući

¹ Život je kratak, rane duge.

na kraju jednog svijeta, sjedimo i čekamo. Obiteljski par na kamenu ležištu, s vjernim psima. Radosni kvartet s obiteljske gozbe i svetog obreda. Lento moderato. Molitve toplom kruhu i zdravom dječjem smijehu, rođendanima. Rađanja i pogrebi. Blagdani i svagdani. Poslovi i dani.

Među nama i na zidovima sjene zaboravljenih riječi zaustavljenih u krilu brokata brzinom sudbine, brojeći nevidljiva godišta. Blijede zore i sumraci. Padaju na svele grudi nekad žarke i mlade. Na obiteljske portrete pada snijeg crnih zima. Nepoznati tuđinci u nekropoli.

Tko je tko? Napor stišane zemlje, mitski put do sreće, pola svjetlost, pola tama. I reče Mračni, isti je Had i Dionis. Gledamo se netremice, zagledani u nedokučivo ništa. Nekad obiteljski par, sad oproštajna pratnja. Nadgrobja, ime-na. I himera, obiteljski cimer, sad čuvarica groba i duše, do obala blaženstva. Nebo od akanta, borovih češera. Vijenci i girlande. Utjeha lavlje snage i nebeske vatre, kozonogog boga i zmijskog plamena. Gledam nepostojeću fantastičnu zvijer, možda postojeću u nekoj drugoj dimenziji, ali je njena sjena stvarna.

Postoji li ovo mjesto, utjeha životne nesreće, neodređenih mladenačkih dodira, duga zajednica utvara? Je li to novo rođenje, pad, prividna vječnost? Sveza prošlosti i budućnosti? Nigdine, pamćenja i zaborava.

Nekad to bje Italik, silina snage, vojne i duhovne, vojni tabor i biblioteke, konjanici s mačem i šljemovima, njegovo pjesništvo i igre, danas najkraća-najduža noć. Djeca pomriješe, bunari presušise, putevi nestadoše. Osta u kamen uklesano ime i lik, posljednji od darova. Obilaze sjećanja, kamin, vatra, priče, trava i masline, ulje i smokve, blagoslov čempresa, dim iz kuća i mir. Tu tajna zaleđenih osmijeha sred pogrebnih zvona. Uzdrži nas zagonetno u kriposti i liposti. Osmijesi? Podsmijesi?

Mijenjamo smrti. Vani miruju brežuljci, uskovitlano zelenilo i sive magle. Tajna neba i pramenje zvijezda. Tu diše jezik sfinge, oko besmrtne duše. Ne spere nas kiša. Samo ponekad zasvijetli munja i oživi nas i naše kamene vijence.

U sebi još čuvam mladenačku krilatu poruku, ljubav noćnu i danju, dušu moju neumrlu, prateć je u carstvo sjena. Ili pokušaj dospijevanja do sebe?

Ti bliz a dalek, ostani uz mene dok prolaziš nepoznat, sad šutnja našeg ognjišta što stvori naš svijet himeru, od čovjeka do života, od života do Boga. Noću čujem

žamor glasova, pokoju psovku, vidim zmijsku vatru, lavlju riku. Uvijek stvarnija od zbilje, licem koje poziva na strpljenje, misao i mir, na učenje o vedroj smrti, učenje o dugoj šutnji prije jedne izgovorene riječi. I posumnjah u ono kad smo mi nema smrti, kad je smrt nema nas.

Ostajemo dio starine, njen prtljag. Odživljeni naši životi ostavljaju kamene tragove.

Preostaje pitanje postoji li ta troglava prijateljska neman? Tko to bje ako ne naša duša, nešto što od nje stvorismo? Moja, naša himera, pjesnikova, slikareva, kipareva? Sveza opreka životinjskog i božanskog, biljnog i astralnog, unutarnjeg i vanjskog, smrti i života, poslijesmrtnog i nadživotnog, udisaja i izdisaja, nevidljiva harmonija.

Unutrašnjost prožme dah života. Il to uđe zrak izvana kad čuvar otvori prozore?

* * *

BIJESNE SUĐENICE

Quae se morte parit, vidam cui funera reddunt,
Natalem cineres, ultima principium.²
Ianus Pannonius, *De inundatione*

Što znače te stare slike što me prate na golim zidovima, što znače riječi, glasi nije-mi što zvone u ušima trajnošću zamijenjeni, zvuci kantilene, glasi žene, noćnica, djevica što sretah ih u polju il u mračnim sobama u proputovanju mladosti, stoljetno, silovito, vilovito, tajnovito, kletu, ukletu, bijaše li to il sjaj netaknut prostranih dveri, il priča knjiga čiji smo samo zbir il odabir, bar tako kaza pjesnik, priča usnulih od vlastita duga ponavljanja za uspavanku? Riječi što se vremenom zagubiše, rušeći se u nove ponornice i mrtvaje, sudbine krhke ljudskog vijeka, pišuć sreću il nesreću.

² U smrti je rađanje, život iz hladnog pepela klije,
Eto u tom se postanku cijela suština krije.

(Prev. Nikola Šop)

Tražim tajne pravce skrenutih rijeka, uvijek srušenih brana i mostova iza sebe. Ostavljaju samo crtež luka mostova, mrtvu prirodu zaustavljenih vodopada kao u kineskih kaligrafa. Ne tumačenja. Poput glazbene linije koja teče u stavicima *adagio*, *lento*, *moderato nobile*, *spiritoso*, *finale presto*.

Ostalo je povijest.

Sile suđenica, mojih noćnica, boginja osvetnica, jarnosnica, sve više punih gnjeva. Il su to samo naši bijesi od grijeha i nemoći, druge sile zemnika, koja ne brine o budućnosti, kojoj je svršetak, prekinuta nit radost i spas?

Praznimo krčage usput, uporno, ispijajući čašu praznine, odgonetajući zagonetno pismo zapisano negdje za svakog od nas kroz njihovo troglasje, ponavljano od naših srkvenih korala, izazova jačih, mada nižih sila. Otud ta pomamna bjesnoća od izazova slabijih sila ugrožene vrste.

U krošnjama pokisle nade, varavo voće vremena, blijedo i prezrelo. Upadamo u ples vještici, izopačeno klupko prašnjavog prediva, punog uzlova, pravo-krivo, pravo-krivo. Mi posljednji troma hoda, dijeleći istu sudbu, prekidajući ponekad životnu nit po vlastitoj volji. Ni pobijeđeni ni poraženi. Ostavljajući nedovršeno njihovo djelo, uzaludan trud vrtnje u krugu, izabravši lakši put, a čini se teži, gasnut i plamtjet u isti čas.

Po nama liju kiše – balzam, jecaju harfe, kopne snijezi, jad se smiješi, ribe izdišu na vrhu vala glasajući se našim kostima. Uvijek posljednji, prekobrojni u arki što čeka neke druge koji otploviše rijekom zaborava.

Zaostajemo uvijek s uzdahom na usnama, biti pjev labuđi, slatkoća meda, ostavljena matica, dok noćnice jarnosnice savjesno i vječno sućutno, svirepo, bdiju nad našom kobi bezsvrhovitom, otimajući od dugog sna. Otud njihova bjesnoća.

Možda otkrijemo nešto nedogođeno, nesuđeno, nešto mirišljivo zaostalo u guščjem letu pri povratku iz toplog kraja u našu hladnoću, nešto slučajno, nepoznato kao tupi kut nebeske kocke sastavljene od olistalog prosjačkog štapa i pustinjskog vjetra što raznosi nam misli bez odziva, nešto trajno o čemu snivamo da se ne sruši kocka, neki prazni spomenar s bjelinama za bajke i crteže nepostojećih prijatelja. Nešto poklonjeno rijetkima za uživanje.

Može to biti i ples mojih noćnica suđenica na snježnim vrhuncima, ili topli dah ledenjaka razbitih u kristale koji nas zastiru noću, ostavljajući bijele tragove u snu. Može to biti i lice zlobnica ili suznica pretvorenih u radosnice, žalosnije od mojega, starije od viših sila, bliže mojem jutru bez misli, mojoj noći bez snova, mojem gutljaju prve jutarnje kave, bliže sitnoj mojoj ulozi koju igram, glumac bez publike na praznoj sceni poslije spuštene zavjese sjenki...

S davno mrtvim suigračima.

Nalaze me druge riječi drugih značenja: kao život, kao disanje, kao lice, kao smrt.

Tiho ponavljam djelić molitve: Budi nježna ruka i suši znoj mog čela, odmorište za jata zalutalih ptica, povratak vedrih uspomena na lakše dane.

Ponavljam i stihove pjesnika ljutih stihova, lica umorna i humorna koji održi vam stoljetnu trajnost, zaludnost ukletih baba, tešku im starost, čupajuć sijede vlasi, slomi želju ostati vječno mladima s djevojačkim uvojcima. Miliji nam grijesi od kreposti, krici od jauka. Ljuti ih slabost ljudska, pali junaci u borbi s nemanima, podmetnuta noga, okrenuta leđa, smijeh i podsmijeh, pošalica i poruga. Pred licem naših smrti, našeg prkosa i sreće kao da i same ostarješe. Gotovo čujem smrзли njihov uzdah i zebnju srca, njih koje nikad ne bijahu majke i ne ukopahu svoje sinove i kćeri.

Preosta tek gruba ljuska borova češera, ne nadgrobni znak.

U poljima mrtvih jedno je prazno. Na njemu u krugu rastu vitka stabla, niče mlada trava.

Šumski mir u vječnosti vremena.

Ostalo je povijest.

* * *

KRILATI KONJ

Za svijetlog zimskog na dugo u noć sve do zore promiče neki lik, konj bez jahača visoko nad našom glavom, bez biča i uzde, poput komete, fatamorgane, kazališta sjena, optičke varke, maglice il meteorskog pljuska, bolesti očiju, neki mitski lik što bježi silovito, zanosno.

Čekam da se i meni poput njegove okrilati duša, krene u visine božanskim njegovim tragom, najsjajnijoj zvijezdi u njegovu zviježđu, ostavljajući blistavi prah za sobom. Taj, ljepotan blistavog oka što pogodi himeru u ranjivo mjesto i pokloni žubor vrutka žednoj zemlji, molim da bude dobar vodič mojoj besmrtnoj duši, krilati konj što sama sebe vodi zračnim valom, slobodnim prostorom stazama nebeskog hipodroma, preskačući prepone, nemirno i silovito. Gospodar i njemu tajnovito upravlja krilatom zapregom, besmrtnim nerođenim dušama, kažu Kritija i Fedar, mudroznanci i pjesnici.

Poći za božanskim tragom krilate ljepote u neki sveti gaj. Bi to staza škole vrsnih jahača, olimpijskih natjecatelja, zanos utrke. Prometnu se u zvjezdani put, potjeru za djevicama, ni kroz prostor, ni vrijeme, ni smrt, ni život... Bje li to život bez početka i kraja, čežnja bježanja iz samoće, besciljna staza bez vodiča i smjera do koje se nikad ne stiže, stoga ljepša i primamljiva, zato fatamorgana, ljepota blistavog oka, zato bolest očiju, svemirska tuga sna, zato optička varka. Posljednji ostatak krilatog konja prepušten zemnom, onaj unatrag bijega. Tajni smjer dugog putovanja duše. Hoće li se ikad umoriti snaga njegovih krila? Obuzet zemaljskim i kobi duša, s nebeskim smijehom vlastitog žubora, onim živim u sebi od mrtve majke i pamćenja početka, prokletstva krvi nemani, ostavljen vlastitoj kobi, izložen grozi vječnosti. Osamljen krilati konj pred licem kraja putovanja u nevidljivo, u mirovanje, izgubiti ostatak svog leta, sjećanje na nekadašnju dušu.

Zgasla najsjajnija zvijezda jednog zviježđa, nezabilježena na modernim instrumentima, njen pad, pljusak tople kiše u žedan vrt ljudske samoće ne bi kraj. Nastavlja se u novim izbojcima koji kliju za hladnih bijelih zimskih noći.

MEDUZA

Ljepota bi prokletstvo.

Na ranom mrazu poljubac oštro zazvoni u zvučnu kap kristala
ugasi sjaj u očima i žudnju tijela
osuši kosu ko mladu travu nastani je zmijolikim porodom ne zelenim vijencem
sliku udvoji u ogledalu prekritom samo umoži jezom što ugleda
odvoji riječ od slike lik od pričina tuđu kletvu primi ko vlastitu kaznu.
Gledaj me i okameni, ne osjeti patnju, nevolje, rizik života. Ne spazi sebe,
svoju poruku užasa.

Ukradi neki pokret od vječnosti.

Krv žrtve od oštrice mača teče uvijek u zdravu i bolesnu i nema lijeka samo
beskrajna rijeka.

Tako te gledaju oči stoljeća pod lukovima na trgu od zore do zore od mraka do
mraka.

Pitam se što radiš noću gdje si u čijim očima?

Utvara u tami.

Slušam ti glas

Najljepša sam mrtva

Veselim se tebi odsutnom, izgubljenom

u pjesnikovoj odi, slikarevu snu, glazbenoj fantaziji, kazališnom performansu
živa u odsjaju, odrazu tvog vlastitog lica u času prije no što iščezne il to i dalje
otpada moja kosa ne kosa raspucala do korijenja ko krnji zub zub što cijedi otrov
il sok ranjenog stabla pod smrzlom korom u tihoj bjelini

moje je vrijeme snježni predio ne snijeg ne predio
samo hipnotički spokoj čežnje moje krilate duše.

Na tvoje već preteško rame slijeću pitanja

Gdje je ljepota?

Ljubav?

Duša?

Gdje si i jesi li?

Od tri sestre koja bi ona najljepša, najužasnija, vlastitu oku skrivena, iz stoljeća dobjegla?

Samo ona smrtna.

Poznaješ tek moje ime, neko od lica čudovišna koje odgovara dobi druge i drugačije, vlastiti vraćeni pogled.

A i ono bježi pred mjesečinom u tamni zaklon granja stoljeća.

Krilom preleti četverolisni dar ostavljen tebi na pragu mlade dobi, ali uze onaj kobni, tvoj, srce kameno.

Tvoj.

Biser-suza plovi u srcu školjke

suza u oku svijeta

svijet u svakoj stvari.

Pomisli i zahvati dno, stan za ptice, zračni let, vodeni vrtlog, koralj ovješeni o morskog bor, srebrnu kišu nebesku, svoju boju darovanu, morsku stazu riblju, haringe, dupina, velikog psa. Sanjaš neba daleka, slobodu bez granica, obzore maglene, gizdavi voćnjak sirenskog pjeva, sjene noćnih prikaza u jutarnjoj brazdi tišine koja liječi srca. Da li i tvoje? Slušaš pjesmu, ponavljaš je. Slušam u tebi odjek sjevernih mora, južnih otoka, približenog kopna, ranjenoga galeba.

Ti slušaš svoju pjesmu, nikad sebe opjevati nećeš, ni završiti, ni prekinuti. Eterično malo-veliko tijelo. Tjelešće zračne lađice, glazbene forme, lake, ploveće, bez tereta. Ime za selište vjetrova.

Kako pamtiš svoju prošlost koja smo bili i neku daleku, buduću, snovitu, vrijeme za danas, adventsko u kalendaru, pretvoreno u ljusku, komoru, modni broš na prsima djevojke, dekor iglu za mušku kravatu, simboliku ugledne europske tvrtke, rastezljivi dan rasplinutih godina, ime za nepostojeće, bez srca školjke. Dječji zamak od blata i pijeska na obali, mali mauzolej za blistavu školjku svete vode i blagog svjetla, koja čudesno pjeva, prisloniš li joj uho. Za vratima snova kojih se spominjem bez tebe vrebaju sjene podmorja koje čekaju na kraju pustolovina, putovanja bez junaka, ženu koja čeka.

Tvoje staze velike, nepregledne, opojne, zelene, ne mogu se mijenjati za moje kratke ulične, jagodnje, malinove, brusničke, sve svete, uvele. Morske struje još uvijek nas nose, ili to tvoje živo srce još uvijek kuca zatvoreno u školjci, san

sjene, opsjena oka, želeći van, do neba dalekih, do tijela žene, sirene, muze, uske i široke, križne. I moje, jadranske, svijetle, samostanske i naše, grobljanske. Tvoje melodijske i moje u kojoj beskonačno traje mol već davno završene simfonije...

* * *

Nada – žigovi jalovih godina, fragmenti vizija, mjeseci, povratak mjeseca u domovinu, pa plesa i pjevanja, posljednjih ptica, ljetnih gnijezda, rastanka, zimskih gostiju, bijelih puteva, gladi i smrti. Slike i odrazi. Et ego in Arcadia, izgubljeno vrijeme, čekana budućnost koju nitko ne čuje. Imago živi svoj noćni ostatak života. Gledamo iznutra ono o čemu ništa ne znamo, nešto nevažno, tjerani silom kao kad se zatvore vrata muzeja. Tad sa sutonom odzvanjaju starinski zvuci neke mrtve prirode, tihog života. Zaškripi ostavljena stolica pred slikom sretnog društva flamanskog slikara. Ne čujemo riječi ali nas gledaju izmišljena radosna lica vlastite budućnosti. Tamo gdje si u bezvučnoj tami nema odjeka ni zvuka svijeta, pružene ruke spasa rumene zore otoka mrtvih koji ti plove ususret. Vratit ćeš se jednoga dana u pruženoj ruci svijeta, nježnom dijelu neba, u lati runolista s najvišeg snježnog vrhunca.

Zagubljeni povratak najtamnijeg mjeseca, mjeseca plesa i pjevanja, povratak posljednje ptice, ljeta gnijezda i drozdova, mjeseca rastanka, zimskih gostiju i bijelih putanja, zagubljenih tragova, mjeseca ljute gladi, i sve tako pišu se dobi.

* * *

NISAM

Ležim u travi
jesam li trava il spržena vlat

Tečem u valu beskonačne rijeke
jesam li njen val

Gledam okom svjetlucavih iskri
jesam li njihov izvor ili doplamsaj na izlazu iz dugog tunela

Povijena u mnogoobličnim strujanjima kapi
nisam li samo nestalna igra, pjena

Samo pregršt pitanja bez upitnika

Teško prilagodljiva korijena, savitljive stapke lomnog tijela uvela lišća, stremeći
željno do visina, do tajne, nisam »nebeska biljka«, »veliko čudo čovjek«

Sjena, noćni privid, efemerni čovjek od danas do sutra, tražeći iz vidljivog, prom-
jenjivog,
gleda me obraz maski, meni nepoznata lica, nisam ogledalo.

Tražim moćnu riječ pod zelenom krvi pera
mladu već ostarjelu od pisanja, zagrcnutu od vrludanja i podnevnog žara, zalutalu
u tami
brzog prolaženja godina.

* * *

Ti koja jesi
odabrah te, tvoju sabranost i spokojstvo,
ostavljajući za sobom mir kapelice
u korak najdužeg dana
u podne, trgom pustim
kad razbježe se mase gladnih i presitih.

Ti koja se ogledaš u koraku najdužeg dana
bdijuć u molitvenom satu zornice
na bijelom putu poštropljena uzdahom svakodnevlja.

Ti biće, slika sjete,
dijelim tvoj dan i prohod nezabilježen, izdvojen.

Dijelim tvoj dan, neočekivanu pojavu, prisutnost vječnu, krunicu nade i svjetla
nad mrkim licem zemlje smrti,
za jedan svijet povoljnih vjetrova,
tvoju mirnu stazu sred nemirna vira, povijesti i vremena.
Hoće li ti skupiti rane, zacijeliti, nedohvatna dušo, tek dubinu mjereći?

Crtam ti oči i ruke,
hvaleći taj najduži dan, najduži besani san, sirenski zov.

Tvoj crni lik na svijetlom trgu uz klupu starog društva,
s ostavljenim novinama s najnovijim fotografijama terorizma, ubijenih i silovanih,
povijesnih trauma i transtrauma, već prošlih, nezaboravljenih i neprolaznih, daleko
a toliko blizu, klupa s ostavljenim ili zaboravljenim očalima i špilom cigareta,
»opasno je pušiti«, i tri karte, bez operne arije, s loptom kraj zida, na trgu jata
kreštavih vrana i dječjih koraka.

Ti koja jesi, nadohvat ruke, nedohvatna dušo,
odišući kruhom i mirom, panis angelicus, za izgubljenu potkovu za sreću, neko
gnijezdo sreće kojeg nema, tek samo u nekoj kući Jelena i zelenog proljeća danas
mrtvoga grada, tužno opijelo... Vulkan i dalje povremeno žari dok stanovnici
ostaju.

Traje tvoj lik tragom stare fotografije uhvaćen u gledanju, neprolazan u vremenu
koje prolazi, noseći sobom sve što će se s nama ikad kasnije dogoditi

1998. – 2015.

* * *

GODINE, GODOVI

Ljudske godine, igre i sudbine, razgovorljive, zbrisane, prazne, naoko pune,
plodne, u žilama, poklonismo, otesmo, izgubismo. Nasmijani, uplakani, zatomili
bol. Ožiljci. Uspon i padovi, pobjede i porazi. Nezacijeljene rane, ratovi, zločini
i kazne, oprost, gubici, ljubav i rastanci, plesovi i ukopi, nemirni snovi, nade i
beznađa, govor i šutnja.

Putuju godine strmo. Same s pjesmom.

Zvijezdo, poželi nešto!
Biti bitni čovjek, kako zapisa mistik Silesius u svojim stihovima.
Miran san!

Stableni godovi. Iznenadna stara-nova vatra, sad kamena priča sebe samu, svoje rađanje, rast, starenje, trajanje, raskošnu smrt. Sjećanja stoljeća prolaze srcem fosilnim, mramornim. Ponavljaju valove oceana vremena, atmosferskih mijena, plima i oseka, potresa i erupcija, leda i vrućina, vjetrova i suša, spirale godova čarobnjaštvom prizvanih silama podzemlja, magično zasanjanim.

Godovi – memoari vremena, križišta puteva nebeskih. Na njihovu staklenom licu diše živi ritam, prava priroda riječi.

Čitamo veliku knjigu, raskošan, nježan zapis izronjen iz bunara vremena. Neizbljedjelih boja. Probuđeno njeno srce i duša u kristalnom sjaju. Divimo se slici umjetnika ili nemani koja proždire svoju djecu. Dotičem dlanovima arabesku godova. Jesu li to slike ili naličja krugova naših godina?

Zvoni funeralna pjesma duše. Dugi tihi razgovor u muzejskoj tišini. Svetoj.

Ili možda – molitva?

Dugi velebni glazbeni stavak Magnificat...

ŽRTVA PREŠUĆENIH RIJEČI

Božica Zoko

NEĆE NAS UTJEŠITI

ako sam ja tvoj
izaslanik ovdje
nešto moram
učiniti po čemu
će me prepoznati
ili ipak ovo
ništa – saznat će se
i bez čina i bez očiju
i bez njuha opipa
saznat će se
nekim drugim umom
nekim prvim
prvotnim
osjetom
što smo i tko smo
bili ti i ja
čaporke će nam
razbrajati ali
neće nas utješiti

SVETI ZABORAV

u konstelaciji zviježđa
u konstelaciji šara na
prekrivaču krijemo se
naš red nosi posebnu
odjeću što se iz časa
u čas mijenja krpe
kojima se mijenja boja
ali ne i smisao
nismo goli
umjetnici koji su
već rekli sve što se
moglo reći i onda
ih je riječ napustila
kao i sjećanje
sveti zaborav

NEPRISPODOBIVO TUŽNI

tko će stati iza ovih riječi
ptica ih neće nositi u kljunu
zemlja u utrobi
a tko zna gdje ću biti ja
kad one pronađu svoj put
zašto smo tako
neprisposobivo tužni
ovi su stihovi
pitki kao čaša vode
kao ohlađeno mlijeko
ispit ćeš ih začas i
reći što sam dobio
a dobio si čašu
zaborava čašu sjećanja
nek se one miješaju
dopusti i dobit ćeš

svoju sudbinu
iz ovih stihova
tako pitkih tako
mliječnih

VJERUJ U MENE

naš jutarnji sat
bliži se kraju
obuzima dan u
kojem ćemo opet
čekati pismeno
jutro
o vjeruj u mene
Bože, opet te
molim vjeruj u mene
izvedi me iz
nevjerice-nesanice

KUD ĆE ONDA OVO VRIJEME

oni koji otiđu
izvan bogova izvan ljudi
a sve ovim rječitim putem
neće nas shvatiti
neće shvatiti naš očaj
kad smo jedno bez drugoga
kad smo jedno
a nema nikoga da
to prizna
moju će sudbinu
gledati odvojeno od tvoje
hoće li tako biti i na
Posljednjem sudu

neki činovnici
presudit će
odvojili su se u toj i toj točki
ili nisu se ni spojili
i kud će onda ovo vrijeme

NEOBVEZATNO ŠTIVO

ja ću poslati u svijet
u svijetak naše male
literature jednu
obavijest o tebi i sebi
valjda će nas netko
povezati i konačno
vjenčati – neobvezatno
štivo – mene i tebe

TRAŽI SVOJ RAZLOG

tako je slutim i sa drugima
ni drugi ne mogu doći do
drugih i pred njima je
beskonačnost ako priznaju
ako ne priznaju pare se
na brojeve razbrajaju se
prvi drugi prvi drugi
prvi drugi prvi drugi
a žena supruga majka
a žena supruga majka
traži svoj razlog

GODI MI OVO BEZNAĐE

na nekoj crti susreta
godi mi ovo beznađe
ničemu se ne nadaš
svjetlosti, ali ipak
ne mogu u to vjerovati
sve si već zar vidjela
nisi moju djecu
moju djecu vidjela
nisi

ZAR SAM JOŠ ŽIVA

poslije ovih riječi
dugo ćeš šutjeti
isplati li se
toliko šutjeti
da bi se utroba
otvorila isplati
se kažu trgovci
osjećajima
ja ne znam
i umrijet ću
u tom neznanju
zar sam još živa
valjda jesam
tinjam

SVAKIM SLOVOM

zauvijek nek tinjam
čekajući vatru
kojom ću opet

planuti
snebivajuć se
protinjaj i ti sa mnom
nek plane knjiga
svakim slovom
nek se razgori san
svakom slikom

NA ŠTO ME SPREMAŠ

da pripadnem
konačno obitelji
koja me nije rodila
već onoj koja to
učini drugi
treći četvrti peti
šesti sedmi osmi
deveti put
na što me spremaš
Gospode s tolikim
brojem mojih mučnih
porođaja

MOJA PRIPRAVA ZA TIŠINU

da je toliko danas
djece na svijetu
umjesto mene
deveterogube
ljepši bi bio svijet
odlučio si tako
moja priprava za tišinu
teče svejednako
u pravilnim razmacima
kao ovi redovi
doći će čas

kad više ništa
neće biti potrebno
izustiti – kad se kaže
moje ime bit će
dostatno ili
će još biti
ranjavih početaka
i u tom času
koje će trebati
zacijeliti
crniti i
bijeliti
pismom

SJEME SMRTI

ovo su zemaljski stihovi
u njima ne sudjeluju anđeli
anđeli s nebesa anđeli iz podzemlja
nema nijednih – ovo su zemaljski
stihovi – žive od jutarnje svjetlosti
umiru u podne nitko ih ne pamti
nemoćni su i dobri, ali ne otimaju
đavlu ne daruju čovjeku ništa
drugo osim vremena – vrijeme
čisto i nepomućeno
protočno
moja priprava za vječni mir
sjećanje na vječnost
i druge nepopularne riječi
postanak početak kraj svijeta
borba konačna borba
koliko mrtvih će ostati
na bojištu ne pitaj
svatko nosi sjeme smrti
u sebi i svatko će ga jednom
posijati

NAORUŽAVAM TEBE ČITATELJU

ja se spremam za život
naoružavam tebe čitatelju
skidajući sa sebe
komad po komad
oružja svijetlog
oružja ove
riječi

ŽRTVA PREŠUĆENIH RIJEČI

vjera u riječi
izdiše već s krajem stiha
ali da je kakva pripovijest
ovdje o kako bismo se
uživjeli a ovi nesvršeci
ovo vječno protjecanje
na što će nas nagnati
negdje na kraju mise
poslat ćemo svoju
žrtvu beskrvnu
žrtvu prešućenih riječi
roditeljskog tepanja
svetih riječi
pitkih pitijskih

LUK I LIRA

Miraš Martinović

Harmonija je nešto nevidljivo, netjelesno,
Prekrasno, božansko na primjerenosti liri,
A sama lira i žice su tijelo, tjelesne i složene,
Zemaljske i smrtnom bliske stvari.

Platon, *Fedon*, XXXVI

STRAH OD VARVARA

Mogu banuti svaki čas
Početi da ruše
Gradove.

Mogu
Iskočiti iz
Vučjih koža i
Posijati smrt.

Oni nikuda
Nijesu išli

Oni su tu!

I kada nam se učini
Da ih nema
Da su nestali
Zauvijek

Pojaviće se
Skinuti maske
Pokazati lica.

Lako je bilo dok
Svijet je bio podijeljen
Na Grke i varvare

Dok se znalo
Ko su varvari a ko Grci.

Danas
Iz svakog Grka
Može iskočiti varvarin.

Bojim se varvara
I kad sam siguran
Da ih nema.

Oni su tu
Među nama
Spavaju.

U času kad povjerujemo
Da su nestali

Oni će se
Probuditi.

Castel Nuovo,
20. april 2014.

DANAJCI

I kad ti darove nose
Čuvaj se Danajaca.

Ne vjeruj im!

I kada te zlatnim
Dijademama kite
I kada ti medene riječi govore

Čuvaj ih se!

Kada ti nude nektar i
Ambroziju
Ne uzimaj njihove pehare

U njima je otrov!

Nikad ne vjeruj
Danajcima.

Ako ne bude drveni konj

Biće neka druga naprava
Koji će izmisliti
Kojom će uništiti
Grad
I nas.

Upamti

Danajci su isti
Danajci se ne mijenjaju!

Castel Nuovo,
19. april 2014.

KSENOFON

Negdje u daljini, čuje se njegov glas:
Morao sam pobjeći iz Kolona – rodnog mi grada, sa daleke maloazijske
obale, prije nego ga osvojiše Persijanci. I uzeti sudbinu emigranta.
Tužnu sudbinu, moram reć.

Eleja bi nova kolonija, koju osnovaše
Moji sunarodnici.

Moj život se u njoj ne zaustavi. Lutao sam Grčkom šezdeset i sedam
godina.

I sada, u devedeset drugoj još uvijek lutam, recitujući Homera
I moje stihove.

Izrastao sam u poznatog rapsoda.
Svjetina me dočekuje na trgovima – aplaudira,
Uzvikuje moje ime.

Uskoro ću baciti štap. I otići u Had, među sjene
Izbjeglica kolonskih.

Eto, kako život protraćih.

A šta je život? – pitam se po ko zna koji put.
Kratko lutanje! – dobijam stalno isti
Odgovor.

Castel Nuovo,
21. april 2014.

MOŽDA

Pa ipak, Homer je prikazao u svome epu Demodoka gdje boravi na Alkinojevom dvoru, i Agamemnona koji je ostavio izvjesnog pjesnika kraj svoje žene.

Pausanija, *Opis Helade*

Niko ne zna ko je
Bio taj pjesnik.

O njemu je ostalao jedino
Pausanijino svjedočanstvo
Ništa drugo.

Zašto je ostao na dvoru?
Moža je bio
Zaljubljen u Klitemnestru.
Možda u neku od njenih sluškinja.

Možda je bio plašljiv zato
Nije otišao put Troje.
Možda je poslije žalio
Što nije otišao.

Možda bi spjevao ep o Trojanskom ratu.
Zasjenio Homera.

I sam Agamemnon je možda zažalio
Što ga nije poveo, pomislio u jeku bitke:
Dobro je da je sada tu!...

Jedno veliko
Možda
Ostalo je od njega.
Ukoliko je postojao?

Ipak,
treba vjerovati Pausaniji.

24. april 2014.

PISANJE PO PIJESKU

Česlavu Milošu

Šta možemo učiniti sa Poezijom? Promijeniti svijet? Bojim se, ne!
Pisati po pijesku slova, a ipak vjerovati.

Čuti glasove u ruševinama. Diviti se riječima. Okrenuti se za onim što
je prošlo i vjerovati da ga možeš povratiti.

Ipak, pisati po pijesku, s vjerom u ono što pišeš. Ipak!

Iako talas odnese tvoja slova.

Pisati, boriti se sa talasima. Boriti se s okeanom, vjerujući da će naići
sljedeći talas, vratiti zrna pijeska, koja je progutao i slova koja si
napisao i koja ti je neki prethodni talas odnio.

Pisati po pijesku i vjerovati da ćeš pobijediti Okean.

Našao sam, konačno odgovor, na pitanje: Šta je Poezija?
I treba li je pisati.

Castel Nuovo,
25. april 2014.

OBRETOH SE U NARONI*

Obretoh se u Naroni. Ne znam otkuda dođoh u nju. Ni kojim prvacem, ni sa kojom namjerom.

Tek, nađoh se usred mnoštva ljudi – koji su vrvili sa svih strana. Kao da bijaše neka svetkovina. Ili priprema za neki veliki vojni pohod. Mnogo vojnika bijaše u uniformama novim i sa kopljima dugačkim, a glave pokrivenne šlemovima.

Mogla je biti godina 220. prije novog računanja vremena. Tu godinu kao da je neko uzviknuo, ali nijesam baš sasvim siguran.

Svjetina je klicala, uzvikujući neka imena, koja u tom času meni nijesu ništa značila: FIGUL, IZAURIK, VATINIJE, SULPICIJE.

I oni su se pojavljivali na veliku binu, gdje bijahu odasvud vidljivi. Okupljeni su im jednako klicali.

Svjetina bijaše u razne nošnje odjevena. Glasovi su se razlikovali, čuh više jezika u isti čas.

Najednom, nestade sve one svjetine, a sa njom i onih kojima je klicala.

Jedan čovjek, šetao je sam, pustim gradom.
Bio je to Ciceron, filozof, upravo prispio iz Rima.

Tražim roba Dionisija! – reče.
Što će vam? – usudih se da ga upitam sa strahopoštovanjem.
Pokrao mi je biblioteku – odgovori smušeno. On koji je uvijek bio razborit. Na trgu i u Senatu.

Čuo sam da je ovdje. Čak sam ga vidio u magnovenju. Ali nestade odjednom sa svom onom svjetinom, čiji, na kratko, bijah i ja dio. Gdje se djenu onoliko ljudi? – pitao je.

* Ostaci antičkog grada Narone, današnje mjesto Vid, nalazi se četiri kilometra sjeverozapadno od Metkovića.

Nijesam ništa odgovorio. Odgovora nijesam znao. Sa njom nestade i on – dodade zabrinuti filozof.

Nema ni zapovjednika grada. I on nekuda nestade. Moj prijatelj Sulpicije. Zalud sam mu pisao da roba uhvati i primora ga da vrati barem dio od knjiga koje mi je ukrao. Veliki grijeh je učinio. Među grijehove strašne, ubrajam krađu knjiga.

Sulpicije to ne doživljava tako. Taj Dionisijev gest sigurno mu se učinio nevažnim. Imao sam bogatu biblioteku. On se pobrinuo da ono najvrednije izvuče iz nje. Bio sam tada preokupiran politikom i borbom u Senatu sa neistomišljenicima. Pa, neka mi bude, baš tako, kad hoću da se bavim tom najodvratnijom djelatnošću na svijetu. Iz nje čovjek može izaći popljuvan i prljav.

Ako si Dionisije! – uzvikivao je naljućeni filozof. Glas je odjekivao gradom.

To reče i nastavi da šeta u dubokoj tišini, pustim ulicama. Njegovi koraci su se nadaleko čuli. Onda je nestao. A iza njega, ostale ruševine. Iz kojih su se čule sove i njihovi zloguki glasovi. I talasi neke rijeke. Pomislih na tren – talasi rijeke Naro. A onda dođe i druga misao: to je ona rijeka, koje sve odnosi, bespovratno.

Kada sam prije koju godinu posjetio ostatke toga grada, sa N. Gvozdićem koji je sve uredno i precizno fotografisao, naišli smo na gnijezda sova, koje su pjevale onu svoju pjesmu u dubokoj tišini. Sve ostalo je bilo mrtvo i nepovratno.

Castel Nuovo,
25. april 2014.

RAZGOVOR S CAREM DOMICIJANOM

Otkuda ti dođe u ovaj kišni aprilski dan. Nakon što vidjeh tvoju statu u carsku, nađenu u Kumboru, u blizini Herceg Novog, gdje nekada bijaše grad Stoli, odavno potonuo u more... I rimske vile u kojima isluženi veterani življahu raskalašno...

Oprosti glumcu Parisu, u koga se zaljubi tvoja supruga Domcija, koju ti ote za živoga muža Elija. Njemu oprosti, ali dade da se pogubi dječak koji bijaše njegov učenik, a koji uz to bijaše bolestan... Samo zato što je na njega ličio.

Zašto, nedužnog dječaka, care? Kažu da si jednom rekao, osjećajući ovo pitanje na mnogim usnama i u vazduhu: samo zato što je ličio na njega!

Niko nije smio ništa da te pita. Zato su mnoga pitanja ostala bez odgovora.

Isto tako pogubi Hemogena iz Tarsa, zbog nekih crteža koje je pokazivao na javna mjesta, a one koji su te crteže izradili, reče da se pribiju na krst i razapnu.

Onom mirnom čovjeku i pristojnom građaninu, što se u ime gladijatorskih borbi usudi i reče – da su trački borci bolji od gladijatora, strašnu kaznu dosudi. Otjera ga lično na arenu i reče da se bori sa psima. A prije toga naloži da mu na leđa okače natpis: *Gladijator, drzak u svojim tvrdnjama...*

Zašto, care, zbog tih nekoliko bezazlenih riječi, tako strašnu sudbu dosudi čovjeku, koji bijaše uzoran u svemu?...

Mnoge pogubi zato što ti se učiniše sumnjivim: Salvija Kokcejana, što je slavio rođendan cara Otona, svoga strica. Mecija Pompozijana, samo zato što je isticao da potiče od loze carske i što se usudio da svojim robovima da imena Magona i Hanibala.

A Salustija Lukula, zapovjednika u Britaniji, što je izumio neka nova koplja i drznio se da ih nazove po svom imenu, *Lukulovim*.

Juniji Rustiku, za zlo uze, svečani govor koji održa u čast Petusa i Priska, u kome ih nazva ljudima najuzornijim i punim vrline.

Ti to uze za povod i naredbu: svi filozofi pod hitno moraju otići iz Rima i Italije! Filozofi se razbježaše na sve strane. Mnogi su u tom bjekstvu pogubljeni. I oni nazovi filozofi ne prodoše bolje.

Filozofi su filozofi, treba ih sve protjerati. Svakog čije zvanje potiče sa slovom F. Čak ni imena sa tim slovom ne bijahu pošteđena.

Poslije pobjede nada Antonijem u građanskom ratu, postao si okrutniji.

Kada si se odvažio i na jedan zločin, kakav je pogubljenje tvog odanog prijatelja, konzula Aretina Klementa. Postade prema njemu mnogo srdačniji nego prije. Tvoja blagost je bila siguran predznak da će se dogoditi nešto užasno.

Kažu da te ništa nije uzбудilo kao slučaj zvjezdoznanca Askletariona. Naredio si da dozovu ka tebi toga čovjeka, što su tvoji potčinjeni učinili. On je uvijek tačno pororicao, ne libeći se da kaže istinu. I ovoga puta bi tako, bez obzira na cijenu koju je znao da će uslijediti. Ali ti si od njega zatražio da proreče svoju, a ne tuđu sudbinu, što on učini riječima:

Govori šta će s tobom biti – rekao si zvjezdoznanču.

Uskoro će me raznijeti psi! – rekao je on.

Tada si naložio da ga smjesta pogube i sahrane na neko nepoznato mjesto, kako bi izigrao tačnost njegovog proricanja. I to su učinili. Ali se diže oluja, zagrmješe gromovi, otvori se njegova grobnica, na čije ostatke navališe psi lualice.

Ispunjenje ovog proročanstva pričao ti je jedan glumac (sudbina te vezala za glumce!), koji je bio očevidac, uz objed, uz koji si se smijao glasno.

Tako će završiti svaki zvjezdoznanc! – rekao si. I nastavio da jedeš, s probuđenim apetitom, kao da se ništa nije desilo.

Nekoliko mjeseci pred tvoje ubistvo progovorio je gavran na Kapitolu i izustio na grčkom jeziku rečenicu: *Sve je dobro ili sve će biti dobro.*

Bojao si se petoga sata i zato su ti javili da je šest. Bio si radostan što je taj kobni čas minuo, od kojeg si se posebno pribojavao, kada u tvoju odaju uđuše zavjerenici. Poznato je šta se kasnije dogodilo.

Jedna kamena glava ostala je nakon svega. I ona je nađena u blatu, koje si zaslužio, u svemu, nedostojni care!...

Castel Nuovo,
26. april 2014.

TEMISTOKLE I MRTVI

Grnčarski kraj Kerameik nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Atine i od praistorijskih vremena služio je za sahranjivanje, o čemu svjedoče arheološki nalazi. Poslije pobjede kod Salamine Temistokle je opasao grad bedemima koji su presjekli Kerameik koji obuhvata prostor pred gradskim bedemima između Dipila i Svete kapije, dok se *unutrašnji Kerameik* nalazi unutar dijela bedema koje je u IV. v.s.e. obnovio Konon. U unutrašnjem prostoru koji će kasnije obuhvatiti atinska agora sahranjivanje prestaje u VIII. vijeku s.t.e, dok se ta praksa nastavlja u *spoljašnjem Kerameiku*.

Pausanija, *Opis Helade*

Mišljah da razdvojih mrtve sa tim bedemom. Da se ne sašaptavaju. A morao sam. Trebalo je zaštititi Atinu.

Sada me progone. Ne daju mi mira ni spokoja. Kore što između njih postavih tako velik bedem. Vjerovah da ga ne mogu preskočiti.

Ali mi se jednakao sašaptavamo! – čujem glasove. Iz mnogih vremena. U meni.

Mrtvi iako mrtvi, osjećaju žive.

Pa, ipak, napravih agoru, sa unutrašnje strane bedema. Sastajalište živih. Na mjestu gdje su naši prethodnici boravili.

Možda sam napravio dobro djelo!...

Castel Nuovo,
27. april 2014.

ALKIBIJAD I ELEUSINSKE MISTERIJE

Optužen je 415. godine s.e. da je sa drugovima na privatnoj pozorišnoj predstavi, u Pulitinovoj kući, izvodio obred posvećenja u eleusinske misterije.

Za sebe je tom prilikom uzeo ulogu *hijerofanta*. A neki Teodor dobio je ulogu *glasnika*.

Dok je Pulition igrao *bakljonošu*.

Iste godine bio je optužen za obaranje Herma na atinskoj agori. Hajka je uveliko počela. Besprizorna hajka.

Suđeno mu je u odsustvu. Pošto bijaše otišao u Spartu.

27. april 2014.

Castel Nuovo

HERMOVA POPRSJA

Međutim su kamena poprsja u atenskom gradu, a imalo ih je po domaćem običaju mnogo (četvorouglasto izrađenih) i u predvorjima privatnika i u svetilištima, jedne noći većim dijelom bila nagrđena u licu. Za počinitelja niko nije znao, ali ih je država tražila uz veliku nagradu onome ko ih pokaže. Uz to su proglasili, ako ko zna i za drugo kakvo počinjeno svetogrđe, neka bez straha oda, i to svako ko hoće, bio građanin, stranac ili rob. To su djelo uzimali kao dosta značajno, jer se činilo da je znamenje za bojni pohod i da se ujedno dogodilo kao urota za prevrat i ukinuće pučke vlade.

Tukidid, *Istorija peloponeskog rata*

Uvijek je bilo prljavih igara. Prije ove i poslije ove. I nevino stradalih. Bilo ih je prije, biće i poslije.

Prije nego će atinska flota zaploviti prema Siciliji, Neko je noću oskvrnio poprsja boga Herma, koji u Atini bijaše mnogo poštovan. Što se protumačilo kao loš znak pred polazak u rat.

Šaputalo se da je to učinio Alkibijad i njegove pristalice. Neko je htio da unese razdor među Atinjane. Nikada nije otkriveno ko.

Tražili su da Alkibijad ode na sud. A on se kleo da to nije učinio, tražeći: da se slučaj ispita, pa da se krene ka Siciliji.

Strahujući da to može stvoriti razdor u vojsci, odlučiše da se sve ostavi za poslije. Dok bude okončan vojni pohod. Dok se rat svrši i flota vrati.

Iz atinske luke, uz pokliče, plač i suze, molitve bogovima i vjeru da će uspjeti, velika pomorska armada se otisnu morima.

Predvođahu je vođe s neograničenom vlašću: Alkibijad Kninijin, Nikija Nikeratov i Lamah Ksenofonov.

U Atini je ostala sumnja, koja je dijelila grad.

Ko je oskvrnio poprsja boga našega? – vikali su građani sumnjičeći jedni druge. Grad se dijelio, a sumnja bila svudaprisutna. Mnogi završiše u tamnice. Desiše se i neka ubistva.

Da bi koliko-toliko smirili stanje, koje prijećашe da se pretvori u međusobni rat, protivnici Alkibijadovi, nagovoriše neke da priznaju kako su to oni učinili.

Ništa vam neće biti, a smirićete grad. Učinite to, kunemo vas bogovima, zarad grada i mira u gradu.

I oni to učiniše, pristadoše na nagovor. Rekoše: mi smo obeščastili Hermova poprsja. I evo smo tu da odgovaramo za besprimjerno djelo.

Na brzinu organizovaše suđenje. Osudiše ih na smrt. Pročitaše presudu. Masa to sa klicanjem odobri.

Onda oni rekoše da su neivini, i da su priznali nešto što nijesu učinili, samo da bi smirili grad. Za dobro grada! – govorili su. Zalud je bilo.

Presuda je izvršena.

Koliko je puta pravda zadovoljena prividno? Alkibijad se nije vratio u Atinu i nije izveden na sudu. Nikada nije dokazano da su njegove pristalice obeščastile Hermova poprsja.

Stradali su nevini ljudi. A u Atini je i dalje ostala sumnja...

Castel Nuovo,
27. april 2014.

PTICE

Ove ptice koje ja slušam danas, 27. aprila 2014, sigurno je slušao Aristofan – u istom danu 415. godine. One su mu pjesmom dale ideju da napiše PTICE.

Slušao ih je i prije, nepoznati Sumer, u osvit istorije. Slušao ih je sigurno i njegov zemljak Lulu, ljekar, čije je ime nađeno na jednoj glinenoj pločici. Jedino što je od njega sačuvano.

I kralj Gilgameš, dok je iznosio spor, pred starješine svoga grada. Kada je na trenutak zastao i rekao: *Poslušajte onu pticu kako pjeva.*

To je dobar znak!

Pjesma ptica je vječita! Navodno, rekao je Homer, jednom, na Itaci, nakon što se vratio poslije dugih lutanja. Zadivljen pjesmom slavuja.

Ove iste ptice, zapravo njihove pretke, čuli su poslanici koji su iz Kiša hodili u Uruk – da ponude mirno rješenje spora.

I Agamemnon ih je slušao sa zanosom, u jedno rano jutro, u trojanskoj ravnici, kada se glasno pokajao što je otišao na Troju.

Tog jutra, molitve je upućivao pticama, a ne bogovima, što je do tada činjeno.

Castel Nuovo,
27. april 2014.

BILJEŠKA O PISCU

Miraš Martinović, crnogorski pisac, prepoznatljiv je na širim regionalnim prostorima, po antičkim temama i zaboravljenim pejzažima Crne Gore, kojima su posvećeni njegovi romani: *Putevi Prevalise* (objavljen u Crnoj Gori, a zatim u Italiji s naslovom *Pietre di Montenegro*, u prijevodu Silvia Ferarrija. Nekoliko poglavlja iz te knjige prevedeno je na hebrejski jezik i objavljeno u poznatim književnim časopisima u Izraelu u prijevodu Dine Katon), *Otvaranje Agruviuma* te roman *Teuta*, koji je doživio više izdanja, objavljen kod beogradske *Geopoetike*, po kojemu je napravljena i istoimena internacionalna kazališna predstava, u režiji Slobodana Milatovića.

Snovi u Doklei su četvrta, a *Antički gradovi/snovi sudbine* peta knjiga njegova antičkog ciklusa.

Prije ovih, Martinović je objavio romane: *Jeretik*, *Poslednji Eshilov dan i Vavilonski mudraci*.

U literaturu ulazi knjigom poezije *Mit o Trešnji* (1974.), za koju je dobio književnu nagradu *Lazar Vučković*. Drugo dopunjeno izdanje ove knjige objavljeno je u Beogradu 2009. godine. *Nevidljivi ljetopis* (2010.) prva je od četiri knjige ciklusa s naslovom *NEOTKRIVENA ZEMLJA*, a čine ga *Govor kraljeva* (objavljena 2011.), *Govor zemlje* (2013.) i *Sašaptavanje s memorijom* (2014.).

Dobitnik je *Okotobarske nagrade Herceg Novog*, grada u kojemu živi.

DVA PUTOPISA

Božica Jelusić

MOTOVUNSKE USKE STAZE

Potpuno očarana istarskim gradićem Motovunom, gdje provodim zadnji vikend u studenom, prije napornih dana dolazećega Božića. Najavljena je trodnevna kiša, no nebo se smililo i darivalo nas lijepim vremenom. Jedino se od silne vlage stvorila magla, gusta kao stotine tona isprane ovčje vune. Kad bi se mogla opresti i oplesti, od nje bi nastali habiti za sve hrastove u Motovunskoj šumi, protegnutoj na površini od 280 hektara u dolini rijeke Mirne. Bilo bi to bratstvo bijelih fratara, kakvo još nitko nikada nije upoznao ni sreo! Zajedno sa Suncem, međutim, i mi smo ušli u taj bajkovit grad, kao stvoren za filmove koji rasplamsavaju maštu djece i odraslih.

Izronio je cijeli odjednom, sa svojih šestotinjak živih duša, kao čarobni otok, neka netom pronađena Atlantida. S onim prelijepim, tvrdnim Kaštelom, kamenim pločnikom u čijim utorima i pukotinama trava piše živahne hijerogliffe, s lancunima na konopcu, čuvarkućama, vodenikama, begonijama i lavandom, kaktusima po balkonima a zelenom salatnom, raštikom i prezrelim kaki-jabukama u vrtovima. Također s mačkama: tigrastim, bijelim crnim, trobojnim poput krpara, koje poslije kiše obilaze stara, mokraćom obilježena mjesta i kuteve, spremne na jutarnje čakule i oblizivanje dragocjenoga krzna.

Klizim okom po radnjama i dućanima, gdje se prodaju vino, maslinovo ulje, naranče, tartufi, biska, limuni, med i bademi, ali nema jutarnjih novina. Kad dobro razmislim, one ovdje i nisu potrebne. Dokolica je divan balzam: briše

bore, osvježava kožu, očima daje sjaj i lucidnost. Gledati, samo gledati! Svaki je kutak nova vizura, očuvane stare kuće govore o povijesnim stilovima i modama, dok svaka vrata i prozor puštaju na ulicu znakove i zvukove stvarnog, ovdašnjeg, punokrvnog života. Kula-zvonik na središnjem trgu ima nazubljen zvonik, onakav kakav crtaju djeca, a izgleda poput gnijezda gdje su zmajevi odlagali svoja pulsirajuća, modrim žilama premrežena oplođena jaja. Nedjelja je, trg je potpuno pust, pomno pometen vjetrovom metlom. U starom kamenom bunaru, s poklopcem od kovana željeza, pored crkve sv. Stjepana, pliva žuta dječja lopta i staniol od čokolade, sličan izgužvanoj anđeoskoj košuljici. Zastave na gradskoj vijećnici tako su teške od mokrine, da ih vjetar uopće ne može pokrenuti ni zanjihati. Naša se djeca smiju: brat i sestra, gotovo vršnjaci, i taj srebrnasti zvončasti smijeh najljepši je zvuk u gradiću ovoga podneva.

Ne čujem uokolo ni jedne ptice, samo žuto kestenovo lišće ponavlja uvijek isti napjev, star nekoliko stoljeća. Možda mu je note zapisao pravi renesansni čovjek iz Motovuna, po imenu Andrea Antico, koji bijaše skladatelj, tiskar, nakladnik, grafičar, meštar od mnogih zanata. Godine 1510. za vrijeme pape Leona X. skladao je i izvodio orguljašku glazbu u Rimu. Danas mu je, inače, imendan, kao i mojoj prijateljici Andreji, kojoj nazdravljamo u rustikalnom restoranu »Pod voltom«, slaveći neke lijepe godišnjice. Saznajem da mom tijelu malvazija godi više od terana, a fuži da su i dalje božanstveni kao i divlje šparoge i sir s tartufima, udružen s tankom fetom pršuta. Ako sam se u bilo čemu najmanje promijenila od mladosti, onda je to moj hedonizam. Živjeti i dalje znači uživati u bilo čemu stvorenom, ne brinuti o pričuvama i zalihama, ne robovati suvišnom, tražiti radost rada i blagoslov zdravlja. Sve ostalo je tlaka i muka i otužnost.

Poslije pijem kavu na terasi hotela, posve sama. Zažmirim, pa naglo otvorim oči, zureći u onu sada već rasparanu gazu od prorijeđene magle, koja se para po rubovima, otkrivajući staze, šumarke, nove kuće izrasle na kosini brda. Tamo su negdje uokolo sela koja se lijepo zovu: Sv. Bartol, Bataji, Brkač, Divjaki, Kalder, Bertošići, Lazi, Štefanići. A Motovun, to nije slučajno, u prvom me pogledu podsjetio na gmaza polegla uz greben, s glavom na mjestu Kaštela i razvijuganim repom. Nisam se jedina toga sjetila: i izvjesni drakolog s Novog Zelanda, kojemu na znam ime, došao je do spoznaje da su na ovom brdu, nekadašnjem živom pa ugaslom vulkanu, ostali veoma jaki zapisi zmajskih energija. Sklona sam vjerovati da su se s litice otpuštali u zrak, veličanstvena bića, na onim smaragdnom krilima, posve sretni i slobodni i jedini legitimni gospodari svijeta prije dolaska čovjeka.

Pitam Gregora zašto su nestali zmajevi, pterodaktili, ihtiosauri, dinosauri? Jesu li morali osloboditi prostor, gdje će se čovjek širiti, graditi, pa potom množiti, prljati i uništavati sve, uključujući i svoj vlastiti rod? Ne, kaže on, to je poradi hrane: božanska su bića jela sve ono, što će odnjihati i odhraniti Homo erectusa,

pa ih je Priroda žrtvovala u našu korist. Ali nikako nisam sigurna da je to bila najbolja prekretnica u povijesti svijeta i naše planete.

Stazice, zidovi, vrapci...

Uske stazice, uske ulice i njihov katalog mirisa: od ribe, krtole i kupusa, do najfinijeg cimeta i trava u rakijama. Vlaga je prava pobjednica nad djelom ljudskih ruku, no marnošću i ljubavlju domaćina mnogo se toga održalo do danas. A kakav je pak duh stanovnika, svjedoči i lokalna priča o baki Ljubici, koju su filmaši već ovjekovječili, a koja se i u poznoj dobi družila s mlađarijom, ne mareći za dosadna društvena pravila u malim mjestima i posvuda. Priključila se jednom bučnoj boemskoj zabavi u svom susjedstvu, plesala i veselila se, pa kad oni izbauljaše na ulicu, pođe i ona s njima i plesali su do zore. Ujutro, njen 60-godišnji sin prigovara u lokalnoj krčmi, žali se na mlađariju, buku, nedostatak poštovanja i morala. Pola sata kasnije, dolazi naša i njegova Ljubica po svoju marendu, govoreći ushićeno »kako je divno bilo noćas, ma je kuća postala tisna, pa smo izašli vanka i balali na ulici!«.

Da, svaka kuća ima svoju povijest, fizionomiju, priču. Jedan se ljupki dućan zove »Drvo i sova«, pred njim naslonjena klimava klupa od kvrgava bagrema, a u izlogu je vrlo prašnjav, zaboravljeni anđeo, kome bi dobro došla pajalica za božićnu toaletu. No, svejedno bih baš ovaj mali, špelunkasti prostor zakupila za svoje možebitne motovunske posle. Stavila bih madrac ili blazinu na pod, spavala pored vrata, a danju bih hukanjem i zviždanjem grgoljenjem i ćurlikanjem vabila kupce u svoje kuštravo gnijezdo. Što bih prodavala? Pa, pjesme, friške, upravo napisane i narisane na žutom pak-papiru, u koji se inače umataju kruh i pecivo. Uostalom, uvijek sam mislila kako je prava poezija ljekovita i jestiva, te stoga potrebna svijetu kao i svaka hrana.

Da barem imamo nekoliko sati vremena više, voljela bih poći u šumu, osjetiti vonj truhline i gljiva, od kojih se oni slavni tartufi, gospoda crna i bijela iz roda *Tuber magnatum* prodaju po cijeni grama zlata. Traže ih specijalno trenirani psi, također basnoslovno skupi, kao i sve jedinstveno na svijetu. Ja pak želim samo zašuškatati noge u perzijaner od otpaloga lišća, priljubiti lice uz hrastovu koru, šapnuti mantru vječnosti, kao drevni druidi-hrastovi ljudi, koji su stanovali u šupljini duba. Ovako, samo očijukamo izdaleka, šuma i ja, zakazujemo si sastanak u vremenu. Obilazim zidine po treći put, čudeći se domišljatosti onoga uskog prolaza između vanjskog i unutrašnjeg oboda, kojim bi mogao proći samo jedan kopljanik, dočekan od branitelja i u hipu skraćen za glavu. Motovunske su zidine među najbolje očuvanima u svijetu, vrijede obilaska i pogleda u svako doba.

Osobito ako zamisliš da se tim blokovima igrao i po volji ih premještao Veli Jože, naš div i čudo od čovjeka, kojega su Mlečići na prijevaru odvukli u svoju vodenu prijestolnicu, da im tamo kao kakav lunatik zabavlja iskvarenu i dokonu vlastelu. Ali na tvrd su se orah namjerili, dabome, i pokazao im je Jože što mogu snaga i uvrijeđena duša, kad ih zahvati plamen pravednoga gnjeva!

I galerije su nedvojbeno zanimljive, ali spontane instalacije po dvorištima plijene moju pozornost: bundeve, kante za zalijevanje, kašete, korita za rublje, satrti dječji bicikl, krletka iz koje je izletjela ptica, vrapci na skromnom objedu kod naborane udovice, koja preglasno govori u mobitel skriven u artritičnoj šaci. Vrapci jedu i živkaju. Jedan započinje, dok drugi za njim zdušno nastavljaju: »Proso mi je plaća, ne živim od mača! A tko voli piti vina, evo mu maškline...«. Širi se skala jesenjih boja kroz uredno očišane krošnje divljih kestenova, trsku svilenih perjanica ljubujućih s vjetrom, i grmlje uz stazu koja neminovno vodi do groblja na uzvisini, obilježena palisadom vitkih čempresa. Uskoro ćemo poći: srknuti vodu s česme, pročitati pločicu s bilješkom o književnom festivalu posvećenom Vladimiru Nazoru i njegovom besmrtnom junaku, koji je cijelu Istru proslavio. Dobri div Veli Jože, kažu, baš ovdje rođen i uzgojen u davna vremena.

Fotografiram otpalo lišće i plastično srce, u pukotini tlakavaca. Srce u procjepu, a duša u nirvani. Ne znam očitati vrijeme na sunčanom satu, jedino znam kako se ono zove: blažena negdašnjica. O, divna li drveća, od palme, kestena i cedra do čempresa i ariša, i čudesne li trske, u koju sviraju rutavi satiri i pijani bogovi, kad grad utone u san! Prozori, zakovice, škure, vrata i kvake, kameni lavovi sv. Marka namršteni i nasmijani, pomalo razroki, kakve nam crta mala Vita, te glagoljaška pismena i žute listine u vitrinama, garavi kotlići nad obnovljenim ognjištima i zlatni sveci na oltarima, znam da me zovete da se vratim i s najvećom pomnjom i poštovanjem proštijem što u vama stoji!

Što su govorili duždovi, obznanjivali namjesnici, zabranjivali suci i kadili kardinali, a kako se puk potajice veselio, raspuštao i prepuštao, pa potom molio i trapio, nadajući se oprost u Carstvu nebeskom, gdje će motiku i srp zauvijek zamijeniti kaležom s misnim vinom i ružarijem od suhih smokava ili groždica, prema zaslugi. Staze i stazice, prolazi i prečice: tu je prolazio uštogljeni notar, zveckajući pečatima u džepu, gradski fizik s izlizanom kožnom torbom, školnik prstiju mrljavih od tinte, žandar usukana i navoštena brka i sjajnih puceta, vinar, mlinar, ribar, gljivar, veletrgovac, gostioničar... Možda kakav zavodnik s cvijetom u zapučku, učitelj glazbe, prpošna školarka i skromna orguljašica, švora oborenih očiju, pa bučna braća Mario i Aldo Andretti, koja su drvenim automobilom rondala po nizbrdici, da bi kasnije osvajali svjetske trkaće piste i zlatne medalje sportskih pobjednika i uspješnika.

I ja žurim na sastanak s prijateljicom-pjesnikinjom, u gostoljubivi dom plemenitih Kotiga, koje jednom davno sretosmo u Irskoj, a danas zatvaramo krug u jednako zelenoj Istri. Nađosmo u njima mudre ljude koji znaju da se darovi i bogatstva umnožavaju tek kad se nesebično dijele, a riječi prijateljstva da su najčvršća valuta na svijetu, nehrđajuća i nepotrošiva. Razmatamo ih putem do kuće, slatke svilene bombone iz nekadašnjih kolonijalnih dućana, kušajući taj neprispodobivi okus, u kojemu je skrivena sva tajna djetinjne sreće, sva po Kunderi među odraslima nepronađena »nepodnošljiva lakoća postojanja«.

PROLJEĆE U LJUBUŠKOM

(Hercegovački mozaik)

Mora da je proljeću zaista lijepo u Ljubuškom, kad svake godine ovamo požuri sa svojim bojama, darovima i perspektivama, obrubljenim zelenom čipkom sa stotinu okanaca, kad kroz cvijet odoljena sunce provlači tankoprste zrake i zlatne niti. Voda, voda, odasvud, razliveno i bučno blještavilo, Trebižat nemiran kao zmajski rep, to njegovo strujanje kroz krajolik, gdje se doline među brdima doimaju kao otisci Božjih dlanova. Boje pjevaju uskršnje psalme: žuta, ljubičasta, zagasito crvenkasta, bjelkasta, modra, sve zelene nijanse. To su jastrebljak, medic, dobričica, maslačak, rusomača, siručica i divlja kopriva. I neka divljakuša, koja nas na trenutak, oblikom svojih listova, zavara da je šumska jagoda. Zapravo nije, samo se pretvara da je nešto što joj ne pripada: i među biljem kao i među ljudima, postoji ova pojava.

Na Baščini, starom Ljubuškom kupalištu uz Trebižat, uvijek je nešto novo: prostor očišćen, uklopljen u okoliš, razvijugani oblici ograda, grede, daske, grubo izdjelano drvo: sve što je Adis prikupio i donio uprizorujući svoju viziju etno-objekta. Mjesečarke u malenom jagodnjaku, maćuhice poput roja leptira, drvene ograde i potpornji od neponovljivih granatih oblika, kako su ih majstori vjetar i voda oblikovali a blanjalica i ruke neupadljivo dotjerali. Svaki je kamen brižno obrađen i položen, sve učvršćeno i sklopljeno pod imenom ŽEGA. Nadati se nama i vlasniku da će ovo mjesto biti prepoznato kao lijepa posveta Thoreauovoj »filozofiji zelenoga«, gdje će čovjek i priroda u miru pružiti ruke jedno drugome. Suncem opaljena tijela na obali i srebroljuske pod vodom u vrelini ljetnoga dana, kao prije svake žurbe i tehnike, kad vrijeme ne bijaše šuplje a zabava površna, kad je Pan svirao u frulu od trske, a drijade se lovile u šumskom hladu, hvatajući u trku okrajak sjenke na tlu.

Napuštamo kupalište, odlazeći na podužu šetnju uz Bajer. Kako je lijepo vidjeti polje poorano kao bilježnica odlikaša, obrezane voćke, tihi vrt mladih oraha, staru kamenu kuću uskoro pod novim krovom, njenu oplatu od dasaka, prozorski okvir na mjestu gdje je još prošle godine zjapilo mrtvo okno. Ponovo slični nečijem voljenom gnijezdu, što u mom srcu podiže plimu nježnosti. Jedan ribič pored rijeke, ušuškan u šašu, pušta da mu voda isplahne boju iz očiju. U polju su raštrkane ovce, a oko kuća šire se ukrasni grmovi, podsuknje plemenitašica. Pogled se zaustavlja na čvrstim, piramidalnim obrisima planine Matokit, koja nam zatvara perspektivu. Proteže se od Pivčeva polja do Vrgorca, u dužini od 8 kilometara. Najviša točka joj je Sv. Rok a doseže 1063 metra. Obilježena je i poznata planinarska kota. Ima u toj planini nešto iskonsko, arhetipsko i drevno. Možda zbog moćnog oblika piramide, pričinja se da prikuplja sve okolne energije, sva očičta, sve skutove prostora nad kojim dominira. Posve lako mogu je zamisliti kao sjedište bogova, šumskih bića i neukrotivih pojava, poput bujica, vihora, ponornica i svega što danas samo u pričama obitava. Iz vedra dana, preko noći se njezin vrh zabijeli snijegom, oštri bridovi prime plavkastu boju, kao da se upravo sprema nestati pod plaštom Velikog Opsjenara. Sutra, kad se probudimo, neće je biti tu i ljudi će tražiti novo uporište među trošljivim stvarima.

Poslije šetnje prijaju kolači i kava u staroj obiteljskoj gostionici kod konačišta MOST. Magnolije pokazuju svoje prvo rumenilo; vlasnik toči zlatastu žlahtinu u čašu, mirišu pite u kuhinji, lagano treperi kockasta seljačka zavjesa od crveno-bijelih kockica na prozoru i čini nam se da je sreća nešto tako priprosto, blisko, jednostavno, na što svi ljudi imaju pravo. Barem dok smo tu, dok teče naše zemaljsko vrijeme. Kako bi, metaforički, ona pjesma rekla: »Pjevaj, pjevaj, Maro, dok si još na svetu...«.

Kod Tina i uz more

Najprije kod Tina u Vrgorcu, potom lagana šetnja uz more, po sunčanoj Makarskoj. U vrgoračkom parku mnogo veprine, bršljana, kozlaca, starih stabala i mahovine po kamenju. Poželiš se pretvoriti u kakvu malu, hitru zvjerčicu, pa obilaziti te prokvašene, tihe zakutke, cijele božje godine, ili skakutati po grančicama, tresući rosu s kićanki pozlaćenih rosom. Restoran TIN prazan je i zatvoren. Između lanjskog lišća probijaju se mlade klice. Na svim mjestima svijeta, ma kako malena ona bila, izrastaju divovi kulture, pjesnici, kipari, izumitelji, stjegonoše napretka, vizionari, poput našega Ujevića. Ma kamo odlazili, oni pak pamte prve dojmove i doživljaje: mirise, zvukove, svjetlo, nebo među krošnjama,

pretrčavanje pljuska po vrelom krovu, oluju koja povija najotpornija stabla. Pokušavam evocirati te prve Tinove doživljaje: kako iz njih kličaju svježije slike i metafore, ujevićevske rime skladne i melodiozne poput kucanja kamenoresca o ploču ili župnikove srebrne žličice o rub porculanske šalice.

Sve to zlatno i zavičajno probijati će kroz bjelosvjetsko i tmasto, potukačko, ledeno i necvjetno. Uskrsna svjetlost oživjela u grmu magnolije, svijetlit će mu u srcu poput lumina punog zlatasta ulja. Osjećam bliskost i onostranu vedrinu, okupanost svjetlom, pa kasnije, uz more, pod dojmom rascvalih grmova, lunarije i mlječike u Parku prirode Biokovo, još mislim na pjesnikova pognuta leđa, spori korak, zamišljen pogled, olovčicu koja hitro zapisuje u teku zavrnutih rubova: Noćas se moje čelo žari, / Noćas se moje vjeđe pote; / I moje misli san ozari, umrijet ću noćas od ljepote...« I odmah potom i na onu drugu, meni najdražu: »Za zemlju nije, za pokoj nije / Cvijet što nema korijena...«. Kako to rekoh jednom davno: ako mu je život namijenio patnju i glad, izopćenost i muk prosječnih u jatu ispisnika, rite i dronjke u svijetu bogatih, u poeziji je sašivena njegova uzorita halja u kojoj će okupan svjetlom kročiti pred lice Stvoritelja.

Ljuljaju se usidrene brodice uz obalu, more nabire bezglasnu harmoniku, dok palme oštire svoje zrakaste sulice, tarući ih o vjetar. Ovdje sam jednom kupila zlatan prsten s koraljom, umjetnički rad, koji nikada u životu nisam nosila. Upoznala sam nekoga, kome zaboravih ime. Napisana je pjesma, kojoj se izgubio trag. Što me veže uz Makarsku? Srk ljepote i začim melankolije. A već odavno znam: to je u ljudskom svijetu najbolje moguće sljublivanje i združivanje. I ovaj ćemo dan namjerno pamtiti po dobru. Vraćamo se u Imotski u rumenom sutonu, dok se po Biokovu širi miris mlječika, uzraslih u gustim i raskošnim grmovima, kakvih nigdje drugdje ne vidjeh. Jesu li to oprave ludih djevica, koje se odoše okupati u gorsko jezero, a da se nikada više ne vrate dočekati ženike? Preuzela ih divljina, duh slobode, kojemu ništa ne svijetu ne može stajati uz bok niti predstavljati takmaca. Rada bih svaku od mlječika ponijela u svoj vrt, no nikada ne bi dorasle do te ljepote, kao u svom prirodnom okružju i staništu. Stoga ih milujem pogledom, zadnji put, prepuštajući se drijemežu.

Prespavamo noć u Meminoj kući, a ujutro na zaslonu televizora – nevjerica. Pao je snijeg po Biokovu, cesta se zaledila poput ogledala, zima je usred travnja iskesila očnjake. Da smo prespavali u Makarskoj, tko zna kako bismo se i kada vratili na ovu jutarnju kahvu, koja po kući širi miris spokoja i zaštice, poput kakve bogovima namijenjene ambrozije.

Glasovi, tajne, tišine

I tako spontano, slijedeći prpošni i životražni Trebižat, dođosmo i na Čeveljušu, omiljeno ekološko odmorište i prostor najveće blagosti i sklada, darovan ljudskim očima. Voda me prska po rukama i licu. Osjećam se posvećeno. Pjena je biserasta, vodeni pregib svijetlozelen i zlatast, svileni turski halat. Na Čeveljuši nikoga, premda se sve čisti i priprema za dolazeću sezonu. U flaši dva prsta lozovače, uz zidanu peć napola dovršenu. Blaguju ljudi dane velikog tjedna, pa ostaviše posao. Nekim sporednim putem, kroz Bijaču, preko Zvirića i Stubice, spustismo se u Čapljinu. Na mjestu JAZ u Strugama stajemo privučeni parolom: »Dođi, zastani, okrijepi se i uživaj!«. Tu, u blizini, vjeri se Trebižat s Neretvom, dok okoliš i raslinje radosno pritvrđuju njihovu savezu, dajući sve od sebe u svim godišnjim dobima. Cvjetaju breskve, šljive i magnolije, zavrće se loza, mlječičke u cvatu miješaju med i mlijeko, na radost pčelama. Uskrslo je sve, u sjaju i hosani.

Vrbe su sumporasto zelene, u grmovima ima još pocrnjelih, kao štavljenih, neubranih plodova nara – tko li je samo zaboravio kušati tu kraljevsku poslasticu? Tisuće tratinčica u travi slave dušu oslijepjele čipkarice, koja je vezla kraljevsku tapiseriju. Stećci kraj puta, iskrhani, odbačeni, izvađeni bagerom cestograditelja. Sada su pocrnjeli i tužni: trebalo bi im dati mjesto koje zaslužuju. Baš kao i ovom starom imanju u vrtači, preliveanom mrkocrvenom bojom starosti, zaboravljenom kao pregorjeli hljeb u pećnici. Tu žive samo bršljani i zimzeleni, guž i gušter, puž sluzavac, plemena crnih i crvenih mrava u kupolastim nastambama. Nedaleko odavde je Gabela: snovi o Troji, prizivi davnine. Uvijek intrigantno pitanje: što miruje pod vodom, u mulju, koji čamci, kosti, rebra, stupovi, koje dične i delikventske lubanje, krletke prsnoga koša u kojima su srca tukla u ratničkom žaru i pomami? Samo je nijemim ribama dano da o tome znaju, ali one svoje tajne s ljudskim rodnom ne dijele.

Tako je divno vani, na vjetru, u roju kapljica, pod velikom škropionicom. Izgubih tu jedan od brojnih parova naočala, a poruka je jasna. I što će mi, kad previše jasnoće škodi sanjarskoj duši? Ostanimo u omaglici, u čuđenjima, u neprestanu zanosu, samo dišimo svjesno, jer pisati se može i nasumce, u mraku i pri jasnoj svjetlosti. Samo neka bude iz puna srca, iz prijateljstva, gladi za životom, čija sitost nikad ne dovodi do prezasićenosti. U pravu je moj zavičajnik, duhovnik i pjesnik Ivan Golub koji veli: »Dar života je najveći«. Aleluja!

Što je ostalo u stražnjem džepu

Pomišljam kako je protekla godina za mene zapravo vrijeme posvećeno rijekama. Ljubim rijeke, divim se njihovoj snazi i neukrotivosti. Ovoga ljeta osvojiše me Drava, Una, Neretva i Trebižat, na kome ponovo odmaram oči, boraveći u Ljubuškom. Moje se prijateljice natječu u ljubaznosti, koja će me bolje ugostiti i ugoditi. Znam što su jufka, pilav, peksimetri, tarhana, hurmašice, baklava i kadaif. Jedemo divno povrće i strpljivo pripremana jela iz domaće kuhinje. A potom ponovo krećemo u planirane obilaske... Vidjela sam Počitelj, s njegovom krnjom, no ipak veličanstvenom kulom, poznatom još iz 1471. iz doba obrane od Turaka. Iz strateških razloga sve do 1835. tu je bilo sjedište graničarske Kapetanije. I danas u kamenom okrilju Počitelja stoje građevinski povijesni biseri poput Šišman-Ibrahim-pašine džamije, Sahat-kule, Medrese, hana, te čuvene kuće Gavran-Kapetanovića.

Kamen je izlizan bezbrojnim stopama, grmlje raste po prilazima kuli, no atmosfera je još uvijek čarobna. Osobito kad zaviriš preko kupolastih krovova na krivudavu Neretvu i kad sunce zapada, sagorijevajući mirisni čempres pred džamijom, pa ti se čini da si ponovo na rubu neke pobožnosti: prevrćeš zrnca svoga tespiha a da uopće ne znaš pravih molitava niti jezika na kome su pisane. Kod vrlo mrzovoljnoga gazde, za koga Milada veli da je tabijasuz, iliti otkvačenjak, mušićavko i općenito ćudljivo stvorenje, pijemo popodnevnu kavu. Za to vrijeme on mrmori o piscima i slikarima koji su mu prolazili kroz kuću, a čije slike, posvete i uokvirene pjesme-autografe vidimo po zidovima svratišta. Memi se dobroćudno smješka, daje mu popust na ćudljivost jer je, veli, »pravi simbol svojega mjesta«, dok ja, zaogrnuti svilenim šalom neobičnih istočnjačkih šara, snatrim o noći koju ću prespavati pod počiteljskim nebom, jednom, kad dođe prava prigoda. Čini mi se da su zvijezde ovdje dvostruko krupnije nego u mojoj ravnici i da bi ih okom mogao ubrati kao jabuke sa nebeskoga stabla. Za sada želju prešućujem, obazrivo je spremajući u stražnji džep, u korist udobnosti prijateljčina doma.

O mjesecu iznad stećaka

Krenusmo u Stolac, a svježe se vode napismo u Stocu. Takva je to sintaksa i poseban je to gradić, drugačiji od svega uokolo. Ima pećinu Badanj u koritu rijeke Bregave, gdje se nalaze i tragovi pračovjeka. I poslije, u sređenoj matrici ljudske povijesti, bilo je u njemu nešto što je privlačilo plemena, narode i heroje kultura. Postao je sjedištem četiri religije, o čemu će govoriti sačuvani spomenici, od stećaka do džamija i crkvi. Povijest veli da je bio ilirska utvrda, antički municipij,

srednjovjekovni grad, begovsko gnijezdo i austrijska kota. U njemu je od davnina stolovalo pleme Daorsi, po čemu je grad dobio ime Daorsonom. Pronađeno je mnogo dokaza o toj ratničko-uljudbenoj priči: amfore, keramika, brončane kacige, oružje i nakit svake fele. Ali najviše od svega, svojom će nas čudesnom energijom ovamo privući stećci, obrađene kamene gromade s uresima koji govore o razgovoru čovjeka i svemira, o tome kako nema veća junaštva nego kad čovjek stane spreman pred licem smrti.

Stajati negdje na Radimlji, u modroj i toploj noći, između tih bijelih energetskih sakupljača svjetlosti, od kojih su neki stari i do 500 godina, u kolopletu znakova poput ljljana, jelena, prstena, križa, krugova, strijelaca s kostrijetnom košuljicom, Sunca i Mjeseca, kakav se eno upravo diže – blijed, plosnat, nerastumačiv – iznad vrhova čempresa, to znači biti usred mirakula, misterija, obreda, kad nepoznate sile počinju djelovati, a ljudski su um i živčevlje samo provodnici, drhtavi od snage tih poruka, koje će se uskoro rasuti u kaos i kakofoniju. Ne znam tko će nakon nas čitati poruke stećaka, ni kako će reagirati. Ja pustih olovku po bjelini i nađoh pjesmu:

MEMENTO

Na bujicu život sliči:
 Grančica je u njoj ruka.
 Korak žustar, a tijek plići:
 Glazba sfera, zanos zvuka.

Prvo rane, potom kraste.
 Žubor smijeha, noćni krik.
 U drvetu križ naraste,
 U kamenu spomenik.

I tako pođosmo... u daljinu, u rastanak, u san, možda u neku trajnu odsutnost, kojoj ne znamo imena, ali tamo kamo idemo, dovoljan je tek urez u svemirskoj brazdi: ni imena, ni detalji, ni nečije sjećanje poput pupčane vrpce, više nam nisu potrebni.

DVIJE PRIPOVIJETKE

Miroslav Pelikan

BALTES

I.

Ja sam Marko Baltès, drugo ime za umor. Tako je često o sebi, unatrag, evo već nekoliko godina, ali samo suočen sam sa sobom, razmišljao, iscrpljen od posla koji ga je doslovce proždírao, čovjek, premlad da bi bio starac a prestar da bi bio mlad.

Nekako je sve do sada uspijevaó izdržati atake, uspješno braneći svoju respektabilnu reputaciju, kontinuirano i nesmiljeno gazeći ta gotovo uvijek opoganjena tijela, koja su mu još do nedavna radila o glavi a u ovom trenutku očekuju potpuno nemoćni, bez daha, zlu kob.

Ponekad je ponešto, zbunjen pojavom vlastite slabosti, vrlo rijetko na kratko pomišljao: što se dešava s obiteljima onih pojedinaca koje je on efikasno i bez ikakva sustezanja uklonio? Što oni sada rade, o čemu sve misle i napokon, koliku opasnost oni mogu doista predstavljati? Tada bi vrlo ozbiljno analizirao pojedine slućajeve-predmete i relativno lako i brzo slagao dijelove zaključka, neopasni su, previše su okupirani batrganjem u svojim osobnim dramama da bi uopće imali vremena kovati bilo kakvu zavjerenićku misao, a koja bi nam mogla naštetiti.

Baltès je na svoj specifićni naćin sazdan većinom od ironije, upokojio niz imena, bez ikakve mogućnosti povratka, oduzimajući im pravo na rehabilitaciju. Uostalom, zato su ga i postavili, on samo čisti, proćišćuje. Njegova se bezuvjetna odanost obilno nagrađivala, no on nije niti stizao uživati u plodovima uspjeha niti je to želio, živeti u skromnom, jednostavno namještenom stanu od tek dvije

nevelike sobe, kuhinjom i kupaonicom. Jednu je sobu zauzela biblioteka s radnim stolom i kožnim, dubokim naslonjačem, koji je po svemu vrijedio tržišno najviše. U drugoj, manjoj sobi provodio je ponekad noć, vrlo se kratko odmarajući.

Uistinu, ni njegovi susjedi nisu baš puno o njemu znali. Za njih je on, Marko Baltes, bio samo, po svemu sudeći, visoko pozicionirani službenik nekog važnog odjela u Ministarstvu, čovjek tih, sasvim neupadljiv, vrlo prosječnog izgleda, koji je sa svima njima izmjenjivao samo pozdrave pri susretima, na trenutak ih samo pogledavši, uvijek žurnog koraka. Istodobno, svi bi oni mogli posvjedočiti kako nikada nitko nije pozvonio na njegova vrata osim poštaru ili službenog kurira iz Ministarstva.

Ma kakve žene, taj soj mu je nepoznat, govorili bi oni i dalje da ih je netko pitao.

No Baltes je, dok su ga žene zanimale, svoju strast umirivao brojnim kontaktima službene naravi, obavljajući, rekao bi on, na sreću i svoju temeljnu zadaću, ali i ponešto se opuštajući, utišavajući vragove u tijelu koji su znali neugodno bučiti, buneći se, opravdano, kako ih može samo tako zanemarivati.

Danas, nakon niza desetljeća apsolutne vjernosti mukotrpnog uzdizanja na hijerarhijskoj, skliskoj ljestvici i sada kada je praktično dosegao vrh, toliko je iscijeđen, ispražnjen, od tijela tek koža što drži na okupu nekoliko kostiju i par preostalih organa. On više ne može ništa. Ne može čak ni mrziti one koje bi valjalo pomaknuti u stranu, ukloniti ih sa staze po kojoj on polako i još uvijek neumoljivo hoda jer on, Marko Baltes, nema više snage ni za obične mrziteljske misli, koje su ga nekada tako energično podsticale na akciju.

Baltes je bio potpuno svjestan budućeg sasvim jednostavnog razvoja događaja. U onom trenutku kada mu ruka prvi put zataji i ne uzmogne potpisati akt o nestajanju i on će biti vrlo brzo pometen u stranu, u zaborav, u nepomak, u crnilo, u mrak, jednom laganom gestom. Naravno, njegove su ruke uvijek bile i ostale čiste. Njegovo naličje, najubojitije oružje Ministarstva, napunjeno crnom tintom, uvijek na istom mjestu u unutarnjem džepu sako, spremno je čekalo stisak njegovih prstiju ostavljajući ožiljkasti trag na papiru.

Baltes je svejedno s tugom očekivao svoju neopozivu nakanu, ponekad se bolno dvoumeći, o odlasku iz Ministarstva. U posljednjim je mjesecima opazio najprije suzdržanu i teško primjetljivu kolebljivost pri suočavanju s mjestom za potpis. U svega nekoliko tjedana ta je neodlučnost i dilema prerasla u izraziti otpor, u jasno izraženo negiranje, u kristalno čistu profiliranu želju da se ne potpiše sudbonosnim imenom na dokument za brisanje. Na sastancima je, tek u par riječi, objašnjavao kako su iskrsnuli stanoviti novi elementi koji opravdavaju izostanak njegova potpisa.

Toga je lijepog i ni po čemu posebnog petka, u dubokoj jeseni, predao svoju ostavku pomoćniku ministra, koji ju je hladno primio, no u njemu je sve provrilo, jer jednostavno nije znao što bi učinio s tim prokletim papirom, naime, ostavka nije bila zabilježena kao redovni pojam u Poslovniku Ministarstva. No, ipak je nekako uspio, zahvaljujući brojnim privatnim kontaktima, za desetak minuta došapnuti samome ministru:

– Baltes je dao ostavku.

Ministar je podigao ruku, nije ga ni pogledao. Pomoćnik je s neskrivenim olakšanjem prepustio svoj mučni teret prvome, ipak sa strahom razmišljajući koliko Baltesova ostavka može uzdrmati njegov položaj pomoćnika ministra.

Ministar je već sutradan vratio s njegovim smrljanim potpisom Baltesovu ostavku u moćni Središnji ured Ministarstva. Ministrov potpis je na svakome dokumentu označavao isto, ministar je upoznat. Šef Središnjeg ureda, Leo Meroni, čovjek iznimno krupnog tijela i uvijek oznojenog čela, proslijedio je dokument nižoj instanci, kao što je i propisano, a koja je morala odabrati na zakonu utemeljeno rješenje za nastalu situaciju. Niža instanca je uredno odložila zaprimljeni dokument u ladicu B-2, u kojoj su već ležali snopovi slučajeva u iščekivanju službenog razrješenja. Dakle, sada u formalnoj ostavci, Marko Baltes, iznenada i posve neočekivano vidljivo boljeg raspoloženja, posve budan, započeo je iznova potpisivati donesene dokumente takvom brzinom, ali sada niti ih i ne pogledavši, nije ga zanimalo o čijoj se glavi radi, tako da je ubrzo njegov ekspeditivni odjel morao uzeti provjerene kadrove iz drugih krila Ministarstva, kako bi ovako ekipirani mogli sustizati učinkovitost Marka Baltesa.

Baltesove norme postajale su iz dana u dan sve nedostižnije, sve dok ga u utorak ujutro nije odvela trojka iz onog drugog Ministarstva, kome je bolje i ime ne spominjati i kako se kasnije čulo, internirala. Poslije će interna istraga pokazati, vođena kadrom iz drugog Ministarstva, kako su svi dokumenti bili pravovaljani, pravno potkrijepljeni potrebnim dokazima i potpisima i od ministra i od Baltesa samoga, no tko je stavio Baltesovo ime na dokument nije se saznalo.

Kada je trojka zaustavila Baltesa na rubu proplanka, on je samo uzdahnuo i pomislio:

– Doista smo izgradili snažan sustav.

Tri metka s leđa oborila su Baltesovo tijelo na mokru travu. Pao je bez glasa, samo se presavio.

Druga interna istraga otvorila je posve nove horizonte, tako da su trojke imale svaki dan gusto popunjeni program na rubu proplanka. Vrlo je brzo tamo ispraćen drugi pomoćnik ministra, a već idući dan i glavni tajnik ministra. Ono drugo Ministarstvo pružilo je svoje ljepljive pipke prema prvom, kontrolirajući, revidirajući, dok se struktura ne stabilizira.

Danas popodne, u sedamnaest sati, svečano će biti otkriveno brončano poprsje Marka Baltesa, s natpisom: „Nikada umrli junak“. Javnost je toplo pozdravila postavljanje poprsja u prostorima Ministarstva gdje je Baltese dao svoj najveći, osobni doprinos zajedničkoj borbi.

II.

Trojka bi poslije tri pucnja ležerno napuštala rub proplanka i vraćala se automobilom u grad, u ono drugo Ministarstvo, kome je bolje i ime ne znati, očekujući nove naredbe. Srećom po njih, proplanak je bio relativno blizu, sat vožnje do velike šume i mogli su, ako sve ispadne dobro, nekoliko puta dnevno pohoditi temeljno mjesto izvršenja. Netom bi oni otišli, dolazila je druga trojka i uklanjala sve s proplanka što bi moglo upućivati na prvu trojku. Vrlo brzo, proplanak je bio očišćen, bolje je reći, iznova je bio posve čist i spreman za nov posjet.

Važno je reći kako niti prva, a kamo li druga trojka, nije imala nikakve spoznaje o osobama koje su dovođene na proplanak. Svaka je grupa odrađivala svoje bez trunke radoznalosti.

Nakon što je Baltese pao licem na vlažnu travu, trojka se po ustaljenom običaju mirno, gotovo lijeno vratila u grad, bez ikakva razgovora za vrijeme vožnje, kao što je i predviđeno. Baltese je otvorio oči, sve mu se zelenilo i pomislio: - Kud baš zeleno – i zaklopio oči iznova.

Tada je osjetio žestoku bol na leđima. Uspio je rukom dodirnuti okrvavljena mjesta i kao iskusni profesionalac zaključio kako trojka nije obavila posao kako valja.

– Da mogu, prijavio bi ih – hroptao je Baltese dok se s mukom pridizao.

Teturao je hodajući, zapravo, učinio bi dva, tri koraka, pao bi i grčevito odmah nastavljao puzati prema šumi.

Druga trojka nije zatekla tijelo, vidjeli su samo tragove krvi koji vode prema šumi.

Pokupili su tri čahure, stajali pognutih glava desetak sekundi i vratili se žurno u vozilo. Teški, debeli grašci znoja na licu vozača nisu ga omeli da prvi put progovori u automobilu.

– Tragovi uklonjeni – zaružio je njegov glas u kabini.

– Uklonjeni – kaza još jednom.

– Uklonjeni – potvrde šaptom druga dvojica.

Zapravo, druga se trojka zatekla u vrlo delikatnoj situaciji. Ovakav slučaj nije bio predviđen ni u Pravilima za izvanredne situacije. Bili su itekako svjesni svoje bespomoćnosti, knjiga uputstava nije pružala baš nikakvo uporište.

Ne mogu ništa učiniti, panično su razmišljali.

Ali, što je bilo s tijelom?

Nadali su se kako će ta žilava individua krepati negdje u dubokoj šumi, još pritom ako padne u neku rupu, kojih je ta šuma bila prepuna, bit će gotovo savršeno.

Unatoč godinama i umoru, Baltesevo tijelo je bilo dovoljno snažno da se odupre ranama i smrti. Dva je dana i jednu noć ležao u gustišu šume, ipak očekujući da netko podigne grane kojima se pokrio, da ga trojka pronađe i konačno definira njegov status, no, nitko ga nije tražio, bar ne za sada. Nabasao je na blatnjavi potočić i osvježio se. Blato i voda su mu pomogli preživjeti. Krvarenje je prestalo, ali bol je i dalje bila neizdrživa. Hranio se bobicama, pa ni lišće nije bilo loše, većinom ležeći na trbuhu, pokriven gustim prepletom grana borova. Nakon nekoliko dana, iscrpljen groznicom, Baltese je ustao, tegobno i bez mnogo očekivanja od svoga prvog koraka, no, učinio ga je, s mukom i boli. Hodao je kroz šumu, saplićući se, padajući, bojeći se iznenada razjapljenih bezdana i već ga je mrak zatekao.

Da, prošao je cijelu šumu, ono mjesto na proplanku daleko je ostalo iza njega.

Ispred njega ukazala su se brda, u daljini je vidio Sivu planinu, a iza nje je bio onaj drugi svijet. Znao je iz službenih podataka kako je ovo gorovito područje rijetko naseljeno, uglavnom slabo pogodno i za poljoprivredu, tek nešto stočarstva. Ovdje bi se mogao sakriti, tu ispred njihova nosa, tu me neće tražiti, preblizu je, prikrit ću svoj bijedni ostatak života i biti zaboravljen. Probijao se kroz visoku travu s mukom se uspinjući, stalno gledajući prema vrhu Sive planine.

– Samo što dalje od proplanka, što dalje.

Ipak, noću se teško kretati. Zastao je ispod prve krošnje drveta, naslonio se na nj i zaspao. Odjednom, učini mu se odmah kako je zaklopio oči, osjeti nešto oštro na svojim prsima. Trgne se, s mukom otvori oči, zabljesne ga svjetlost, osjeti jasno kako sjedi na vlažnom. Za trenutak stisne kapke i jedva ih otvori, ne obazirući se na oštricu, i uoči krv.

Rane su se otvorile. Nije ni čudo – od tolikog napora. Podigne glavu i stavi dlanove na oštricu. Klizne mu pogled cijelom dužinom sječiva.

Dugački štap s metalnim vrhom u njegova je prsa uperio čovjek pokriven kabanicom i gleda ga krajnje neprijateljski.

– Tko si ti? – zareža čovjek u kabanici.

– Ja, ja sam čovjek iz šume – odgovori mu jedva čujno Baltese.

– Ne govori gluposti, pogledaj kako je vrh oštar, probit ću ti pluća za tren.

– Bio sam u šumi, ne znam, nekoliko dana.
 – A prije? – razgnjevi se kabaničar.
 – A prije, prije ove krvi? Bio sam na proplanku.
 – Na proplanku s trojicom – nešto tiše će kopljonosac.
 – Da, da... – glava mu klone i Baltas padne u nesvijest. Crnilo ga obuhvati cijeloga.

Vidio je samo odsjaj vatre i nije mu bilo hladno. Osjećao je bolna leđa, a u glavi mu je kovitlao košmar. Stavi ruku na prsa no ne opazi oštricu. Otvori širom oči i ugleda nisku tavanicu za koju se prilijepio tanki sloj dima. Privuče mu pozornost sjena na otvorenim vratima. Jedan, ne, dva čovjeka.

– Budan si, dobro je.

Baltas je prepoznao glas čovjeka s kabanicom. Ovaj se nadvio nad njim, pomno ga promatrajući.

– Imao si sreće, nepoznati. Mršavi je uspio izvaditi sva tri metka. Iskrvario bi da nas nije bilo. Zahvali se Mršavom.

Baltas tada ugleda drugo lice koje je s radoznalošću piljilo u njega.

– Je li da sam dobar? Nema što, vješt sam – govorio je, cerekajući se, Mršavi.

Uskoro je Baltas saznao da se Crni, nositelj dugog štapa s oštricom i uvijek pokriven kabanicom i Mršavi, koji posjeduje različite sposobnosti, brinu o ovome dijelu zabačenog imanja mjesnog bogatuna, koga vide jednom mjesečno, kada im on osobno donosi zarađenu plaću i potrepštine za svakodnevni život. Bogatun ih nikada nije pitao kako su se oni nedavno našli ovdje jer zna dobro, svako je pitanje suvišno za ovo mjesto između moćnog visa Sive planine i neprohodne šume. Plaća ih mizerno, hrani oskudno, znajući i to da Crni i Mršavi ponekad i nešto ulove u svoje opake zamke, koje je lako zamijetio.

– A tko si ti? – upita ga tada Mršavi.

– Došao sam s proplanka, prije šume.

– Što si radio tamo?

– Dovezli su me, a ostalo se vidi i ne moram o tome govoriti. Da, a ti Mršavi? Kako si ti dospio ovamo?

– Znaš – primakne se Mršavi – nema straha da ćeš me odati pa ti mogu reći.

– Slušam.

– Ja sam nekada bio član one druge trojke, trojke za uklanjanje tragova.

– I?

– Odjednom više nisam mogao. Nisam mogao.

– I onda?

– I onda, jednom sam pobjegao. Ostavio drugu dvojicu zabezeknutu i nestao u šumi.

- Srećom te nisu našli.
- Da, zapravo, našao me, kao i tebe, Crni. Uperio mi je oštricu u prsa, ostalo znaš.
- A on, Crni?
- Mršavi zašuti.
- Neka ti on kaže.
- Čujem, čujem – oglasi se Crni. – Što te zanima?
- Tko si ti, Crni?
- Vidiš, ja znam tko si ti, tko si bio. Za mene si bio pojam, iako se kao ništa nije znalo. Ti si bio moj ideal, no unatoč svemu, niti ja nisam više izdržao.
- Hm – Baltes će malodušno. – Znam, tvoj pogled sve govori. Znam, znam, ti si bio član prve trojke i tebe je šuma jednog dana spasila.
- Da, šuma me spasila.

III.

Baltes se oporavljao, sporo i neujednačeno, često ga je mučila groznica, dok su ga noću razdirali košmarni snovi, lomeći ga. Crni i Mršavi vješto su ga skrili, prije nego je naišao gazda u svom mjesečnom pohodu, noseći im zarađeno i nešto hrane.

Seljak je zvjerao očima lijevo, desno, pregledao pomno, kao sasvim slučajno njihovu nastambu i kada se uvjerio da je sve kao što je i bilo prošli put, vratio se kući zadovoljan što ima takve dvije budale koje gotovo besplatno rade za njega, a koliko zna, nitko ih ne traži, što mu je potvrdio i nadstražar S., kada mu ih je opisao.

– Takvi mi kriminalci nisu poznati. Čim takav opis stigne u moj ured, odmah ću ih pokupiti. Ovako, ostavi ih na miru, ali pazi na njih i javi mi ako primijetiš išta sumnjivo.

Baltes se napokon oporavio, pomagao je Mršavom i Crnom u svakodnevnim obavezama. Utrnuo je profesionalni oprez jer nema razloga ne vjerovati dvojici.

- Može li se preko Sive planine? – jednom je upitao poluglasno Crnoga.
- Može, može.

Baltes se pomalo začudio svome opažanju, Crni se nije iznenadio kada je spomenuta Siva planina.

- Može, može – nastavio je Crni.
- Možemo li mi prijeko, Crni?
- Kada budemo spremni – tiho će kabaničar.

I doista, od toga dana ta čudna, neobična trojka započela je pripreme za prelazak Sive planine.

– Moramo biti u kondiciji, valja pripremiti dovoljno hrane, pravu obuću i odjeću i sve tako činiti da ne bude sumnjivo gazdi. Ljeto nije daleko, i tada kada snijeg posve nestane, idemo prijeko.

Danima su pretrčavali brojne kilometre, hodali opterećeni, uspinjali se na obližnje visove, mučili se, često padajući. Umjesto dvije plaće, bogatun im je nabavio cipele. Na pitanje što će im tri para, Crni je brzo odgovorio:

– Neka se zna tko je ovdje šef.

Seljak se samo nasmijao i dodao:

– Ta ti valja. Naravno, ti si ovdje glavni, ali tek poslije mene.

– Svakako gospodine, svakako – ponizno će Crni.

Jednako su postupili i s odjećom, ulagujući se gazdi.

Napokon je nastupilo i ljeto. Nervoza je činila svoje, začula se i svađa, nestrpljenje je sijevnulo punom silinom. Tek što ih je seljak napustio i ovaj put vidljivo zadovoljan viđenim, trojka je krenula prema Sivoj planini.

Koliko su vremena proveli na negostoljubivoj planini, Baltes nije mogao ni približno odrediti. Na planini noć je izgledala kao dan i obrnuto. Znao je, na Sivoj je planini čitavu vječnost, sve ga boli i nikako da prijeđu na drugu stranu. Često su lutali izgubljeni u teško prohodnim klancima, jedva se iz njih na čudesan način izvlačeći. Naposljetku je i taj spasonosni trenutak došao. Spustili su se s obronaka Sive planine i koračali hitro prema zelenkasto dolini koja se, rasvijetljena podnevnim suncem, prostirala ispred njihovih čeznutljivih pogleda.

– Oh, evo, evo, konačno – zavapio je Mršavi. U tom je trenutku tišinu preporalo nekoliko hitaca i Baltes je zapanjeno promatrao kako se Mršavi ruši na tlo, a u sekundi poslije, pada i Crni, na leđa s vidljivim crvenim mrljama na prsima.

No, njega ništa nije pogodilo.

Osjetio je samo užasnu slabost, tonuo je u mrak, nakon udarca u glavu.

Baltes je gledao u daleki, visoki bijeli strop. Tišina, mukla, podmukla tišina.

– Budni ste?

Baltes okreće glavu i gleda u nepoznatog, mlađeg muškarca.

– Budni ste, gospodine Baltes?

– Da – prokrklja mu iz grla.

– Kako se osjećate? – nastavi ugodnim glasom čovjek.

– Dobro, valjda dobro – šapće Baltes.

– Ah, probudio se – izdaleka začuje osoran glas.

– Da, gospodine – hitro odgovori muškarac pored Baltesova kreveta.

– Dobar dan, gospodine Baltes. Vidim da ste dobro pa se možemo odmah primiti posla.

Baltes samo odmahne rukom.

– No, no, ne budimo tako malodušni. Dopustite, ja sam I. G. Operativni tajnik Centralne službe Ministarstva.

Baltes je, naravno, znao kako je u posebno osjetljivim pitanjima bilo najvažnije mišljenje Tajništva Centralne službe jer oni su bili iznad svih.

– Vidite, gospodine Baltes, vi ste nama postali jako zanimljivi u onom trenutku kada ste ipak predali svoju ostavku. Mi razumijemo vašu iscrpljenost, opazili smo je na vrijeme i registrirali, ali vi ste pripadali službi koja po svom temeljnom principu ne može biti umorna, ona ne može patiti od ljudskih slabosti, ona ne može iskazivati ljudske nedostatke. Nadalje nas je osobito zanimalo što su vaši sljedeći planovi, jasno, to se moglo učiniti vidljivim, ako vaše ime stavimo na liste za uklanjanje, koju vi uopće u zadnje vrijeme niste ni pogledali, reklo bi se, čovjek bez milosti, ne, bili ste nemarni, važno je znati ime neprijatelja. Trojka koja vas je odvela na proplanak ništa nije znala o zamijenjenom oružju i streljivu koje vas nije moglo ozbiljnije ozlijediti. Nanesene rane nisu vas onemogućile u bijegu kroz šumu. U šumi vas nadziremo cijelo vrijeme, dok vas s druge strane čekaju naši agenti Mršavi i Crni. Da ne bude zabune, mršavi je bio pravi liječnik, a Crni pravi trojkaš.

– Bio?

– S obzirom na značaj slučaja, naše vanjske trojke nisu mogle dopustiti da Crni i Mršavi prežive. Njihova je žrtva posve opravdana, odradili su svoje i hvala im. Njihova je misija tamo bila završena. Nas sada zanimate samo vi. Tko su vaši kontakti? S kim ste se željeli naći? Zašto niste ostvarili predviđene kontakte na Sivoj planini? Dajte nam odgovore, a poslije ćemo vidjeti. Vi ste važan član ove zajednice i vaše se zasluge ne mogu ignorirati. Da, imate lijepo poprsje u Ministarstvu, baš vas je dobro pogodio onaj mutavi kipar. Muca, ali je dobar s metalom, ha, ha, ha, ha. Idemo. Vidimo se sutra.

Mjesecima je trajalo ispitivanje, mada je Baltes slutio kako oni već znaju sve o njemu pa i ono što još nije pomislio a mogao bi. Nisu bili osobito zadovoljni njegovom kooperativnosti jer i oni su znali da takva zvjerka kao Baltes uvijek može još nešto interesantno izvući iz svoga sjećanja, uvijek može iskrsnuti novo ime.

Naposljetku je istraga okončana. Odluka vrha je bila, Baltes ostaje živ, ali u potpunoj anonimnosti jer njegove su zasluge iznimne a, uostalom, što bi generacije koje dolaze mislile o ovoj vlasti kada jednom budu češljale raznoliku dokumentaciju prošlih vremena. Istini za volju, Baltes im nije otkrio ništa što već oni nisu prije otkrili jer Baltes je doista bio samo provoditelj odlučnoga, nesmiljeni izvršitelj, nikako organizator.

Odnedavna na Osmom odjelu Opće bolnice broj šest, to je odjel za posebno teške slučajeve, nalazi se novi pacijent. Sjedi po cijeli dan u kolicima, nemoćan

da napravi bilo kakav pokret, ne osjeća svoje udove, tijelo mu je mrtvo ali nije hladno, širom otvorenih očiju iza kojih se krije umrtvljeni mozak.

Sjedi i netremice gleda po cijeli dan. Onda ga pred noć smjeste u krevet, tada, kažu, ponekad zaklopi oči.

IV.

Osmi odjel Opće bolnice broj šest redovito, dva puta dnevno posjećuje K. S. i podnosi izvještaj tajniku I. G. o M. B., o čovjeku koji je napustio ovaj stvarni svijet i sada samo vegetira. O zdravstvenom stanju M. B. jako se vodi računa, za sada su svi zadovoljni. Osobito se pazi da pacijent ne bi dobio dekubituse od sjedenja ili ležanja. M. B. je posve nepokretan. Mrtav čovjek u poluživom tijelu. To je sve što K. S. mora znati o ovom važnom pacijentu.

K. S. nije radoznao čovjek i doista ga ne zanima tko je ovaj čovjek, niti tko je bio. Ono što je bio, bio je, zaključuje svoj dnevni izvještaj u roju raznovrsnih misli K. S. Ponekad K. S. pogleda u mrtve oči pacijenta, suoči se s njima i ne zatrepti. Tako zgrčen ostane nekoliko minuta netremice buljeći u opušteno lice starca i njegove nijeme oči.

– Stvarno se pitam što oni u tebi vide, starče – cereka se K. S. popravljajući kravatu.

Potapše po leđima okamenjenog i pozove sestru.

– Idem, ostavljam vam ga.

– Da, gospodine. Bez brige, gospodine – tiho će, pognute glave, sestra A. T.

Već pri prvom susretu, K. S. je zapazio graciozni hod medicinske sestre A. T., njezinu skladno zaobljenu figuru, a ima i lijepe noge, misli s uzdahom K. S. Sestra A. T. je uvijek radila prijepodnevu smjenu, a druga sestra bila je M. A., za koju je K. S. pomišljao kako bi bila bolji kaskader nego medicinski djelatnik. Noću su se o M. B. brinuli bolničari, njih dvojica, prepoznatljivi po obrijanim glavama.

Prije nego li je zatvorio vrata, podboden žudnjom, a da bi dublje zavukao svoje oči kroz prorez njezine bluze i izbliza pogledom obuhvatio okrugline njezinih grudi, K. S. je upitao A. T.:

– Koliko još može ovako?

– Doista ne znam, gospodine. Morate upitati liječnike, mislim na doktora Vojteha, on je šef ovoga odjela.

Dok mu je govorila, opazio je naglo nadimanje pa ubrzano spuštanje njezinih grudi.

– Doista su dobre – smijuckao se u sebi K. S., zamišljajući svoje ruke širom raširenih prstiju na uzbibanim prsima.

Zapravo, uopće nije ni pogledao ni jednom sestrično lice jer da je gledao, primijetio bi kratkotrajni čudni bljesak u tamnim očima.

– Idem, vidimo se.

– Da, gospodine, doviđenja. – A. T. je nešto petljala oko M. B.

Već iste večeri pozvan je hitno u Tajništvo Centralne službe.

Uveli su ga u veliku ovalnu dvoranu, još nije bio na ovom katu. Radni stol i fotelja, lijepa, udobna kožna fotelja koja je davno pripadala M. B., što, naravno, K. S. nije znao. U fotelji je sjedio tajnik.

– Što je vama, K. S.? Jeste li vi normalni? Tko vam je dopustio da pokrećete internu istragu o zdravstvenom stanju M. B.? Što je vama? Recite mi već jednom, što je vama? Progovorite!

K. S. je stajao kao ukopan ispred stola i onda, ni sam ne znajući kako, rekao je posve tiho:

– Ja sam, gospodine tajniče, samo htio bolje pogledati kroz prorez na njezinoj bluzi, ima tako lijepe grudi. Nešto sam je morao pitati. Dok mi je odgovarala, uopće je nisam slušao, samo sam zamišljao svoje ruke na tim grudima.

Tajnik ga je gledao ukočenog lica. Nakon kraće stanke, prosiktao je:

– Razumljivo, razumljivo. Mi vodimo računa o svojim ljudima i znamo za sve njihove potrebe. Ali, ova se potreba ne može zadovoljavati unutar službe. Zaboravite njezine grudi i držite se predviđenog Pravilima! Slobodni ste. Otvorite širom oči! Idite! Sutra očekujem novi izvještaj o M. B.

Sutradan, oboje su bili iznenađeni susretom. K. S. je s distance pozdravio sestru A. T. Ona mu je suho uzvratila. Prosjedio je pored M. B. nekoliko sati, napisao izvještaj i otišao, zapravo i bez pozdrava.

Stvarno, koliko sam dugo pazio na M. B.? Sjeti se ponekad K. S., iako zna da taj fini nadzor traje, evo, već četvrtu godinu. I dalje se susreće sa sestrom A. T., pristojno je pozdravlja, ona uzvraća jednako uljudno. Niti jednom više nije pogledao u njezine grudi i znao se ponekad začuditi što ga je onda tako snažno privuklo.

Danas je hodao u povorci, odmah iza tajnika. Jučer je definitivno napustio ovaj uzburkani svijet M. B. i već iste večeri je kremiran. U prisustvu nekoliko službenih osoba, urna s njegovim pepelom položena je u zajedničku grobnicu nepoznatih.

– Sačekajte me malo, poslije ovoga – iznenada se prema njemu okrene tajnik.

K. S. klimne glavom.

Kasnije mu je tajnik rekao.

– Prvo, čestitam na unapređenju. Drugo, drago mi je što ćemo još prisnije surađivati. Ja vodim računa o svojim kadrovima. Vidite, onda kada sam vas pozvao u svoj ured, zbog virenja u grudi A.T...

- Da?
- Vidite, to sam morao odmah spriječiti.
- Slušam, gospodine.
- Ona, ta sestra A. T., ona vas je prijavila. Ja osobno nemam ništa protiv da se moji ljudi zabavljaju. Još mi je draže ako su u pitanju lijepe žene. Naravno, njezina prijava je bila besmislena. Mi smo i očekivali da bi se možda između vas dvoje mogli probuditi stanoviti osjećaji, a vi ste uvijek u službi i možda bi ona tada vama rekla nešto interesantno o M. B., ono što mi možda ne znamo.
- Kako, na koji način?
- Hm, ona je tamo cijelo prijepodne, možda vama nešto i promakne, zar ne?
- Svakako, gospodine.
- A zatim i ono glavno. Mi smo raspolagali s indicijama kako je, kažem navodno, M. B. njezin biološki otac, a ne Z. T., kako se inače misli. No, nismo znali je li i ona upućena u to pa smo je sasvim slučajno stavili na Osmi odjel.
- I je li M. B. njezin biološki otac?
- Sada to više nije važno. Ništa novoga nismo saznali, ali indicije ostaju, iako mi je bilo žao što sam vas zbog prijave morao malo udaljiti od nje, mada ste ostali i dalje vrlo blizu. Eto, toliko o tome. Da, još i ovo. Žena koja dojavljuje nije dobra podloga za ljubav, za vezu, za brak. Da, oprostite, čujem da se viđate s mlađom kćeri generala Petrova. Drago mi je. Služba snažno podržava vaš rafinirani izbor. Ne zaboravite, od sutra ste na novoj dužnosti.

V.

Eleonora Petrov je pravi dragulj, čestitali su mu znanci i kolege iz službe. Svadba je održana u raskošnom hotelu Majestic, bili su tu članovi obitelji, ali i brojni gosti, mahom iz vojnih i policijskih krugova, te odabrani političari.

K. S. je u kratkom roku preskočio dvije stepenice na hijerarhijskoj ljestvici i znatnom se brzinom uspinjao prema samome vrhu u najmoćnijem Ministarstvu, neposredni je suradnik tajnika Centralne službe, moćna i odgovorna obaveza, sa stanovitom zabrinutošću jednom mu je rekao umirovljeni general Petrov, otac njegove lijepe supruge. Eleonora je radila u Ministarstvu vanjskih poslova u statusu Više prevoditeljice, bez ikakvih političkih ambicija, a naoružana osmijehom koji je otvarao sva vrata. Naravno, nije bilo nevažno što je i mlađa kći generala Petrova, istaknutog vojnika koji je nesumnjivo ostavio značajan trag u suvremenoj povijesti.

Starija generalova kći izgubila se negdje u inozemstvu, a i neke su njezine rabote učinile dovoljno, tako se po kuloarima šuškalo, da Petrov bude umirovljen prije reda.

K. S. nikada nije upoznao Lidiju Petrov, sestru svoje žene. Jednom je upitao svoga šefa, tajnika, što je s njom. Ovaj je samo odmahnuo rukom. To je bilo sve što je saznao o Lidiji Petrov.

Ne može se reći kako K. S. nije uživao kada bi čuo komplimente na račun lijepe Eleonore, no, sve je više uviđao kako je njegova supruga, djevojčica sa zamamnim tijelom žene, često vrlo neraspložena, depresivna, da bi mu ubrzo njezino euforično ponašanje išlo na živce.

Eleonora je voljela živjeti otmjeno, ne zamarajući se svijetom u kome živi, ona je bila samo središte orbite, govoreći kako svatko ima ono što je i zaslužio.

Zbog nagomilanih obaveza u službi, K. S. je često bio odsutan iz svoga doma, pred njim svakim danom bilo je sve više posla, tajnik mu je ukazivao sve veće povjerenje.

K. S. je ponekad znao osjetiti i, činilo mu se, neshvatljivo grubo nalet nezadovoljstva, jedva se sjećajući kada je doživio bliski dodir Eleonorinog tijela, no, potiskivao je takve razorne osjećaje jer služba je iznad svega.

Godine prolaze, K. S. sve manje viđa Eleonoru, koja ništa nije izgubila na ljepoti, dapače, još je zanosnija.

No, protekle godine donijele su i vidni porast nezadovoljstva određenih skupina, aparat je imao pune ruke posla, trojke su radile danonoćno.

K. S. gotovo da i nije izlazio iz tajništva Centralne službe jer na njima je ležao najveći teret borbe za očuvanje poretka.

U jednom od bezbrojnih noćnih dežurstava, nehotice je otvorio dosje sa slučajem Baltes. Zadubio se u čitanje niza stranica podebelog svežnja dokumenata.

Baltes je bio odavno mrtav, pa i u njihovoj praksi već zaboravljeno ime, puk ga nije pamtio ni po zlu, znali su pouzdano. U nekoliko je noći dok su se vani čule demonstracije, K. S. marljivo pregledao cijeli slučaj. Kao iskusan policajac, K. S. je bez mnogo napora zaključio, to je jedan od onih slučajeva, slučaj bez stvarne krivice, no, nije na njemu da se bavi time.

Pronašao je i par podataka o A. T., možebitnoj kćeri.

Zaintrigiralo ga je što se dogodilo kasnije s A. T. i ubrzo pronašao njezin neveliki suradnički dosje. Odmah veza s M. B., možda biološki otac. Zatim prijava protiv „neimenovanog“ djelatnika Službe. Niz fotografija. Na mnogima je posve obnažena, na raznim mjestima u raznim prigodama. Doista ima dobre grudi, nema što.

Dok je buljio u njezine grudi, K. S. začuje telefon.

Eleonora. Javlja mu se iz inozemstva. Neka dođe već jednom! Naći će se tamo i tamo. Ona ga voli i nije kao on, hladna.

Gledao bi nabrekle grudi A. T., ali lista dalje.

Zadnji dokument govori o prometnoj nesreći, krivac nikada nije pronađen. Opaska kaže kako joj je tijelo bilo jako unakaženo, vjerojatno je mrtva ubačena u automobil.

Šteta, mrmlja K. S., šteta za takve sise i zatvara dosje suradnika i odlaže ga na stol.

Preko službenog telefona zovu ga u Ministarstvo, žestoki su neredi ispred zgrade, mislili su da će moći bez njega, ali radije da dođe.

Odlazi, ostavlja dosjee na stolu.

U Ministarstvu mir, ispred objekta gomila koja traži neka svoja prava, policija i vojska u prepletenom prstenu, izvještaji nisu jako precizni. Bunt je veći i opasniji.

I tada ugleda u holu brončano poprsje Marka Baltesa.

Gleda ga s neodređenim osjećajima i ne čuje kako se velika vrata otvaraju i gomila nasrće unutra, bacaju ga na pod, udaraju rukama, nogama, ne može se obraniti. Tada u djeliću sekunde opaža kako dvojica naguravaju brončano poprsje prema njemu. Ono se njiše i uskoro strmoglavljuje na njegovu glavu.

K. S. osjeća užasnu bol, mrači mu se, na dalekom visokom stropu vidi Eleonoru, a onda sve polako nestaje.

VI.

Nakon sloma stare vlasti, prouzročеног ponajprije masovnim neredima i dugo prigušivanim nezadovoljstvom, novoizabrani lideri mukotrpno pokušavaju izgraditi uvjete za svejednako sutra.

Na čelu nove vlasti je i Lidija Petrov, poznata i cijenjena politička emigrantica. Nikome nije bilo čudno što je ona dobila resor sigurnosti. Prvi potpisani dekret donio je uredbu o uništenju svih policijskih i vojnih arhiva, ništa ne smije preostati.

Za nekoliko dana od donošenja odluke, sve službe u navedenim ministarstvima predale su najprije na uvid predviđene dokumente za uništenje. U zgradama su ostali samo goli zidovi. Nova vlast počinje posve iz početka, od nule, govorila je glasno u govorima pred masama sićušna figura Lidije Petrov.

Lidija Petrov je odbila smještaj u za nju predviđenoj rezidenciji. Vilu generala Petrova, njezinog oca, prepustila je sestri Eleonori, koja se u ovim dramatičnim mjesecima skita po inozemstvu, kažu neki, nimalo ne oplakujući smrt svoga supruga K. S. koji je ubijen kao istaknuti pripadnik prošloga režima, u sukobu s demonstrantima u zgradi Ministarstva.

Ona će, Lidija Petrov, živjeti u skromnom dvosobnom stanu koji je nekada pripadao Marku Baltesu, neprijatelju naroda i velikom zločincu.

Stan je godinama bio prazan. Kod primopredaje stana, neki su se prisjetili davnih događaja. Naime, na čuđenje mnogih, Baltes u stanu nije imao niti jedan listić u privatnoj arhivi. Sve su nađene knjige pomno pregledane, međutim, ništa, samo poezija i memoaristika. Osim kožne fotelje koja je promptno završila u tajništvu Centralne službe, ništa.

Neka, baš joj takav stan odgovara, ako ništa drugo zbog atmosfere, eto, baš zato.

Lijepo se smjestila Lidija Petrov i stan ukusno namjestila, kako već žene znaju.

I posao joj je dobro išao, njezina ideja o organizaciji je prihvaćena i odgovorno se provodila.

Ona se skromno oblači, vrlo je diskretna, ali kada treba, vrlo je odlučna, nepokolebljiva, nepopustljiva.

Nema privatnih kontakata s muškarcima, ne osjeća za njihovim milovanjem ikakvu želju jer ona ima druge prioritete.

Ponekad, kada joj tijelo zadrhti, ušutka ga bezobzirnim odbijanjem i ono se umiri.

No u posljednje vrijeme, iako ne zna zašto, sve lošije spava. Stalno je budi nepoznati osjećaj, ona doista ne zna što je posrijedi, srce joj lupa, guši je, što je, što je?

Ta muka traje tjednima, a sinoć je kulminirala halucinacijom.

Jasno je vidjela figuru čovjeka u sobi, neposredno pored kreveta. Mahnuo joj je i rekao glasno.

– Čuvaj se!

Pretrnula je. Upalila je oprezno stolnu svjetiljku. Nikoga. Naravno. Sve su to ludosti.

No, noćni su se posjeti nastavljali. Bila je često budna kada bi ugledala figuru koja joj iz mraka maše i govori poluglasno.

– Čuvaj se.

Sve dok nije smogla snage i hrabrosti i upitala.

– Tko si?

– Ha – nasmijala se prostodušno noćna figura. – Ja sam Marko Baltes.

To je izrekao i, za divno čudo, nestao.

Sutradan se odselila iz toga prokletog stana, ali priviđenje je nije napuštalo. Pojavljivalo se samo noću i govorilo.

– Čuvaj se.

Više nije mogla izdržati. Završila je u bolnici. Kada je ispričala liječničkom konziliju što joj se događa, smjestili su je hitro na Osmi odjel kod doktora Vojteha,

najpoznatijeg stručnjaka za dušu. On je bio vrlo skeptičan u vezi s Lidijinim izlječenjem od samoga početka.

Lidija Petrov sjedi u kolicima i, jasno, evo sada i po danu vidi figuru Marka Baltesa, prekriženih nogu naslonjena na prozor s rešetkama, i na njegovim usnama čita: Čuvaj se.

Tada on stavi prst na usne i osmjehne se, i dalje opušteno sjedeći na prozoru. I po danu i po noći, Lidija ga netremice promatra.

VII.

Eleonora Petrov nije mogla vjerovati kada je ugledala svoju, ipak živu, ali nepokretnu sestru u kolicima na dobro čuvanom Osmom odjelu Opće bolnice broj šest.

– Da, na žalost, ovakvo stanje je posljedica bolesti, ali i lijekova – pokušao joj je objasniti doktor Vojteh, voditelj odjela. – Znae, vaša je sestra dospjela kod nas u vrlo kritičnim trenucima po svoje zdravlje, točnije, pokazivala je jasne znakove teškog duševnog oboljenja. Mi smo je donekle umirili, fizički, ona je dobro, ali za njezinu dušu još se moramo žestoko boriti.

Eleonora je šutjela, suze su joj klizile niz obraze i zapravo nije čula ništa od onoga što joj je govorio liječnik.

– Mi mislimo da bi joj kućna njega bila dobar podstrek za izlječenje – nastavljao je doktor, odmjeravajući skladnu Eleonorinu figuru, ne čudeći se što je ta žena izmamljivala toliko uzdaha.

Tu je rečenicu Eleonora jasno čula.

– Ne, na žalost, ne. Ja sam se tek vratila. Moram pronaći bilo kakav posao. Oduzeta mi je očeva vila i moram se negdje smjestiti, a i voljela bih pronaći grob svoga supruga. Ne, na žalost, moram vas odbiti.

– Onda je barem češće posjetite – tiho će Vojteh, nadajući se ispunjenju svoje naglo probuđene želje.

Eleonora se vrcasto okrene i nasmije se liječniku.

– Moja je sestra u pravim rukama, vidimo se uskoro.

Vojteh je promatrao kako žena s najčarobnijim tijelom odlazi, ne skidajući pogleda s nje, oh stvarno, Vojteh, Vojteh.

Unatoč silnim naporima, povlačenjima preostalih preživjelih veza, usprkos znanju više stranih jezika, Eleonora nije mogla pronaći nikakav posao jer ona je bila najprije mlađa kći generala Petrova koji je mnoge obitelji zavio u crno, zatim bila je supruga K. S., pomoćnika tajnika Centralne službe Ministarstva, a to što

je bila i sestra Lidije Petrov, istaknute figure novoga poretka, nije joj pomagalo ni malo.

U tih mjesec dana, Eleonora je više puta posjetila svoju obamrlu sestru, uvijek u pratnji već pomalo i napadno nasrtljivog doktora Vojteha, koji se uvijek tako blizu motao oko nje da joj je njegovo ponašanje već išlo na živce. Razumjela je njegove porive, no Vojteh joj nije bio zanimljiv.

– Oprostite, jeste li našli novi smještaj? I posao?

– Da, odnedavno stanujem na Talijanskom trgu, mali zgodan stan, toliko si mogu priuštiti od ušteđevine. No, od posla ništa. Jasno mi je što je problem, ne može se zaboraviti da sam ja mlađa kći generala Petrova i supruga K. S.

– Jeste li našli posljednje počivalište svog supruga?

– Da, da, jesam. To nije bilo teško. Sve su ih pokupili, dopremili u krematorij i njihov se zajednički pepeo nalazi u grobnici nepoznatih.

– Sada barem znate gdje je – nekako će suosjećajno Vojteh.

– Od svega toga nemam nikakve koristi, baš nikakve, gospodine doktore.

– Možda bih ja mogao pomoći.

– Kako? – zainteresira se Eleonora.

– Vi znate da sam ja vrlo ugledna osoba i u ovom poretku jer gotovo bez svih se može osim bez nas medicinara. Bolnica uskoro otvara novo radno mjesto asistenta glavnog arhivara, pa možda, zbog vašeg znanja i iskustva, možda bi se mogli natjecati za to radno mjesto. Istina, plaća je prosječna, no posao je siguran i nije zahtjevan. Možda bi vam posao odgovarao dok se ne snađete.

– Da, da, naravno, gospodine doktore.

Za nepuni tjedan Eleonora Petrov preuzela je obaveze asistenta glavnog arhivara bolnice i tek tada je saznala za neobično radno vrijeme, dva dana u jutarnjoj smjeni, dva u popodnevnoj i dva u noćnoj i onda je puna dva dana slobodna, a svaki četvrti tjedan dobiva još dva dodatna dana za odmor, pa opet ispočetka, u krug.

No, dobro, i to je u redu, ne da se Eleonora Petrov. Glavni arhivar je bio stariji gospodin koji je s njom uglavnom vrlo rijetko komunicirao. Na početku joj je ukratko objasnio što je njezina zadaća i zavukao se u svoj ured.

Već prve radne noći na vratima se, negdje iza ponoći, pojavio Vojteh s raskošnim buketom ruža.

– Ljepota ljepoti – rekao je.

Ustala je i privinula buket na prsa. Vojteh ju je nježno poljubio u oba obraza.

– Dobro došli – prošaptao je.

Gledala ga je mirno kako odlaže cvijeće na stol, a zatim joj nervozno otkopčava bluzu, skida dio po dio njezine odjeće, sve dok je posve nije obnažio.

Vojteh nije mogao vjerovati svojim očima, najpoželjnija žena s ovih prostora stajala je posve naga ispred njega, gola i bespomoćna.

Promatrao je Eleonorino zanosno tijelo, a zatim prepustio svojim rukama da utole svoju glad.

Eleonora je bila nemalo iznenađena divljem propinjanju, stenjanju, glasnom hroptanju tako uglednog čovjeka koji je svakim trenom sve više sličio primitivnom muškaku dok svija njezine udove, okreće je, namješta njezino neoznojeno tijelo.

Napokon je otišao. I druge je noći došao, ovoga puta bez cvijeća i bez mnogo ustezanja nasrnuo na nju, gaseći žeđ svojoj razbuktaloj požudi.

Za uzvrat, doktor Vojteh se počeo silno truditi oko Lidije Petrov, doista je davao sve od sebe, kao i kad je bila u pitanju njezina sestra Eleonora.

Ljubavna priča doktora Vojteha nije bila ni za koga tajna, dapače, sam je više puta priznao kako je u vezi s Eleonorom Petrov.

Za nekoliko mjeseci Eleonora Petrov se udala za doktora Vojteha, preselila u njegov otmjeni stan na Francuskom trgu. Napustila je radno mjesto u bolnici jer ne može supruga tako uglednog liječnika raditi kao arhivar, ali ne može ni dobiti drugo radno mjesto, adekvatno njezinom znanju, jer ona je ipak mlađa kći generala Petrova.

Javnost se slaže, dovoljno je i to što smo joj dopustili da postane žena tako renomiranog liječnika.

Vojteh se u svim mogućim prigodama trudio da osigura pojavljivanje potomstva, no, reklo bi se, bez vidljivog uspjeha. Vodio ju je na različite pretrage, a i njega su detaljno pregledali i s oboje je sve u redu, no obitelj se ne povećava.

Eleonori je zapravo svejedno, već se izvrsno izvježbala da gotovo i ne osjeća oznojeno tijelo muškaka. Eleonora ne trpi, njezino tijelo ne šalje nikakve signale, tek primjećuje trenutak kada se zadihani muškarac odmakne i ode u svoju sobu.

Voli te mirne, jednostavne, opuštene noći, kada su ona i njezino tijelo posve sami u velikoj sobi sa zastrtim teškim zastorima.

Rijetko se sjeti pokojnog K.,S. Ne misli često ni na roditelje. Sjeti se samo, ponekad, noću, da joj je sestra živa, ne živa, mrtva, polumrtva.

Za sve je bilo iznenađenje, osim za Vojteha, kada se Lidija Petrov probudila i vratila iz onoga pokrajnjeg svijeta.

Bez mnogo napora prepoznala je i sestru i doktora Vojteha.

Na prozoru nije sjedio nitko. Lidija se nasmijala i rekla.

– Otišao je.

– Tko je otišao? – pita je Eleonora.

– On.

– Tko on?

– Baltès, on me je progonio i noću mi vikao: Čuvaj se!

– Hajde, molim te, zašuti – krikne sestra.

Vojteh se pravio da ništa nije čuo, neka ide kamo hoće samo neka izađe s Osmog odjela.

U međuvremenu se Lidija smjestila kod sestre, Vojteh nije imao ništa protiv, naime, on je u proteklim mjesecima pronašao novu zanimaciju na svom odjelu, crnomanjastu sestru K. D. i s njom prisno odrađuje smjene. Neka se sestre družè, Lidija se mora potpuno oporaviti. Zapravo, doktor Vojteh osjeća se odlično, svakodnevno, svakonoćno mazi se s K. D., no ponekad navrti i u Eleonorinu sobu, voli omirisati njezino tijelo i onda je ostavlja sa smiješkom i mislima, baš je on sretan čovjek.

Danas je na odjelu bilo vrlo naporno, niz novih pacijenata s vrlo složenim dijagnozama, umorio se.

Iscrpljen se stropoštao u fotelju pored radnog stola u kabinetu.

Tek je tada opazio nepoznatog čovjeka kako posve mirno, nepokretno sjedi na kožom presvučenom kauču.

– Tko ste vi? Kako ste ušli?

– Ne uzrujavajte se, doktore Vojteh.

– Ma čekajte, tko ste vi?

– Pogledajte, doktore, sve ste učinili da izađem iz glave Lidije Petrov, a meni je tamo bilo tako dobro, u uzburkanim mislima glave kćeri generala Petrova.

– I onda? – razrogačenim očima gleda ga Vojteh.

– I onda ste me vi, doktore, izbacili iz njezine glave, a ja se moram negdje smjestiti kada mi već nije bilo dopušteno da odem i, evo, ja se stvarno moram negdje smjestiti.

– Gdje?

– Pa u Vašu glavu, doktore, sa ili bez vašeg dopuštenja. Vjerujem da će mi biti dobro kod vas. Ja vas neću ometati ni u čemu, znam da jako volite žene, eh, tada ću biti nevidljiv.

– Kakve su to gluposti?

– Nisu to gluposti, doktore. Ja sam Marko Baltès, činjenica – izgovori i nasloni se na zid.

Netko pokuca na vrata, uđe crnjomanjasta žena, mazno pogladi po kosi Vojteha, govoreći mu:

– Obećao si večeras doći, zar ne?

Okrene se i zanjiše bokovima, izlazeći.

– Vidite, doktore, nije me opazila, morate mi vjerovati – oglasi se Baltès.

Vojteh je zaklopio oči, prekrižio ruke na prsima i zamislio se.

Bit ću sam svoj pacijent, okružen lijepim ženama, u društvu s Baltesom.

Pogled mu klizne prema uramljenim diplomama, pa zatim prema kauču i Baltesu koji, primijetivši njegovu pažnju, kaže:

– Čujem da ste dobar doktor. Mene je uistinu medicina uvijek zanimala, naročito pitanje umora.

VIII.

Nije se Baltes dugo zadržao kod doktora Vojteha, koji mu je u tih pola godine gotovo sve objasnio o fenomenu umora. Baltesu su u tom razdoblju samo dvije stvari jako išle na živce, hladni kamen tijela Eleonore Petrov i njezina sestra Lidija koju zapravo nije volio ni vidjeti, njegov nedavni domaćin. Doista se zasitio te žene i uvijek je nagovarao Vojteha da se što prije odmaknu, kako on, Baltes, ne bi bio u toj odvratnoj blizini.

Baltes se teško nosio i s liječnikovim znanjem, naime, obojici je uskoro postalo očito kako će on, Baltes, jednom ili kad-tad, izgubiti bitku s Vojtehom i morat će potražiti novi smještaj.

Baltes je razmišljao o Eleonori kao o novom domaćinu, no odustao je od te sulude ideje, prelijepa je, bilo bi šteta. Počeo je razmišljati i o Lidiji, kako ju je zbog njezinog oca uvijek želio štititi, no ona ga jednostavno nije razumjela.

Zapravo, već pomalo je panično razmišljao što će učiniti kada napusti Vojteha jer doista nitko mu se nije dopadao, pa ni ona doktorova prilježnica, sestra, samo je vrckala bokovima i izazivala glupane.

Sjedi Baltes na kožom presvučenom kauču i misli.

– Da, Baltes – iznenadi ga glas – napokon je došlo i tvoje vrijeme. Došao sam po tebe.

Baltes ugleda muškarca u crnom odijelu, svirepog pogleda, i prepozna Rudija, pripadnika prve trojke. On, Baltes, osmislio je trojke, a Rudi je bio njegov prvi izbor.

– Siguran si, Rudi?

– Poslali su me po tebe. Ti najbolje znaš što je naredba, što ona znači nama.

– Znam, izvršenje.

– Pođimo.

Baltes ustane, Rudi ga potapše po ramenu i šapne mu:

– Nećeš vjerovati koliko te naših želi iznova vidjeti. Ne možeš ni pretpostaviti koliko si nam nedostajao.

Doktor Vojteh se istinski namučio u nadolazećim mjesecima, istražujući Baltesov nestanak. Niti jedan pacijent nije opazio Baltesovo prisustvo.

No, dobro je, napokon.

Popodne mu je crnomanjasta medicinska sestra donijela za sebe uznemirujuću vijest.

– Vojteh, trudna sam.

Doktor se od srca nasmijao. Konačno. Gleda u lijepo lice žene nasuprot koja se u isti tren otkopčava i zakopčava i misli, bilo bi dobro da dijete bude lijepo na nju, a pametno na njega.

ČOVJEK

I.

Sasvim slučajno, Tomo mi je pokazao – poslije je priznao kako je to odavno želio učiniti i probuditi moj istraživački nerv – omanjeg, pogrbljenog starca kako posve iskrivljen sjedi na klupi u hladu na obali mora.

Zastali smo i promatrali ga nekoliko trenutaka.

– On ti je bio velika zvjerka, velika, velika – progovori Tomo i krene.

Slijedio sam ga, ne osobito zainteresiran za izrečeno. Susretao sam mnoge važne osobe, koje se uglavnom nisu ničega važnog sjećale ili su im se iznenada razbuđena sjećanja uveliko razlikovala od iznimnog obilja informacija o njima.

Slutio sam kako bi i sada s tim pogrbljenim čovjekom bilo isto ili barem slično.

Sjeli smo na prvu slobodnu klupu u rijetkom, slabom hladu, otvorili konzerve piva i polagano pili. Poslije dvije, tri minute, tiho upitam Tomu, koji se zagledao u valove, odlutao je, pomislim.

– I što je bilo s tim čovjekom?

Tomo se nasloni na klupu, otpije dugi gutljaj.

– Uistinu, o njemu se malo zna, više se nagađalo, pretpostavljalo, zamišljalo, ako baš hoćeš. O imenu jedino nikada nije bilo dvojbi. Viktor Mucnik, rođen je u kasnim dvadesetim godinama prošloga stoljeća, evo, ovdje gore, iza brijega, u običnoj, skromnoj kući u višečlanoj porodici, otac mu je služio na raznim brodovima desetljećima i jednom se nije vratio, govorilo se kako je zaglavio u nekoj dalekoj luci, iako je to bila od početka čudna priča, naime, njegov otac

nije bio kavgadžija, bio je miran čovjek, povučen, brižan, veselio se samo novcu koji će donijeti svojim nakon teške plovidbe, a majka, ona je nekako uspijevala brinuti o svima njima, da, bilo ih je četvero, dvije sestre i dva brata, najstarija Klara pred onaj rat se iselila u Ameriku i osim nekoliko kratkih pisama, ništa, nikada nije posjetila rodno mjesto, druga sestra Lucija stradala je u ratu kao pripadnica ilegalne organizacije, a stariji Viktorov brat, Ivan, negdje odmah nakon velikog rata, brijač po zanimanju, preselio se u Veliku Luku, otvorio salon i tamo mirno živio do donedavne smrti, bez osobitih kontakata s ovim mjestom, a Viktor, Viktor je poslije rata bio vrlo brzo zapažen po bistrini i snažnom karakteru iako je od svih njih četvero bio fizički najslabiji i u djetinjstvu najtiši, mnogi će reći, jedva se i primjećivao.

Tomo zašuti, ispije pivo do kraja i zapali cigaretu.

– Zatim? – nestrpljivo ću.

– Ništa zatim – uzvratit Tomo, ispuhujući duge dimove. – Ništa osobito.

– Viktor je nestao iz našega mjesta na više godina, pričalo se, a nije bilo razloga u to ne vjerovati, kako ga vlast školuje i priprema za važne i odgovorne zadatke u izgradnji nove države. U međuvremenu mu je umrla majka, tada su ga ljudi na sprovodu vidjeli, nakon dosta vremena, došao je autobusom u jednostavnom, skromnom crnom odijelu, kratko razgovarao s bratom Ivanom i odmah poslije pokopa otišao. Da, govorilo se, izgledao je dobro, odlučno, čvrsto, uvijek stisnutih usana i bez mnogo riječi. I drugi put su ga vidjeli na sudu, u obližnjem mjestu, zapravo, ubrzo na ostavinskoj raspravi kada se odrekao svoga dijela i sve prepustio bratu Ivanu.

– I to je sve? – razočarano ću.

– Ne, tek počinje – osmjehne se Tomo.

– Da, važno je reći kako je viđen od mještana u nizu tih mladenačkih godina, samo dva puta, na sprovodu i na sudu. Proteklo je dosta vremena od tih događaja, kada se Mate, najbolji lokalni ribar, vratio iz Velike Luke, naime, netko ga je prijavio da se bavi nedopuštenim ribolovom i sav je začuđen, zbunjen, mještanima s prekidima pričao kako ga je ispitivao nitko drugi, nego Viktor Mucnik, onaj naš Viktor Mucnik, okamenjena lica u tamnom odijelu i rekao mu na kraju: *Ne želim to više čuti, Mate Juriću*, i otprovio ga natrag. Očito je bilo kako je susret Mate Jurića s Viktorom Mucnikom silno djelovao na ribara. Poslije tog zbunjujućeg događaja, mnogi su primijetili kako se Mate promijenio, postao je silno oprezan, ali i plašljiv, malo je razgovarao, samo je išao za svojim poslom i nekako kriomice pogledavao ljude. Tada se prvi put pojavila priča, nagovještaj mogućeg, tko zna što je u onom razgovoru Viktor Mucnik rekao Mati i otpustio ga nekažnjelog. Započele su kolati različite priče, fantastične zamisli, pa sve do toga da je Mate, Mate ribar, čovjek, špijun Viktora Mucnika jer tako se po nekima Mate i ponašao,

promatrao je ljude iz prikrajka, s broda, na obali, i kažu, pamtio tiho izgovorene riječi i izraze lica. Drugi su odmahivali rukom i bavili se svojim poslom. I sam znaš, do novca je bilo teško doći, istina, neki su radili u obližnjem kamenolomu, no bilo je više stradavanja nego zarade, drugi su plovili i njihove su obitelji živjele bolje, a preostali, kako tako. U tim je godinama napravljena i prva ambulanta, dolazio je više puta tjedno i liječnik, a zatim i jednom tjedno zubar. Otvorene su i dvije trgovine, a ribarnica je radila odlično. Ljudi su osjećali napredak, škola je obnovljena, prva četiri razreda, poslije su djeca išla u Greben, mjesto, koliko udaljeno, manje od tri kilometra.

– Što je bilo s Matom ribarom?

– Ah, s njim. Hm. On je nekoliko godina poslije onoga razgovora dobio posao poslovođe u Velikoj Luci, u skladištu ribarnice. Znaš, zanimljivo je, Mate više nikada nije navratio u svoje mjesto i iako je imao obiteljsku grobnicu ovdje, sahranjen je na groblju u Velikoj Luci.

– Je li se spominjala njegova moguća veza s Viktorom Mucnikom?

– Svašta se pričalo, nečega je sigurno bilo. No, pričalo se jedino i to glasno kako je samo Viktor Mucnik zaslužan za ambulantu, za obnovu škole, za kamenolom i ostalo.

– Što ostalo?

– Pa znaš i sam, najbolji omladinci dobivali su stipendije i odlazili u škole u Veliku Luku ili još dalje.

– Da – nastavi Tomo sjetno. – Viktor Mucnik se na svoj način brinuo o mjestu i o mještanima.

– Oprosti – pomalo mu ljutito kažem. – Ništa osobito, Tomo, baš ništa.

– Čekaj, čekaj – brzo će Tomo. – Nakon tih nekoliko godina idilična mira, čuli smo kako je Viktor Mucnik odselio u glavni grad i radi u Ministarstvu kao vrlo visoko pozicionirani službenik, što ja znam, šef odjela ili tako nešto. I negdje nakon godinu, dvije, evo ovdje, u šumici, započela je izgradnja vile, velike kuće na kat s jednostavnim linijama i s natkrivenim manjim bazenom. Vila je bila gotova za nekoliko mjeseci, okružena zelenilom, bazen napunjen vodom i znaš tko se uselio, no dobro, tek povremeno je dolazio sa ženom i jednim djetetom, točnije djevojčicom.

– Tko?

– Viktor Mucnik s obitelji.

– I?

– Viktor Mucnik je bio vlasnik najljepše, najotmjenije kuće, prave vile s bazenom u našem mjestu. Dokumenti u općini nedvojbeno su to potvrđivali.

– U redu, dobio je kredite s minimalnim kamatama, zemljište mu je darovalo mjesto, a država platila nešto, recimo dio gradnje. I to je sve, Tomo?

– Ne, rekao sam ti da je Viktor Mucnik rijetko dolazio, doista rijetko, poslije sve rjeđe. Češće je dolazila njegova supruga s kćeri. Ljudi pamte kako bi ih dovezao crni automobil i po njih došao kada su odlazile. Osim pristojna pozdrava, Mucnikova supruga nije na drugi način komunicirala s mještanima. Nisu išle na plažu, rijetko bi šetale obalom. I tog smo ljeta čuli kako je Viktor Mucnik postao ministar s velikim ovlastima, on se brinuo za sigurnost.

Njegovo se ime redovito pojavljivalo u novinama, čulo se često na radiopostajama, na televiziji. Uvijek hvaljen kao beskompromisni borac, navođen kao primjer odgovorne osobe sve dok se nije pojavila kratka vijest kako ministar Viktor Mucnik daje ostavku na sve dužnosti zbog bolesti i odlazi u mirovinu.

Par mjeseci nakon umirovljenja, Mucnik se pojavio u vili, izvrsno je izgledao i ostao evo, sve do danas, posve sam. S njim nije došla ni žena ni kći, niti su ikada više viđene s njim. Nakon tog dolaska nije napuštao mjesto. Ljudi su ga najčešće viđali kako sjedi u hladu vrta i čita novine ili spava u ležaljci. Jedino ga je posjećivao trgovac Martin donoseći mu potrebno jednom tjedno. Novine mu je redovito donosio poštar. Zanimljivo je reći, kako je jednom, pijani poštar štucajući rekao, kako osim novina ništa drugo nije donosio Mucniku, što mu je bilo čudno, za tolike godine niti jedno pismo.

Znaš, ponekad se govorilo kako je ustvari Mucnik zatočen u svojoj vili i jedino može izaći u dvorište.

Potkraj one države, u medijima su se znale spominjati nedopuštene metode djelovanja posebice u vrijeme ministra Viktora Mucnika i kako je on baš zbog surovosti postupanja smijenjen i udaljen iz sustava. Navođena su brojna imena mnogih stradalnika pa i poneko iz našega mjesta, rođaci naših mještana, prijatelji i znanci. I netko je izračunao kako je proporcionalno najviše stradalo ljudi iz njegova, Mucnikova kraja, a on je sada ovdje. Nakon dolaska nove državne vlasti, pričalo se uz neke čudne osmijehe kako je Viktor Mucnik ponudio svoje usluge novom ministru sigurnosti. Poslije se doista glasno pričalo kako je Mucnik bio vrlo aktivan i onda se opet vratio u svoju vilu i, evo, sjedi pogrbljen na klupi i tko zna što misli. Je li se sjetio bilo koga iz bilo kojeg razloga?

Moram se prisjetiti kako su Mucniku nuđena značajna sredstva za obnovu sjećanja, za barem jednu knjigu memoara, no, on je sve takvo što odbijao. Ponekad je, rijetko, nastupao u medijima, istinu govoreći, ne odričući se svoga složenoga djelovanja u prošlom sustavu, ali ni nastavka u novom okružju, ne iznoseći gotovo ništa bitno, tek bi ponešto natuknuo i zagonetno se osmjehnuo. Svašta se, doista svašta, pisalo i govorilo o njemu, nevjerojatne grozote, užas. On je, naime, mi smo sve to pratili jer on je bio naš, potjecao iz ovoga mjesta, da, bio je na neki način naš, da, on se nikada nije opravdavao kada bi se u javnosti sučelio s bijesnim

govornikom koji bi precizno navodio njegova zlodjela. Samo je jednom, posve mirno, Mucnik odgovorio:

Znate, mladiću, svaki pravi posao počiva na zanatskoj obučenosti i doista, sve vam se svodi na to. Ja sam, naime, slijedio obuku i ciljeve svoje obuke. Dobro obučen čovjek potreban je svakom vremenu.

Ponekad bi se Mucniku dogodile neugodnosti i ovdje. Netko bi mu glasno ponešto dobacio, većinom vrlo ružno i ogavno. On se ne bi ni osvrnuo, uopće nije reagirao. Ponekad bi mu netko nepoznat išarao zidove kuće ili ograde s porukama koje su nedvosmisleno govorile o Mucnikovim aktivnostima, a on bi uredno i strpljivo plaćao majstore koji su novom bojom prekrivali poruke sve dok to šaranje nije prestalo.

I evo ga sada ovdje, starog i pogrbljenog s punom glavom misli, a njegova je jedina briga da ih nikako ne pusti van.

– I što bih ja s njim, Tomo?

– Ne znam, možda tebi za Glasnik nešto kaže, ti radiš za najvažnije glasilo.

– Ne vjerujem, a ni osobno me ne zanima. Jedino te molim, pokaži mi tu vilu!

Ubrzo mi je Tomo pokazao elegantno zdanje vile s natkrivenim bazenom i otmjenim vrtom unaokolo.

No, posve iznenada, osjetio sam blagi osjećaj neugode, a zatim i rastuću tjeskobu. Odmaknuli smo se, slobodnije sam disao, misleći pomalo uznemireno kako me tek sasvim malo dotaknula zlokobna aura Viktora Mucnika.

II.

Za nekoliko dana već mi je dojadilo i dosadilo ovo neugledno, turobno mjesto, kojemu ni prekrasno ljetno vrijeme nije pomoglo da se barem za trenutak otrgne iz neprestane umrtvljenosti. Ponekad mi se činilo kako je ovdje uistinu bilo jezivo živjeti, no nisam se previše trudio promisliti zašto.

– Onda, što si odlučio? – trgne me Tomin glas.

– Ne znam, doista ne znam. Osobno me ta tema ne privlači, mada moram priznati kako mi se Mucnik u nekoliko proteklih dana ugnijezdio u mislima.

– U redu. Hoćeš li ga posjetiti u njegovoj kući, sutra u deset sati? Nikako nemoj kasniti, to nikako.

Probuđena radoznalost progovori u meni.

– Kako si uspio doći do njega i pristanka? Vjerujem kako si mu rekao da sam novinar.

– Svakako novinar. Iskoristio sam neka, za tebe nevažna poznanstva i dogovorio susret, ali uz jedan uvjet.

- Koji?
- Mucnik želi autorizirati tekst prije objave.
- Nema problema, Tomo, naravno.

I tada sam se dosjetio. Tako je bilo sve jednostavno. Dok sam razmišljao o ovom usnulom mjestu, ja sam mislio o Mucniku. Iako sam se opirao navali znatiželje, Mucnik mi je kroz ovih nekoliko dana postajao sve zanimljiviji. Možda ipak uspijem iskopati poneku skrivenu sitnicu i materijal o Mucniku izazove određeni interes.

Popodne sam s dosta grča skicirao nekoliko desetaka pitanja. Ona su bila bez prave poveznice jer nisam mogao ni naslutiti što će mi Mucnik odgovoriti.

U devet i pedeset pet stajao sam ispred vrtnih vrata Mucnikove vile, rekao bih, miran i opušten, razmišljajući samo o jednom. Ako se njegovi prvi odgovori pokažu posve nezanimljivi, zahvalit ću mu se, pozdraviti ga i otići. Ukoliko bude sve u redu i on otvori pomalo svoju riznicu sjećanja, možda ovo ispadne na kraju i moj najbolji razgovor.

U devet sati, pedeset i devet minuta i trideset sekundi, gledao sam pozornost na sat, pozvonio sam.

Zatim drugi, a ubrzo i treći put.

Vrijeme čekanja ispred vrata nalikovalo je vječnosti.

Iznenada se vrata otvore.

Oniži, vrlo star čovjek, pogrbljen, promatrao me pronicljivim pogledom nekoliko sekundi.

– Dobar dan, ja sam... dolazim na temelju dogovora – izustio sam tiho.

– Znam, Viktor Mucnik, dobar dan, uđite – kaže mi, pružajući mi ruku.

Slijedio sam pogrbljenu figuru, najprije kroz ne baš uređen vrt, prije zapušten, do vile.

Tada se Mucnik okrenuo.

- Ne znam što očekujete od mene.
- Ništa, gospodine Mucnik, baš ništa.

On se tek malo nasmiješio i uveo me u vilu.

- Impresivno zdanje, doista – rekoh mu.
- Želite li razgledati? – odgovori Mucnik glasno.
- Svakako.

– Vidite, mladi gospodine, prije više desetaka godina arhitekt Martek je napravio nacрте na temelju razgovora koje smo davno vodili, najprije onih službenih, pa onda i privatnih i gotovo prijateljskih.

Za nekoliko minuta prošli smo kroz prizemlje i prvi kat. Cijela vila bila je sastavljena od niza manjih ili posve malih prostorija i dugih hodnika, s tek nešto

malo namještaja, nekoliko uokvirenih fotografija i gotovo sve u polutami, iza spuštenih zavjesa i zatvorenih, zamračenih prozora.

Izvana je vila izgledala izvanserijski, otmjena i odmjerena, iznutra, nešto poput, da, poput labirinta.

– Koristim samo ovu sobu u prizemlju, tu spavam, čitam, radim, tu je i mala kuhinja pored, no rijetko kuham. Ja sam, mladi gospodine, vrlo skroman čovjek i potrebno mi je vrlo malo. Ponekad šetam, dođem do klupe na obali i tamo odsjedim neko vrijeme i vratim se. I tako svaki dan.

Ležaj sa strane, dva ormara nasuprot, u sredini četvrtasti manji stol sa četiri stolca i ispod visokih prozora veliki, impresivni radni stol i kožna fotelja.

– Ah, vidim, gledate stol i fotelju. To je jedino što je preostalo iz moje prošlosti. To je moj prvi i jedini radni stol s foteljom uz njega. Kako sam se selio, tako su i oni išli sa mnom.

– Ah, ne – osmjehne se po drugi put Mucnik. – Nema u stolu ničega, potpuno je prazan, takvog ga i volim, praznog. Rijetko sjednem u fotelju, rijetko, gotovo nikada.

Započeli smo razgovor i završili ga kasno popodne. Uglavnom Mucnik mi ništa nije rekao što već nije bilo opće poznato. Rekao je na kraju.

– Žao mi je ako ste razočarani, no, vjerujte mi, neke sam stvari, događaje i osobe morao zaboraviti, neke druge jer sam tako sam želio, a one treće su se jednostavno zagubile negdje bez traga. Ja sam jedan od posljednjih iz svoga doba, nitko mi više ne može nauditi, ne mogu ni ja drugima. Ja sam, mladiću, samo nepotrebni, suvišni relikviti prošlosti.

Spomenuo sam mu i dojam o labirintu. Treći se put stidljivo nasmijao.

– U pravu ste. Znaate, ljudi cijeli život žive svaki u svom labirintu i nitko ne pronade izlaz.

Već drugi dan sam završio članak i dao ga Mucniku na autorizaciju. Sa svime se suglasio i samo me zamolio neka mu pošaljem broj Glasnika s objavljenim materijalom. Urednik je objavio razgovor s Mucnikom uz nekoliko fotografija iz arhive. Bez osobitih reakcija javnosti. Očito je bilo kako Mucnik nikome više nije važan.

Nakon nepune dvije godine, obaviješten sam preko odvjetničkog ureda M.I.M. kako mi je Mucnik oporučno ostavio veliki radni stol i kožnu fotelju. Tomo mi je već sutradan pojasnio kako je Mucnik prije nekoliko mjeseci pronađen mrtav u vili.

Ležao je u onoj sobi tko zna koliko dugo. Na stolu je nađena njegova, vlastoručno potpisana oporuka s potpisima dvojice svjedoka, susjeda, koji su samo pripomenuli poslije kako je Mucnik tada izgledao dobro. Vilu je Mucnik ostavio mjestu, neka rade s njom što žele, namještaj ostavlja župniku, a stol i fotelju meni.

Idući mjesec dostavljeni su na moju adresu, uredno i propisno zaštićeni, zapakirani radni stol i kožnata fotelja. Uistinu, stol mi je dobro došao.

U gornjoj desnoj ladici pronašao sam omotnicu sa svojim imenom. Iskreno, očekivao sam takvo nešto.

Poštovani mladi gospodine!

Slobodan sam bio darovati Vam ovaj veliki radni stol i kožnatu fotelju. Njima sam jedino i uvijek vjerovao. Kada bi stol mogao govoriti, ispričao bi Vam moju pravu i jedinu povijest, a fotelja bi to sve potvrdila, dok sam ja sve to skupa izmiješao i niti sam više ne znam što je istina, a što je laž. Možda Vam stol i fotelja pomognu u Vašoj karijeri, vjerujte, ni Vas neće nikada izdati.

S poštovanjem!

Viktor Mucnik

U idućim sam se godinama posve posvetio životu i radu Viktora Mucnika, pretražujući po brojnim javnim i tajnim arhivama, razgovarajući s mnogima, kupujući informacije, razmjenjujući ih...

Nakon četiri godine, objavio sam na više stotina stranica knjigu pod naslovom ENIGMA MUCNIK o tajanstvenom životu Viktora Mucnika, ambiciozna provincijalca, talentiranog organizatora, hladnokrvnog egzekutora, čovjeka s glavom u oblacima i s nogama na zemlji, oponenta, rivala, žrtve, stradalnika, zaboravljenog imena, znajući jako dobro kako je prava istina o tome čovjeku još uvijek dobro skrivena, gotovo posve nepoznata, a jedino veliki radni stol i kožna fotelja znaju tko je bio on uistinu.

DVADESET JEDNA PJESMA

Mihai Eminescu

ČEKAŠE REGBI...
PĂREA C-AȘTEAPTĂ...

Părea c-așteaptă s-o cuprind în brață

Čekaše regbi da je k sebi svijem,
Na lice da mi svoje ruke djene,
Da izgubim se u očima žene,
I čitav život u njima da štijem.

Al kad je stegnuh, ona tad odusta,
I slatko lice okrenu u stranu;
A mudre oči pitati me stanu:
Da dade ili da mi ne da usta?

Hirova takvih nikada ti dosta,
Kad god je moliš, uvijek se odvrati,
I odmah potom kanda žrtva posta.

Ljepota nježna svojim odporima
U borbama ti slatkim čemer strati –
Gorčine nema, jerbo mjeru ima.

(1878)

LAGAN IMADU ŽIVOT...
UȘOARE SUNT VIETELE...

Ușoare sunt viețele multora.

Lagan imadu život mnogi ljudi.
U letu slast nepostojanu piju,
U svako doba na suncu se griju,
I svakog dana njima zora rudi...

Al reci, djevo sanjarskoga lica,
Zar sam iz reda takvih i ja bio,
Zar sam ti isto kao drugi mio,
Zar ne bješe mi zvijezda besmrtnica?

Obamro živjeh izgubljen u tmini,
Pust mi je život sličio na pjenu,
I bijah slijep za čarobna tajanstva...

Tada te vidjeh... tek u jednom trenu
Osjetih dubok čemer čovječanstva...
Gle, poznajem ga sada u cjelini.

(1878)

UPITALA SI, DRAGA...
MĂ-NTREBAI, DRAGĂ...

Mă-ntrebai, dragă,-ntr-o zi

Upitala si, draga, mene
Tko se na svijetu može naći
Da rastavi nas zaljubljene.
Ono se brdo moglo naći
Da rastavi nas zaljubljene;
Rijeke se s onim brdom združile,

I nebo gdje su zvijezde kružile,
 I ljudske su nas riječi ružile.
 Između nas je poput plota
 Čitava zemlja i još više,
 Između tvog i mog života
 Zastore ljudi postaviše.

(1878)

ŠUM ŠUME
FREAMĂT DE CODRU

Tresărind scânteie lacul

Trepereći od iskrica
 Jezero se uljuljkuje
 Pod suncem; a ja ga gledam
 Iz šume, sav sjeti predan
 Kradljivoj; iz hlada čujem
 Cvrkut ptica.

Iz izvorâ voda snena
 I potokâ zvonko curi;
 Kada sunce njoj kroz grane
 Prodirat u vale stane,
 U mreškama hitro juri
 Preplašena.

Kukavica, kos i žuna
 Poju – tko ih slušat zna?
 Ptičja cvrkuću plemena
 U krošnjama sakrivena,
 Pripovijest se duga tka
 Smisla puna.

Prva pita: »Sestra snova
 Naših ljetnih, gdje se skrila?
 Ljupkih kretnja i ljubljena,
 I pogleda utruđena,
 Nek se javi kao vila
 Ispionova.«

Krošnja stare lipe šušti,
 Granu pruži da je prima;
 Mladu granu vjetar svine,
 Vilu diže u visine,
 Dok cvijeće u oblacima
 Po njoj pljušti.

Pita izvor i tuguje:
 »Gdje je moja sad kraljevna?
 Da rasplete pletenice,
 Da u vodi gleda lice,
 Da me svojom nogom drijemna
 Dodiruje?«

Odgovorih: »Šumo sveta,
 Ne će doći, nikad više!
 Samo ti ostaješ, hraste,
 Snijuć oči ljubičaste
 Koje za me svjetlost liše
 Cijelog ljeta!«

Kako lijep šumarak mami,
 Gdje smo drugovali, mila!
 Priču davne čarolije
 Pomrčina danas krije...
 Oh, vrati se, gdje god bila,
 Da smo sami!

(1879)

S NEBESA ZVIJEZDE...
STELELE-N CER

Stelele-n cer

S nebesa zvijezde
Gledaju sinje more,
Svjetlucaju i gore
Dok ne izblijede.

A znake traže,
Njišući jarbolima,
Škripeći bokovima,
Drvene lađe.

Tvrđave silne
Ponad se mora dižu,
A giblju se i gmižu
Puste širine.

Ždralova jata
Beskrajne pute znaju
Gdje oblaci se gnaju
Do nedohvata;

I sveudilj
Za njima drugi krenu
U vječnom prolaženju –
I to je cilj.

I cvijet iz luga
Prolazi kano mladost,
Kano života radost,
Slama ga tuga.

I svaku sreću
Što je na mjestu bila,
Da širi svoja krila
Trenutci kreću.

Dok nisam umro,
Anđele, počuj dužno
Cviljenje moje tužno,
Ljubavi puno.

Zar nisu znani
Grijesi, u hitnji šutke
Propustiti trenutke
Što su nam dani?

(1879)

KAKVU TUŽNU DUŠU...
CE SUFLET TRIST...

Ce suflet trist mi-au dăruit

Kakvu su mi tužnu dušu
Roditelji darovali,
Kada su tolike patnje
U baštinu njojzi dali?

Kakvu tužnu bijednu dušu
I od kakve trome gline,
Kad tolikih nakon varki
Još za pustom nadom gine?

Kako da se ne osjeća
Vječno jedna i prokleta?
O valovi svetih mora,
Nosite me na kraj svijeta!

(1880)

OD STOTINU JEDRENJAKA...
DINTRE SUTE DE CATARGE...

Dintre sute de catarge

Od stotinu jedrenjaka
 Iz pristana što otplovi,
 Kolike će poštedjeti
 Ti vjetrovi, ti valovi?

Od selica bezbroj ptica
 Što odlijeću u kraj novi,
 Kolike će utopiti
 Ti valovi, ti vjetrovi?

Bilo da se pusta sreća
 Bilo savršenstvo lovi,
 Na svakom te mjestu prate
 Ti vjetrovi, ti valovi.

Misao je neshvaćena
 Što u tvojem pjevu slovi,
 Vječno hiteć nju pjevuše
 Ti valovi, ti vjetrovi.

(1880)

POPIJEVKA
DOINĂ

Ce stă vântul să tot bată

Što to vjetar huji gluho
 Kroz lipovo lišće suho,
 Pa lomeći njojzi grane
 Po oknima lupat stane?
 Ali zašto i ti predaš

Niz vrtove kada gledaš?
 Nemoj više uzdisati,
 Prijekore mi nemoj slati:
 Ja ću te zaboraviti
 Kada budu oku skrivi
 Pokraj onih rijeka velih,
 Pokraj staza opustjelih,
 I sunce i mjesec plavi,
 I izvori u dubravi.
 Jecajem se tada javi
 Znajući da te zaboravih;
 Ukopaj me, rano ljuta,
 Pod jablanje pokraj puta;
 Još će vjetar hujat gluho
 Kroz lipovo lišće suho,
 Dok ga vitla, dok ga trese,
 Videć tebe plašit će se.

(1880)

POSLANICA I.
 SCRISOAREA I

Când cu gene ostenite sara suflu-n lumânare

Kad s vjeđama utruđenim uvečer u svijeću puhnem,
 Samo ura produžuje duž vremenske staze gluhe,
 Čim zastore djelomice razmakneš, u prostoriju
 Po svemu se mjesečevi pohotljivi plami liju,
 On iz noći uspomena čitavu starinu patnje
 Izvlači, al ipak sve ih osjećamo kao tlapnje.

Ti mjeseče, kralju morâ, koji svodom svijeta plivaš
 I mislima daješ život, pomračuješ bol i skrivaš;
 Na tisuće pustih mjesta tvoje sretne zrake miju,
 I kolike šume srebro izvorâ u sjeni kriju!

Nad kolikim tisućama valova se ti gospodiš,
 Kada ponad samotnosti uzburkanih mora brodiš!
 I palače i tvrđave, i kolike sprude cvjetne,
 Čarolijom svojom kupaš da jedino tebi svijetle!
 U koliki bezbroj kuća kroz prozore mirno zađeš,
 I kolika zamišljena u mislima čela nađeš!
 Vidiš kralja što stoljetnu podjelu na zemlji snuje,
 Dok siromah dotle jedva dan sutrašnji očekuje...
 Iz sudbinske premda urne izvukoše razne dare,
 Tvoja zraka i duh smrti slično njima gospodare;
 Jerbo istom nizu patnja robovi su podjednaki,
 Bio genij ili bluna, bili slabi ili jaki.
 U zrcalu jedan traži kako nakovrčat kosu,
 Za istinom drugi traga u vremenu i kaosu;
 S požutjelih strana skida na tisuće kora ovaj,
 Prolazna imena davna zapisuje na svoj rovaš;
 Dotle onaj ogradama cijeli svijet razdijelit gleda,
 Brojeć hrpe zlata što mu more s crnih lađa preda.
 S izlizanim laktovima učitelj je ondje stari,
 Sve računa i računa bez kraja i konca stvari,
 Od hladnoće kopča halju na prsima, sav drhturav,
 U ovratnik vrat uvlači ter u uši pamuk gura;
 Koliko je god suhonjav, i kukavan, i povijen,
 Svemir mu je bezgranični u malome prstu skriven.
 Pod njegovim jer se čelom budućnost i prošlost slaže,
 Dok duboku noć vječnosti red za redom on razlaže;
 Kako Atlant u davnini pod nebesa pleća vrže,
 Tako njemu svijet i vječnost o jednom se broju drže.

U trenutku kada mjesec suviše obàsja sveske,
 Tisuće vjekova natrag njega misao ponese,
 Na početak, kada nije bilo bića, ni nebića,
 Kada sve je jošte bilo volje lišeno i žića,
 Kad se ništa nije krilo, premda skrito sve bijaše...
 Kad prožeto sobom jošte neprožeto počivaše.
 Bijaše li ponor? Bezdan? Vodena prostranstva grozna?
 Ne bijaše svijeta znana, niti uma da ga spozna,
 Tama bješe poput morâ koja se bez zrake crne,

Ne bijaše ništa vidjet niti oka da se svrne.
 Još ne poče nestajati nestvorenih stvari sjena,
 Vječni mir je gospodarom vlastita uspokojenja!...
 Odjednom se jedna točka sama pokrene u tmini.
 Gle, postaje ona Otac, od kaosa majku čini.

Točka prve kretnje, mnogo lomnija no mjehur pjene,
 Gospodari svijetom, njoj su granice mu podčinjene...
 Otada iz vječne magle slojevi se redom nižu,
 Otada su sva počela, i mjesec i sunce stižu...
 Otada do danas svijetom izgubljene vrste laze,
 Slijevajuć se iz kaosa niz neznane sive staze,
 U svijetlim se rojevima iz beskrajnog pustog rode,
 Neka bol ih bezgranična vuče da u život hode.
 U velikom ali svijetu, premda djeca malog svijeta,
 Podižemo svoje mravlje humke diljem svog planeta;
 Ti sićušni puci, vojske, kraljevi i učenjaci,
 U povorci naraštaja misle da su čarobnjaci;
 Jednodnevne muhe s malog svijeta što se laktom mjeri,
 Vrtimo se zaboravni u toj neizmjernej sferi,
 Ne misleć da čitav svijet je zaustavljen jedan čas,
 Da je prije bila tama i da tama čeka nas.
 Kao što u carstvu zrake poigrava sitan prah,
 A sa zrakom šarne pruge prestaju u isti mah,
 Tako u dubokoj noći sjevremenog vječna mraka
 Imamo trenutak jedan, još se drži naša zraka...
 Čim se zgasi, kao sjenu sve proguta pusta tama,
 Jer je san nebića skriven u svemirskim utvarama...

Mislilac u sadašnjosti zaustavit razum ne će,
 Tisuće vjekova naprijed misao ga u tren kreće;
 Sunce, što je danas krasno, vidi kako tužno blijedi,
 Među tmastim oblacima zatvara se poput zlijedi,
 Kako se planeti lede, u prostor se odmetnuli,
 Čim su svi iz spona svijeta i od sunca umaknuli;
 Slike sa oltara svijeta u dubini potamnjele,
 Poput lišća jesenjega sve su zvijezde s njima svele;
 Mrtvo vrijeme pruža truplo i postaje vječnost cijela,

Jer se ništa ne događa kroz prostranstva opustjela,
 Te u noći od nebića sve zašuti i sve jenja,
 Opet počne vječni mir od vlastita uspokojenja...

.....

Počinjuć u ljudskom mnoštvu s dna i samoga temelja,
 Penjući se uza stube do kraljevskih gore čela,
 Vidimo na svima život zagonetku svoju piše,
 I ne znamo reći koji nesretni su bili više...
Jedan je u svakom, isto *jedna* je u svakoj tako,
 Iznad svijju uzdiže se tko god može svejednako;
 Dotle drugi krotka srca ostaju u tajnoj sjeni,
 Izgube se kao pjena, neznani, neprimijećeni –
 Što li hoće, što li misle, što se tiče to sudbine?...
 Prolaze kroz ljudski život kako val na vjetru mine.

Nek mu pisci čestitaju, čitav svijet nek prizna njega...
 Što će imati na koncu stari učitelj od svega?
 Besmrtnost. Jer cijeli život, red je, svi će kazat prvo,
 Veže mu se uz ideju, kano bršljan uza drvo.
 »Kada umrem – on sam kaže – stoljeća će moje ime
 Pronositi sved od usta do usta, i teći s njime
 Zavijeke, i nalaziti svud u zakutku mozgova,
 Skupa s mojim imenom, i sklonište za moja slova!«
 O jadniče! Zar na umu držiš što ti sve preteče
 Rekoše na svijetu prije, ili ono što sâm reče?
 Premalo. Tek zbrda-zdola, nešto slika, ulomaka,
 komadić papira starog, otrcanih misli traka;
 Pa kad ne znaš naizust ni riječi svog života ti,
 Tko će tad razbijat glavu da pronikne kako bi?
 Možda nakon sto godina zelenòk cjepidlaka
 Zaronivši sav u sveske zastarjele, i sam takav,
 Istančanost tvog jezika još na vagu metnut stigne,
 I otpnuv s naočala prah što ti se s knjige digno,
 Svrsta tebe u povorku, u dva reda ako stane,
 U kržljivim bilješkama na dnu neke glupe strane.

Možeš čitav svijet sazidat, ili zdrmat mu temelje...
 Što god kažeš, znaj, po svemu lopata se baca zemlje.
 Ruke željne svjetskog žezla, misli što su sažimale
 Čitav svemir, da bi dobro u četiri daske stale...
 Mnogi će na pogreb doći u povorci veličajnoj,
 S ravnodušnim pogledima, ironiji nalik sjajnoj...
 Ali povrh svega neki ništavac će držat govor,
 Ne slaveći tebe... nego stavljajući sebi lovor
 Pod imenom tvoje sjene. Eto, takvu čekaj slavu.
 Ali vidiš... Kao vazda, potomstvo je još u pravu.

Štovat će te, misliš, ako ne mogu te dostignuti?
 Sigurno će priređeni životopis pljesak čuti,
 Gdje se trse pokazati kako nisi bio velik,
 Samo čovjek poput njih... Jer laskanjem dojedan želi
 Potvrdu da nisi već nego on. I širi glupe
 Nosnice dojedan kad se znanstvenici mudri skupe
 Dok se govori o tebi. A grimasa ironije,
 Ako riječima te hvale, otprije se razumije.
 Kad u ruke padneš njima, uz ispravke svi će rijeti
 Da je loše svekoliko što ne mogu razumjeti.
 Ali će po tvom životu izvan toga tražit razni
 Da bi našli mnoge mrlje, sitne zlobe i sablazni –
 Sve to tebi od njih slijedi... Nikad ono što te resi,
 Svjetlo kojim svijet obàsja, nego neke krivnje, grijesi,
 Dugočasnost, nedostaci i sve loše osobine
 Što su kobno povezane sa pregršti lomne gline;
 Svi sićušni jadi što su napaćenu dušu stisli
 Njih će više privlačiti, više nego tvoje misli.

Iza ograda, kroz stabla što pod cvijećem zatrepere,
 Kako puni mjesec mirno svoj spokojni prosjaj stere!
 A iz noći on izvlači tisuć bolnih uspomena;
 Kao san ih osjećamo, bol je njima umrtvljena,
 Jer otvara nama ulaz, vrata vlastitoga svijeta,
 I podiže tisuć sjena kada ugase se svjetla...
 Tisuć pustoši svjetluca pod blaženom tvojom luči,

I kolike tamne šume kriju izvor koji huči!
 Nad koliko tisuća se valâ tvoja vlast gospodi,
 Kad ploviš po uzburkanoj, po samotnoj morskoj vodi,
 I nad svim što moć sudbine na ovome svijetu vrti
 Podjednako gospodare tvoja zraka i duh smrti!

(1881)

U PRAŠNOJ ŠKOLI ZALUD SJEDE
 ÎN ZĂDAR ÎN COLBUL ȘCOLII

În zădar în colbul școlii

U prašnoj školi zalud sjede
 S piscima koje moljac jede,
 I zalud traže trag ljepota,
 I mudri savjet od života,
 Po listovima masnim sriču
 Tražeći tajnu neproničnu,
 Sa slovima im nakrivljenim
 Htjeli bi da se svijet promijeni.

Al nema knjige da te uči
 Kako je život težak slučaj –
 Nego se kinji, trajno muči,
 U svakoj stvari patnju kušaj,
 I kako trava raste slušaj.

(1881)

NEJASNA MI ČAROLIJA...
UN FARMEC TRIST ȘI NENȚELES...

Un farmec trist și nențeles

Nejasna mi čarolija
I tužna, snagu sputa,
Ni s čim je ne izabrah ja
Duž životnoga puta.

To jedna zvijezda izade
Iz magle zaborava,
Da obzor neograničen
Samoća ispunjava.

Ostane blijeda zauvijek
I gotovo se zgasi,
Kada niz hladnih voda tijek
Putuju s njom talasi.

S tolikim tajnim kušnjama,
Šaptima što te griju,
S tolikim gorkim suzama
Što dan i noć se liju,

Pitaš se kad će zvjezdana
Žudnja iz duše ići,
A sve se više dizat zna
Da ne možeš joj prići.

Ona će ostat neznana
Već dalje sjati krenu,
Iz prošlosti obasjava
Ljubavi mrtvih sjenu;

I pali se nad obzorom
Morâ i stepa praznih,

Jednoličnom čarolijom
Bez znanja me porazi.

(1882)

ADIO
ADIO

De-acuma nu te-oi mai vedea

Odsad te više ne ću vidjeti,
Ostaj, nek sreća prati tebe!
Odlazim na svoj način živjeti
I sam za sebe.

Od danas kakva hoćeš postani,
Od danas već mi stalo nije
Što ponajslađa mene ostavi
Žena od svijeh.

Jer više nemam stari običaj
Kano u one davne dane,
Da iskrama se zvijezde opijam
Što s neba grane.

Toliko sam se puta smrznuo
Pod tvojim prozorom u sjeni,
Kad sam se čekajući drznuo
Da zasjaš meni.

Koliko sam, ah, sretan bivao
Idući skupa s tobom, draga,
Čaroliju sam budan snivao
Mjeseca blaga!

I kada sam se krišom molio
 Da noć na mjestu stoji sneno,
 Kraj sebe sam te zavijek volio
 Imati, ženo!

Da otimam, dok vrijeme prolazi,
 Dojednu tvoju riječcu mednu,
 Koja mi danas jedva dolazi
 Kroz uspomenu.

Jer danas ako što me zanima
 Od tih sitnica kada sijevne,
 Čini se kao danak danima
 Prošlosti drevne.

I premda mjesec sja na sprudima,
 I nad jezèrima treperi,
 Otad u mojim traju grudima
 Vjekovi cijeli.

Vedrim ga okom ne ću gledati
 Kakav je u početku bio...
 Tebe ću zaboravu predati –
 Zbogom! Adio!

(1883)

ŠTO LI JE LJUBAV?
 CE E AMORUL?

Ce e amorul? E un lung

Što li je ljubav? Dugačka
 Prigoda da se trpi,
 Malo joj suza tisuće
 Pa stalno nove crpi.

Tek jedan mig u prolazu,
I dušu tvoju smota,
Zaboravit je ne možeš
Cijeloga svog života.

Na pragu tvom te dočeka
Iz prikrajka, iz sjene,
Drago se s dragim sastane,
I potom srce vene.

Nebo i zemlja iščeznu,
Grudi ti lupat stanu,
I hvataš se za jednu riječ
Napola prošaptanu.

I neki lagan koračaj
Prati te cijele tjedne...
Oh, trepavicâ treptanje
I stisak ruke jedne.

I poput sunca i mjeseca
Svjetlila tebe slijede,
I danju gore satima
I cijelu noć ne blijede.

Jer pisano je oduvijek:
Života tvoga pratnja,
Poput lijana vodenih,
Trajna će biti patnja.

(1883)

GLOSA
GLOSSÄ

Vreme trece, vreme vine

*Vrijeme mine, vrijeme stiže,
Sve je staro i sve novo;
Što je zlo i što je dobro
Pitaj se i pojmi ovo:
Ne boj se i nemaj nade,
Što je val to s valom pada;
Kad te zovu, kad te vabe,
Ti ostani na sve hladan.*

Mnoge stvari kraj nas prođu,
U sluhu nam mnoge zuje,
Tko da drži sve na umu,
Tko bi stao da ih čuje?...
Ti podalje malo stani,
Samom sebi budi bliže,
Kad praćeno praznom bukom
Vrijeme mine, vrijeme stiže.

S njim ne naginji jezičac
Hladne vage svoga mnijenja,
Kad se radi maske sreće
Spram trenutka stalno mijenja,
Kada se iz smrti rađa
I trenutak traje ono;
Za onoga tko ga pozna
Sve je staro i sve novo.

Kanda si u kazalištu
Gledatelj u svijetu budi:
Jedan glumi, a za četiri
Ipak njihov lik prosudi,
I kad plaču, kad se svade,
Ti u kutu sam sa sobom

Iz njihove glume shvati
Što je zlo i što je dobro.

Prošlost i budućnost jesu
Istog lista dvije strane,
Zre početak u svršetku
Onaj kom su obje znane;
Što je bilo sad će biti,
Sadašnjost je sve ponovo,
Ali u toj zaludnosti
Pitaj se i pojmi ovo.

Jerbo sve se što postoji
Podvrgava njima nužno
I oduvijek tu na svijetu
Veselo je sve i tužno;
Druge maske, iste igre,
Druga usta, iste kajde,
Prevaren toliko često,
Ne boj se i nemaj nade.

Ne nadaj se videć rulju
Do pobjede most da gradi,
Makar im na čelu zvijezda,
Budale će tebe jedit;
Ne boj se, jer ipak rulja
Sama već od sebe strada,
Ti ne budi njima drugom:
Što je val to s valom pada.

S pojanjem sirena ljudi
Svijetle mreže razastiru;
Čim promaknu glumci scenom,
Nađeš se u varke viru;
U stranu se zato skloni,
Ne primjećuj što god rabe,
Izvana sa staze slušaj
Kad te zovu, kad te vabe.

Kad te dirnu, ti se makni,
 Mûkom šuti kad te kude;
 Što ćeš njima svjetovati,
 Ako znaš po mjeri ljude;
 Neka kaže tko što hoće,
 Neka prođe tko je jadan;
 Ništa nek ti nije drago,
Ti ostani na sve hladan.

*Ti ostani na sve hladan,
 Kad te zovu, kad te vabe:
 Što je val to s valom pada,
 Ne boj se i nemaj nade;
 Pitaj se i pojmi ovo:
 Što je zlo i što je dobro,
 Sve je staro i sve novo;
 Vrijeme mine, vrijeme stiže.*

(1883)

BRONČANO ZVONO TUČE...
 SE BATE MIEZUL NOPTII...

Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă

Brončano zvono tuče, napola noć se dijeli,
 San, carinik života, carinu još ne želi.
 Duh često hoće da me nosi niz put utri,
 Međusobno su slični, život je poput smrti;
 Bez promjene je vaga i danas misli mojih,
 Jer između to dvoje jezičac mirno stoji.

(1883)

SA SUTRA SVOJE DANE ZBRAJAŠ
 CU MÂINE ZILELE-ŢI ADAUGI

Cu mâine zilele-ţi adaugi

Sa sutra svoje dane zbrajaš,
 Za jučer smanjiš život svoj,
 I s time ispred sebe imaš
 Današnji uvijek dan za zbroj.

Kad jedno prođe, drugo dođe
 Za njim na ovom svijetu, znaj,
 Kao što sunce kada zađe
 Obasja neki drugi kraj.

Čini se kanda drugi vali
 Na isti stalno hrle sprud,
 Čini se da je druga jesen,
 Al isto lišće pada svud.

I prije naše noći hodi
 Vilinskog jutra slatki žar;
 I sama smrt je samo slutnja,
 Života našeg rizničar.

O svakom proteklom trenutku
 Istinu ja razumijem tu,
 Da vrti čitav silni svemir
 Podupirući vječnost svu.

Godina ova zato leti,
 U minulu se prošlost sli,
 Sve blago ti je sad u duši
 Što oduvijek ga imaš ti.

Sa sutra svoje dane zbrajaš,
 Za jučer smanjiš život svoj,
 I s time ispred sebe imaš
 Današnji uvijek dan za zbroj.

Blistaju sjajni krajolici,
 U nizu brzo pune šir,
 Pod zrakom vjekovječne misli
 Čuvaju nepomični mir.

(1883)

PUSTI SVIJET...
 LASĂ-ȚI LUMEA...

Lasă-ți lumea ta uitată

Pusti svijet zaboravljeni,
 Budi moja, o ljubezna,
 Čitav život podaj meni –
 Nitko živ na svijetu ne zna.

Sa mnom pođi, sa mnom bludi
 Niz puteljke vijugave,
 Gdje glasove šumske budi
 Tiha noćca da se jave.

Kroz granje su začarani
 Pod zvjezdama uski puti,
 Jer su samo njima znani –
 Nitko živ nas ne će čuti.

Gledam tvoju kosu krasnu
 Dok se slijeva i raspleće,
 Smračilo se, danak zgasnu –
 Nitko živ nas vidjet ne će.

Pastirova trublja ječi,
 Slušamo je od miline,
 Pomalja se mjesec mliječni,
 Nad bukvama rijetkim sine.

Zelen lug joj odgovara,
Očaran je sav i sjetan,
Moju dušu dotle vara
Lik iz bajke, lijep i sretan.

Otkrivaš se uz nećkanje,
Prepuštaš se a ne želiš,
Iz očiju smilovanje
Kano ljupki anđel dijeliš.

Gle, jezeru mjesec mladi
Svjetlo daje i glatkoću;
Ono prima sjaj mu hladni,
Osjeća mu svu samoću.

Trepere mu vali s pjenom,
Po trščaku znaju pljusnut;
I svijet cijeli sanja sneno,
Al ne može ipak usnut.

Ono slično ogledalu
Lik tvoj ište da upije –
A što vidiš ti u valu?
Lijepost, to se razumije.

Putuju visine modre,
Po brdima magla pala,
Dok poglede naše bodre
Zvijezde s neba, zvijezde s vala.

Miris lipa tako mami,
Sjena rakita u gaju;
I toliko mi smo sami,
I toliko ko u rajju.

Tek mjesec kroz maglu milu
Nad vodama plame satka,

Da te nađe u mom krilu,
O ljubavi plava, slatka.

(1883)

ČESTO NASRED ŠUME GUSTE
LA MIJLOC DE CODRU DES

La mijloc de codru des

Često nasred šume guste
Lete ptice da se spuste,
Na čistinu iz guštika,
Iz mladoga ljeskovika,
Na čistinu pokraj lokve
Gdje su trske povisoke,
Gdje se njišu sitni vali
Da se slika zazrcali
Od mjeseca i od sunca,
I od ptica od selica,
Od mjeseca i zvjezdica,
I od leta lastavica,
I od moje drage lica.

(1883)

MOJIM KRITIČARIMA
CRITICILOR MEI

Multe flori sunt, dar puține

Cvjetova je mnogo, ali
Rijetki na svijet plod donesu,

Svi pred vratima života,
Al se mnogi mrtvi stresu.

Stihove je lako pisat
Kada ništa nemaš reći,
Da na kraju samo zvone
Nanizane šuplje riječi.

Ali kad ti mnoga patnja
I bol živa srce kuša,
A tvoj razum razgovijetno
Sve njihove glase sluša,

Kucaju na vrata misli
Kano cvijet što život želi,
Svi bi htjeli u svijet ući,
Govora bi ruho htjeli.

Za vlastite svoje patnje,
Za vlastiti život bijedni,
Gdje ćeš naći stroga sudca,
Nesmiljeni pogled ledni?

Ah, tada se tebi čini
Na glavu ti nebo pade:
Gdje ćeš naći riječ jedinu
Što istinu pravu daje?

S jalovim bez ploda cvijećem,
Kritičari vi najveći –
Stihove je lako pisat
Kada ništa nemaš reći.

(1883)

DIJANA
 DIANA

Ce cauți unde bate luna

Što tražiš gdje mjesec kupa
 Klokovav šumski izvor bijel,
 Gdje ptice cvrkućući skupa
 Uz sladak natječu se pjev?
 Zar ne čuješ gdje lišće šumi,
 Šapće sa šaptom usana
 Koje se ljube, dok u šumi
 Treptavoj vlada sjena sna?

U kojem zrcalu bi htio
 Da čudna igra počima,
 U vječnom toku vodu snio
 Pod nepomičnim očima?
 Proljetna šuma već se budi,
 U svakom zvuku život nov,
 Tek mišlju drugdje ti odbludi,
 Ko mlađahni Endimion.

Zašto tajanstvenu samoću
 I romon vrela poželiš?
 Da slušaš šumor lišća noću,
 Na zelenom da sagu spiš?
 Zar će iz nejasnih se sjena
 I hladnih vala javiti tu
 Vilinski lik, golih ramena,
 I blagih, krupnih očiju?

Ah, neka bijela ruka snježna
 Razmiče grane u taj čas:
 Djevojka jedna plava, nježna,
 Krasi je visok, vitak stas,
 Sa zlatnim lukom na ramenu
 Ponosno ide u lov drag,

Po suhom lišću nebrojenu
Ostavlja jedva vidljiv trag.

(1884)

KAMADEVA
KAMADEVA

Cu durerile iubirii

Ljubavni jad da izvidam
I boli srca svoga,
Kroz snove Kamadevu zvah –
Kamu, indijskog boga.

Dolazi on, dječarac lijep,
Jašući papagaja,
Titra mu smiješak podmukli
Na usni od koralja.

Krilat je, dok u tobolac
Umjesto strijela meće
Iz velebnoga Gangesa
Tek otrovano cvijeće.

Tad zape jedan cvijet u luk,
Rani me njim u grudi,
I otad svake noći plač
U postelji me budi...

Kanda sa strijelom otrovnom
Dođe da mene kazni
Taj sinak neba modroga
I iluzija praznih.

(1887)

(Preveo Mate Maras)

BILJEŠKA O PISCU

Mihai Eminescu je najveći rumunjski pjesnik. Lirika toga posljednjeg europskog romantičara sva je izvorna i duboko ukorijenjena u narodnoj tradiciji. Iz stihova, koji se odlikuju velikom muzikalnošću, savršenim ritmom i iznimnim bogatstvom riječi, izbija osobna i nacionalna nesreća u sukobu nedostižnih ideala i grube stvarnosti.

Rodio se Eminescu godine 1850. na sjeveru Rumunjske, kao sedmo od jedan-astero djece Georghea Eminovicia, bogata seljaka koji je pet sinova poslao na visoke škole. Mihai je osnovnu školu završio na njemačkom jeziku u Černovicama u Bukovini (danas u sklopu Moldavije). U gimnaziji mu je smetala disciplina i okoštali sistem nastave, pa nakon drugog razreda napušta školu i pridružuje se nekoj putujućoj kazališnoj družini s kojom kao glumac i šaptač krstari po Transilvaniji. Na očev nagovor odlazi na studij filozofije i prava u Beč, ali kao nesvršeni gimnazijalac može samo ići na predavanja, a ne može pristupiti ispitima. Dvije i pol godine Eminescu nema gotovo nikakvih obveza, pa se sav posvećuje književnom radu. U to se vrijeme upoznaje s Veronicom, mladom ženom profesora Miclea na sveučilištu Iași, koja ga nadahnjuje mnogim pjesmama i mori ljubavnom patnjom sve do smrti. Nakon kratka boravka u domovini, gdje privatno polaže maturu, odlazi nastaviti školovanje u Berlinu gdje mu stariji brat Șerban studira medicinu. Poslije dvije godine vraća se u Iași i obavlja dužnost knjižničara i školskog nadzornika. Uskoro započinje novinarsku karijeru i poduzima mnoga putovanja. U naponu njegove stvaralačke snage javljaju se prvi znaci duševnih poremećaja; liječi se u Bukureštu i u inozemstvu, ali bez velika uspjeha. Umro je pomračena uma 1889. u bukureštanskoj bolnici, ne napuniši četrdeset godina života.

Eminescuova poezija obuhvaća mnoštvo tema, od slikanja prirode, ljubavi i intimnih osjećaja, do oštre kritike društva i vremena. Opisujući krhkog čovjeka i dušu rumunjskog naroda, stvorio je nenadmašan lirski jezik, savršene zatvorene forme, bogato nijansiran rječnik i pravu riznicu poetskih slika. Svaka njegova pjesma ima vrhunsku vrijednost, jer je objavljivao samo konačne radove, nakon dugotrajna i mukotrpa rada na njima. Zbog toga je njegovo djelo razmjerno malena opsega, iako je uza nj ostavio petnaest tisuća stranica bilježaka i sirove građe. Pisao je i prozu, ali su njegove novele i jedan nedovršeni roman manje poznati, iako su također izvanredna ostvarenja.

Najvrjednije pjesnikovo djelo je poema *Večernja zvijezda* (*Luceafărul*) koju je objavio 1883., na pragu bolesti. Oslanjajući se na narodnu legendu, Mihai Eminescu posvema originalno obrađuje tragični odnos smrtnoga ljudskog bića i vječnoga duha, o kojem je sam u jednoj radnoj opasci zapisao: »Ako genij ne

poznaje smrti, i ako mu je ime pošteđeno noći zaborava, on zauzvrat ovdje, na zemlji, nije sposoban nikoga usrećiti, niti je sposoban da sam uživa u sreći. On je besmrtnan, ali je isto tako bez sreće.«

(M. M.)

Urednikova opaska

Mate Maras je preveo 108 Eminescuovih pjesama, ukupno 3500 stihova. Prijevode je objavljivao u raznim časopisima i knjigama, ovim kronološkim redom:

Mihai Eminescu, VEČERNJA ZVIJEZDA, u: Putevi 2-3/1986., Banja Luka 1986.

Mihai Eminescu, LUCEAFĂRUL /VEČERNJA ZVIJEZDA (dvojezično izdanje), Školske novine, Zagreb 1995.

Mihai Eminescu, VEČERNJA ZVIJEZDA, u: Hrvatsko slovo, godina XVI., broj 819, Zagreb 2010.

Mihai Eminescu, DVANAEST SONETA, u: Vijenac, godište XIX., broj 441, Zagreb 2011.

Mihai Eminescu, LJUBAVNA POEZIJA, u: Forum 4-6/2011, Zagreb 2011.

Mihai Eminescu, RUKOVET LJUBAVNIH PJESAMA, u: Zadarska smotra, godište LX., broj 4., Zadar 2011.

Mihai Eminescu, POEZII ALESE/IZABRANE PJESME (dvojezično izdanje), Matica hrvatska, Zagreb 2014.

Ovdje donosimo prijevode dvadeset jedne Eminescuove pjesme koji dosad nigdje nisu bili tiskani.

OBRED KRUNJENJA U STOLJEĆIMA HRVATSKIH RANOSREDNJOVJEKOVNIH VLADARA

Milan Ivanišević

STRANPUTICA IVANA KUKULJEVIĆA SAKCINSKOGA

Obred krunjenja hrvatskoga vladara proučio je Ivan Kukuljević Sakcinski, pa je svoje djelo 25. lipnja 1879. pročitao u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a potom ga je u godini 1881. tiskao.¹ Obred je Kukuljević opisao uz navođenje djela Ivana Lučića i bizantskoga cara Konstantina Sedmoga Porfirogeneta.² Pretpostavljam Kukuljevićev oslonac na ta dva izvora kroz čitav njegov opis obreda, a ne samo u navođenju hvalospjeva, pa taj opis ocjenjujem kao netočno usmjeren i oblikovan. Kada bi Kukuljević imao oslonac u dvama izvorima samo za onaj zadnji hvalospjev, uz koji stavlja spomenutu bilješku, tada bi moja ocjena njegova postupka bila još poraznija. Za prepoznavanje njegovih netočnosti, valja najprije opisati oba izvora. Bilješka najprije navodi Lučićev ulomak, pa čitatelj može pomisliti kako je on više korišten. Njega ću prvoga

¹ Kukuljević je čitavo svoje djelo tiskao u godini 1881. u tri nastavka, u tri susljedna broja časopisa *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Svim je nastavcima dao isti naslov: »Prvovjenčani vladaoци Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune«. Podnaslovi su različiti u svakom broju *Rada*: »Simeon prvi car bugarski« (*Rad*, 57, str. 188 – 233), »Tomislav prvi kralj hrvatski« (*Rad*, 58, str. 1 – 52), »Stjepan Nemanjić prvovjenčani kralj srbski« (*Rad*, 59, str. 103 – 157).

² Ivan Kukuljević Sakcinski, »Prvovjenčani vladaoци Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 58 (1881.), str. 48 – 51.

opisati.³ Lučić redovito svoje riječi povezuje s doslovnim dijelovima izvora. U rečenicama u kojima nema doslovnoga dijela izvora, ima riječi koje upućuju na izvore. Pisac na rub stranice stavlja kratki podatak o izvoru ili godinu koja je izvorom potvrđena, ali ne uvijek, pa neke podatke valja tražiti po riječima kojima pisac opisuje izvor. Prikupio sam sve podatke o naznačenim i nenaznačenim izvorima, jer je to važno za poznavanje Lučićevih znanstvenih postupaka i pokazuje njegovo opsežno poznavanje tiskanih izvora koje je mogao steći samo u Rimu, pa onoga koji to može spoznati ne smije čuditi njegova odluka o trajnom odlasku iz rodnoga Trogira. Lučićevo poglavlje ima naslov *De Laudibus*, a za taj pojam hrvatska je riječ hvalospjev, pa taj pojam, podjednako onaj latinski i onaj hrvatski, već na početku čitanja pokazuje koliko je njegov sadržaj različit od sadržaja pojma krunjenja. Ukratko: hvalospjev je dio krunjenja, a neki primjeri hvalospjeva koje je Lučić pokazao nisu dio obreda krunjenja. Za potvrdu ovoga zaključka valja nabrojiti podatke onako kako ih on nabraja. Najprije, bez navođenja, spominje što Dandolo⁴ i Sabellico pišu o duždu Orseolu. To su izvori koji su prenosili pisanje mletačkoga đakona Ivana, koje tada još nije bilo poznato kao samostalno djelo. Potom Lučić prepričava što o hvalospjevu vladarskim slikama piše Guido Panciroli.⁵ Doslovno navođenje počinje Lučić ulomkom (III, 12) djela đakona Pavla o caru Tiberiju:⁶ *Hic cum augustalem coronam accepturus esset, eumque iuxta consuetudinem ad spectaculum circi populus expectaret, insidias ei praeparans, ut Iustinianum, Iustini nepotem, ad dignitatem imperatoriam sublimaret: ille per loca sancta prius procedens, dehinc vocatum ad se pontificem urbis, cum consulibus ac praefectis palatium ingressus, indutus purpura, diademate coronatus, throno imperiali inpositus, cum immensis laudibus in regni est gloria confirmatus.* Vremenska je odrednica ovoga događaja poslije 5. listopada 578., kada je umro car Justin Drugi. Car je Maurikije krunjen 13. ili 14. kolovoza 582., poslije Tiberijeve smrti. To je drugi navedeni ulomak (III, 15) Pavlova djela:⁷ *Quo defuncto, Mauritius indutus purpura, redimitus diademate, ad circum processit, adclamatisque sibi laudibus, largita populo munera, primus ex*

³ Ivan Lučić, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam, 1666., str. 73 – 75.

⁴ Lučić je navodio Dandolovo djelo po nekom rukopisu, vjerojatno vatikanskom, jer je ono prvi put tiskano godine 1728. (Ludovico Antonio Muratori [priređio], *Rerum Italicarum Scriptores*, XII, Milano, 1728., stupac 228).

⁵ Guido Panciroli, *Notitia utraque dignitatum*, Venezia, 1593., list 17v – 18r: Caput 24. De imaginibus principum.

⁶ Ludwig Konrad Bethmann i Georg Waitz (priređili), *Pauli Historia Langobardorum*, Hannover, 1878., str. 99, redak 11 – 16.

⁷ Usp. L. K. Bethmann i G. Waitz, n. dj. (6), str. 100, redak 23 – 25.

Gregorum genere in imperio confirmatus est. Potom Lučić navodi dio pisma (XIII, 1) pape Grgura Prvoga o događaju kad je poslije krunjenja cara Foke i carice Leontije, 23. studenoga 602. u carskoj palači u carigradskom predjelu Hebdomonu (sada Bakırköy), bila u Rimu, 25. travnja 603., primljena slika cara i carice:⁸ *Per indictionem sextam die vicessima tertia mensis Novembrii temporibus domini et beatissimi papae Gregorii coronatus est Focas et Leontia Augusta in Septimo in palatio qui dicitur Secundianas (...) Venit autem icona suprascriptorum Focae et Leontiae Augustorum Romae septimo Kalendarum Maiarum, et adclamatum est eis in Lateranis in basilica Iulii⁹ ab omni clero vel senatu: »Exaudi Christe! Focae Augusto et Leontiae Augustae vita!« Tunc iussit ipsam iconam dominus beatissimus et apostolicus Gregorius papa reponi eam in oratorio sancti Cesarii intra palatio.¹⁰ Lučić navodi podatak koji je u svoje djelo o povijesti Italije uvrstio Carlo Sigonio o događaju u godini 712. kad je papa Konstantin Prvi ekskomunicirao cara Filipika:¹¹ *quod neque imago eius, ut assueuerat, in templum inferretur, neque nomen in sacrorum solemnibus ederetur.* Bez navođenja izvora, samo uz godinu 730., Lučić spominje ekskomunikaciju cara Leona Izaurijskoga. Dodaje kako u Rimskoj crkvi hvalospjevi nisu spomenuti sve do krunjenja Karla Velikoga. O tom događaju navodi riječi koje je u ljetopisu benediktinske opatije Presvetoga Spasitelja u Prümü napisao opat Regino, uz nadnevak 24. studenoga 800.:¹² *in gradibus basilicae beati Petri apostoli stans, missis obviam Romanae urbis vexilis cum crucibus atque reliquiis, ordinatis etiam atque dispositis per congrua loca tam peregrinorum quam civium turmis, qui venienti laudes dicerent, ipse cum clero et episcopis ante gradus ecclesiae eum humiliter suscepit (...) Anno dominicae incarnationis DCCCI.,¹³ cum rex ipso die natalis Domini ante confessionem sancti Petri ab oratione surgeret. Leo papa coronam capiti eius imposuit; et a cuncto Romanorum populo ter adclamatum est: »Karolo augusto a deo coronato, magno et pacifico imperatori Romanorum, vita et victoria!« Et post laudes more antiquorum principum adoratus est et ablato patricii nomine imperator et augustus**

⁸ Paul Ewald i Ludwig Hartmann (priredili), *Gregorii I papae Registrum epistolarum, II*, Berlin, 1899., str. 364, redak 8 – 9; str. 365, redak 1 – 9.

⁹ Velika dvorana u palači na Lateranu.

¹⁰ U carskoj palači na Palatinu.

¹¹ Carlo Sigonio, *Historiarum de Regno Italiae libri quindecim*, Venezia, 1574., str. 93.

¹² Friedrich Kurze (priredio), *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, Hannover, 1890., str. 62. Lučić je prije ovoga navoda napisao svoje tumačenje: *Carolo adveniente Romam Summus Pontifex.*

¹³ Ovo je računanje po bizantskom početku godine 1. rujna; po današnjem računanju to je još godina 800.

est appellatus. Drugi Reginov navod Lučić je označio na rubu stranice samo godinom 812., bez naznake pisca, a događaj je bio u Aachenu 12. siječnja 812. Tada su poslanici bizantskoga cara Mihaela: biskup Mihael i protospatari Arsaphius i Theognostos, zapadnome caru Karlu zapjevali grčki hvalospjev:¹⁴ *Anno dominice incarnationis DCCCXII. Aquisgrani, ubi ad imperatorem venerunt, cum scriptum pacti ab eo in ecclesia suscepissent, more suo, id est greca lingua, laudes ei dixerunt, Imperatorum eum et Basileum appellantes et in revertendo Romam venientes in basilica sancti Petri Apostoli eundem pacti, seu foederis libellum a Leone papa denuo susceperunt*. Kad se vremenski približio koncu desetoga stoljeća, Lučić je naveo podatak iz ljetopisa đakona Ivana, spomenuta na početku. Sada je podatak točno usmjeren na Osor u kojem je mletački dužd Petar Orseolo Drugi, na svetkovinu Duhova, dočekan hvalospjevom:¹⁵ *deinde vastum velificando aequor, Absarensem ad urbem delati sunt (...) hoc peracto, sacrum diem pentecosten solemniter caelebrantes, predicto principi laudis modulamina decantaverunt*. Lučić nastavlja iz toga ljetopisa navoditi još jedno duždevo postignuće, ali ga pripisuje zadarskom biskupu. Đakon Ivan taj događaj pripisuje biskupima Krka i Raba: oni prihvaćaju slavljenje dužda u hvalospjevu neposredno poslije spomena cara:¹⁶ *insuper episcopi eiusdem sacris confirmaverunt quo feriatis diebus, quibus laudis pompam in aecclesia depromere solebant, istius principis nomen post imperatorum laudis preconiis glorificarent*. Lučić piše o nastavljaju slavljenja vladara hvalospjevom, pa mu je tomu potvrda u riječima kraljevića Andrije, koji godine 1192. dolazi u Trogir kao vojvoda poslan od oca Bele Trećega u Dalmaciju, Hrvatsku i Hum. Andrija to potvrđuje godine 1200. u ispravi:¹⁷ *Traguriensem civitatem intravimus, ubi una a clero et universo populo in honore et gaudio recepti, laudes hymnodicas honorabiliter recepimus*. Iz godine

¹⁴ Usp. F. Kurze, n. dj. (12), str. 71.

¹⁵ Giovanni Monticolo (priredio), *Cronache veneziane antichissime*, I, Roma, 1890., str. 156, redak 23; str. 157, redak 1 i 5 – 7. U znanosti su taj događaj odredili s dva nadnevka: 5. lipnja 998. (Georg Heinrich Pertz [priredio], *Iohannis diaconi Chronicon Venetum et Gradense*, Hannover, 1846, str. 31) i 19. svibnja 1000. (Usp. G. Monticolo, o. c., str. 157). Prihvatio sam godinu 998. Tu je godinu prihvatila i Ester Pastorello (*Andreae Danduli Chronica per extensum descripta*, Bologna, 1939., str. 197, bilj. 2.).

¹⁶ Usp. G. Monticolo, n. dj. (15), str. 157, redak 16 – 19.

¹⁷ Lučić navodi trogirski općinski arhiv kao mjesto čuvanja isprave, ali priređivači povijesnih izvora nisu tu ispravu našli. Lučićev je navod kao dokaz postojanja isprave ubrojio u svoje izdanje Tadija Smičiklas (*Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II, Zagreb, 1904., str. 361, br. 333). Možda je isprava sačuvana u Lučićevoj rukopisnoj zbirci, ali sada to nisam provjerio.

je 1192. sačuvana isprava od 16. travnja,¹⁸ koju Lučić ovdje samo spominje kao potvrdu odredbe o pjevanju hvalospjeva na Uskrs i Božić u trogirskoj stolnoj crkvi, a čitavu ispravu tiska u svojoj Povijesti Trogira.¹⁹ Iz splitskoga općinskog arhiva navodi potvrdu iz godine 1272. o kanoničkom pjevanju hvalospjeva u splitskoj prvostolnoj crkvi u čast slavnskoga bana Joakima koji je bio izabrani splitski općinski upravitelj. Ta isprava nije poznata, slično kao i ona kraljevića Andrije iz godine 1200. Konačno, Lučić u svom nabranjanju izvora o hvalospjevu, dopire do mletačkoga doba kada Senat potvrđuje stari običaj pjevanja u trogirskoj stolnoj crkvi,²⁰ a na rubu stranica dodaje i razlike ponekih zaziva u Splitu i u Zadru. Na propovjedaonici pjevaju dva kanonika, a zbor im odgovara s mjesta za puk. Kanonici počinju: *Exaudi Christe, exaudi Christe. Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Zatim dodaju pojedine zazive (u svakom je zazivu drukčiji sadržaj): za papu (ime), dužda (ime), biskupa (ime; od biskupa do puka ponavlja se pridjev: trogirski), kneza, kapetana (ime), blagajnika, zapovjednika tvrđave (ime), za kanonike, kaptol i kler, za suce, savjetnike i plemićko vijeće, za sve građane i vjernički puk. Na svaki zaziv zbor odgovara: *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*. Na završetku kanonici zapjevaju: *Exaudi Christe, exaudi Christe*.

Poznavanje svih pojedinosti Lučićevih podataka pokazuje vrijednosti njihova sadržaja. Ukupno ih je četrnaest. Četiri podatka neposredno potvrđuju krunjenje, a jedan potvrđuje bizantsko priznanje krunjenja franačkoga cara. Devet je podataka potvrda hvalospjeva: sedam je hvalospjeva bilo iskazano, a dva su uskraćena. Brojevi dokazuju većinu podataka o hvalospjevima. Ovako promatrano Lučićevo poglavlje doista pokazuje kako mu je pisac s pravom dao onakav naslov, a također pokazuje i Kukuljevićev promašaj. Ističući ga kao jedan od svoja dva izvora, Kukuljević mu je naglasio važnost za sadržaj krunjenja, koju to Lučićevo poglavlje nije imalo.

Sada valja promotriti kako je Kukuljević iskoristio svoj drugi izvor: djelo cara Konstantina Porfirogeneta. »Knjiga o ceremonijama Konstantina VII, po opštem je priznanju, jedan od najznačajnijih izvora kako za arheologa tako i za

¹⁸ Daniele Farlati, *Illyrici Sacri tomus quartus*, Venezia, 1769., str. 333 – 334. Usp. T. Smičiklas, n. dj. (17), str. 253 – 255, br. 238.

¹⁹ Ivan Lučić, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venezia, 1673., str. 477. Hrvatski prijevod: Ivan Lučić (preveo Jakov Stipišić), *Povijesna svjedočanstva o Trogiru, II*, Split, 1979., str. 1012 – 1014.

²⁰ Dopuštenje je vjerojatno bilo prije godine 1428., jer dužd Francesco Foscari dopušta hvalospjev u splitskoj prvostolnoj crkvi 16. studenoga 1428., po ugledu na sličan u Trogiru (Daniele Farlati, *Illyrici Sacri tomus tertius*, Venezia, 1765., str. 373 – 374: dopuštenje i čitav hvalospjev).

istoričara srednjovekovnog vizantijskog carstva. (...) Ali, celishodno korišćenje ovog jedinstveno bogatog materijala moguće je samo pod pretpostavkom da tačno znamo iz koga vremena potiče ovaj ili onaj deo Knjige o ceremonijama.«²¹ Godine je 1932. Georgije Ostrogorski tiskao svoja proučavanja Knjige, a u jednom je dijelu toga rada sudjelovao i Ernst Stein, te su zaključili kada su nastala neka odabrana poglavlja. Tako je trideset osmo poglavlje prve knjige sastavljeno od dva dijela.²² Prvi dio (38a), koji spominje samo careve, ima dvije različite sadržajne cjeline koje se međusobno razlikuju po spominjanju careva: u prvoj²³ je spomenuto više careva, a u drugoj²⁴ samo jedan car. Drugi dio (38b) spominje samo suvladara. Usporedbom s carskim krunjenjima, Ostrogorski i Stein²⁵ su zaključili kako je dio poglavlja (38a) koji spominje samo jednoga cara mogao nastati ili po krunjenju od 2. listopada 811. ili 11. srpnja 813. ili 25. prosinca 820., a dio poglavlja (38b) koji spominje samo jednoga suvladara, mogao je nastati ili po krunjenju u godinama od 829. do 830. ili u godinama od 839. do 840.

Ovaj izvor prepričavam, jer tako može dva puta svjedočiti: najprije o Kukuljevićevu postupku, a potom kao jedini potpuni izvor za bizantski obred krunjenja. Svi dolaze u svečanome ruhu: čitav senat i časnici »Schole«²⁶ i drugih postrojba, i unaprijed mijenjaju znakove za pozdrav vladarima (*despotas*). Kada je sve pripravljeno, car (*basileus*) napušta »Augusteus« odjeven u svečano gornje ruho (*skaramangion*) i purpurni plašt (*sagion*), a prate ga sobari s poslužnicima. Prolazi kroz »Onopodion« i tu prima prvi poklon patricija kada voditelj obreda kaže: »Pozdravite«, oni uzvikuju: »I na mnoga i na dobra ljeta«. Tada vladari produže silazeći kroz veliki »Consistoire« i tu stoje konzuli (*hypatoi*) i preostali senatori, a vladari stanu ispod nebnice (*kiborion*), pa senatori zajedno s patricijima padnu na zemlju prostrti. Kada ustanu, vladari daju znak predvoditelju (*praipositos*) te poslužitelj (*silentarios*) zapjeva: »Pozdravite«, a senatori i patriciji uzvikuju: »I na mnoga i na dobra ljeta«. Tada vladari polaze u crkvu kroz »Schole«, a deme

²¹ Georgije Ostrogorski, *Sabrana dela*, 5, Beograd, 1970., str. 278 (srpski prijevod: Ljiljana Crepajac).

²² Johann Jacob Reiske (priredio i na latinski preveo), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantine*, I, Bonn, 1829., od str. 191, redak 23 do str. 193, redak 22 (Ostrogorski mu daje broj 38a); od str. 194, redak 1 do str. 196, redak 16 (Ostrogorski mu daje broj 38b).

²³ Usp. J. J. Reiske, n. dj. (22), od str. 191, redak 24 do str. 192, redak 16.

²⁴ Usp. J. J. Reiske, n. dj. (22), od str. 192, redak 12 do str. 193, redak 22.

²⁵ Usp. G. Ostrogorski, n. dj. (21), str. 316.

²⁶ Imena su građevina, u navodnicima, po francuskom čitanju (Jean Ebersolt, *Le grand palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*, Paris, 1910., str. 225 – 226). Riječ tiskane kosim slovima (u zagrada i bez zagrada) grčke su u latiničkoj transliteraciji, bez naglaska.

(*ta mere*) stoje u svečanome ruhu na svojim određenim mjestima i samo čine znak križa.²⁷ Kada car ulazi u Horologion,²⁸ zavjesa je razmaknuta i on ide u prostor za presvlačenje (*metatorion*) u kojem se zaodjene s tri najsvječanija ruha (takva nosi i svećenstvo): *divetesion*, *tzitzakion* i (povrh svega) *sagion*. Iz toga prostora prolazi kroz vrata i ulazi u predvorje crkve. Tu je zajedno s patrijarhom, dolazi do središnjih južnih vrata (srebrnih), pred njima pali svijeće i ulazi u crkvu. Ide, uz propovjedaonicu, do prolaza (*solaia*), moli s upaljenim svijećama pred oltarnim vratima, vraća se zajedno s patrijarhom na propovjedaonicu. Tu patrijarh moli nad ogrtačem (*chlamys*), a kada dovrši molitvu, sobar uzima ogrtač i stavlja ga na vladara (*despotes*).²⁹ Patrijarh opet moli, sada nad krunom (*stemma*), a kada dovrši molitvu, uzima krunu i stavlja ju caru na glavu. Narod tri puta uzvikuje: »Svet, svet, svet. Slava Bogu na visini, mir na zemlji«. Potom: »Mnogo ljeta tako

²⁷ Ovo je prva cjelina prvoga dijela (38a) u kojoj je vladar naznačen u množini (Usp. J. J. Reiske, n. dj. [22], od str. 191, redak 24 do str. 192, redak 16). Usporedio sam redosljed nabiranja građevina u izvoru s tlocrtom carigradskoga carskoga dvora (Usp. J. Ebersolt, n. dj. [26], iza str. 239, tb. bez broja). Car prolazi kroz Dvor u ravnoj crti od jugozapada na sjeveroistok, a građevine na tlocrtu imaju ova imena i brojeve, od početka hodanja: »Augusteus« (19a), »Onopodion« (18), »Consistoire« (15), »Schole« (8). Izvor nije naznačio točno mjesto na kojem stoje deme (hipodromske stranke: Zeleni i Modri), pa je to vjerojatno trg »Augustéon« (1), koji je nedaleko od hipodroma i povezuje carski dvor sa Svetom Sofijom. Izvor ne opisuje hodanje careva od »Schole« (8) do jugozapadnoga ugla crkve, gdje je mjesto zvano Horologion (nije naznačeno u Ebersoltovom tlocrtu), a od toga mjesta počinje u izvoru opis kretanja po dijelovima crkve (u kojem je vladar naznačen u jednini), a pratit ću ga po drugom tlocrtu.

²⁸ Ovo je druga cjelina prvoga dijela (38a) u kojoj je vladar naznačen u jednini (Usp. J. J. Reiske, n. dj. [22], od str. 192, redak 12 do str. 193, redak 22). Usporedio sam redosljed nabiranja dijelova crkvenoga prostora u izvoru s tlocrtom u kojem su prostori označeni brojem (George P. Majeska, »The Emperor in His Church: Imperial Ritual in the Church of St. Sophia«, *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington, D.C., 1997., između str. 4 i 5). Car ulazi u crkvu na jugozapadnom ugaonom dijelu Horologion, a vrata su u južnom zidu (nasuprot tim vratima, izvan crkve je Krstionica). To je ulaz u prostor za presvlačenje (1), a kroz vrata na njegovoj sjevernoj strani (2; na sjevernoj strani zida, iznad vrata je mozaik: Bogorodica s Djetetom na prijestolju i carevi Konstantin i Justinijan) car ulazi u predvorje, iz njega kroz srebrna vrata (3; na zapadnoj strani zida, iznad vrata je mozaik: Krist na prijestolju, Bogorodica, arhanđeo Gabriel i car Leon Šesti prostrt uz Prijestolje) ulazi u crkvu, ide ravno na istok, potom ide uz propovjedaonicu (6), koja je u sredini crkve, ulazi u prolaz (4) pred oltarnom pregradom i vraća se do zapadne strane propovjedaonice.

²⁹ Ovaj izvor ne nabroja i kopču koja je s ogrtačem (Frank Edward Brightman, »Byzantine Imperial Coronations«, *The Journal of Theological Studies*, 7 (1901.), str. 376, bilj. 3). Ogrtač, kopča i kruna pripremljeni su na malom stolu na propovjedaonici. Riječi su patrijarhove molitve nad ogrtačem i krunom sačuvane (Jacques Goar [priredio i na latinski preveo], *Euhologion*, Paris, 1647., str. 924 – 930; redovito je navođeno posmrtno izdanje s mnogim popravcima: Venezia, 1730., str. 726 – 730).

velikome caru (*basileus*) i samodršcu (*autokrator*)«, a to ponavljaju. Car okrunjen silazi s propovjedaonice,³⁰ odlazi u prostor za iskazivanje počasti (*metatorion*)³¹ i sjedne na (malo) prijestolje (*sellion*). Tu ulaze dužnosnici, pa mu, prostrti pred njim, ljube oba koljena. Redosljed ulaza: prvi: upravitelji (*magistroi*); drugi: patriciji (*patrikioi*), vrhovni zapovjednici (*strategoï*); treći: glavni mačonoše (*protospatharioi*); četvrti: viši zapovjednici vojnih postrojba (*stratitokou, ekskoutbitoï, hikanatoi, noumeroi*), senatski mačonoše (*spatharioi*), senatori (*sugkletikoï*), konzuli (*hypatoi*); peti: zapovjednici mačonoša (*spatharioi*); šesti: zapovjednici konjanništva (*stratores*); sedmi: niži zapovjednici Shole (*kometes sholon*); osmi: tjelohranitelji konjanici (*kandidatoi kaballarikou*); deveti: pisari (*scribones*), dvorani (*domestikoï*); deseti: tajnici (*asekretai*), upravitelji rušnice (*bestetores*), poslužnici (*silentarioi*); jedanaesti: carevi glasonoše (*mandatores basilikoï*), tjelohranitelji pješaci (*kandidatoi pezoi*); dvanaesti: niži zapovjednici vojnih postrojba (*kometes tou arithmou toi hikanaton*), tribuni (*tribounoi*), niži zapovjednici mornarice (*kometes tou ploimou*). Tada predvoditelj kaže: »Pozdravite«, a oni uzvikuju: »Za cara molimo i mnogo i dobrih ljeta«. Bogoslužje poljupca mira, pričesti i svih preostalih dijelova, propisano je po obredu na svetkovine.³²

Usporedba izvornika s onim što je Kukuljević iz njega prenio u svoj opis, pokazuje mjeru proučavateljeve vjerodostojnosti. Kraljevsko ruho nije slično carskomu. Kukuljević piše: »Odjeven kao kralj bez plašta i krune«, a bizantski car ima svečano gornje ruho i purpurni plašt. Car u rukama ništa ne nosi, a kralj »u ruci nosijaše bogatu posudu s darovi za svećenika, koji ga je imao vjenčati i pomazati za kralja«. Cara prate sobari s poslužnicima, a svi su drugi sudionici izvan te pratnje. Jedino su ti službenici ubrojani i u kraljevsku pratnju koju je Kukuljević opisao: »Oko samoga kralja bijahu njegovi komornici.« Kukuljevićeva je zamisao o pratnji posve drukčija. »Kralja pratijaše u crkvu svećenstvo slovjenskog i latinskog obreda sa užganimi sviećama, noseći takodjer krstove, sv. moći, kandila i druge crkvene posude.« Kraljevska su pratnja: »knezovi pojedinih pokrajina, banovi Bosne, Like, Krbave i Gadske, od kojih banova imao je svaki sedam satnika pod sobom. Župani županijah, podžupani i satnici. Dvorski župan ili naddvornik. Djed hrvatski. Dvorski kancelar. Dvorski rizničar (*vistiär*). Dvorski kapelan (ako nije bio zajedno

³⁰ Propovjedaonica ima dva stubišta: uzlazno koje počinje na zapadnoj strani i silazno koje završava na istočnoj strani, pa okrunjeni car ne okreće leđa oltaru.

³¹ Južno od oltara, blizu južnoga zida crkve, u kojem su vrata. Pregrada s vratima u sredini dijeli taj prostor od crkve (prostor na spomenutom tlocrtu ima broj 10).

³² Ovim riječima završava opis krunjenja koji spominje samo jednoga cara (Usp. J. J. Reiske, n. dj. [22], str. 193, redak 22), a taj dio je Ostrogorski označio brojem 38a. Opis u dijelu s brojem 38b ne prepričavam, jer do sada nije potvrđeno postojanje suvladara u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti.

kancelar) i dvorski dijak. Uz ove bijahu i načelnici ili priori gradova, sudci, tribuni, vlastela zemaljska i gradska, kastelani gradova. Tjelesna straža kraljeva.« Nabrojio je sve dvorske časti potvrđene u ispravama dodavši svakoj naslov župana i proizvoljno odabran znak časti koji je taj dužnosnik nosio (primjerice: »Župan volar s nakićenim volom, kojega vodjahu sluge«). Cara dužnosnici pozdravljaju posebnim poklonom, predstavnici hipodromskih stranaka znakom križa na sebi, a pojmom »narod« obuhvaćeni su svi koji sudjeluju u crkvi svojim uzvicima. Kukuljević je narodu dao drukčiju dužnost: »Kad je kralj prolazio mimo puka, padao je ovaj po iztočnom običaju na zemlju (do nóg) skidajući kapu, metnuvši je pod pazuhu i nakloniv se prekrštenih rukû.« U bizantskom krunjenju nema neodređenih pjesama, a Kukuljević ih uvodi: »Svećenstvo je pjevalo crkvene pjesme, vojničtvo ratoborne davorije ili junačke pjesme.« Slično bizantskim usklicima, Kukuljevićevi »dvorski dostojanstvenici naglasivahu hvalospjev 'u slavu i u zdravlje kraljevo' sa 'na mnogaja ljeta.'« Cara dočekuje patrijarh u predvorju unutar crkve, pred glavnim vratima, a kralja Kukuljević vodi do vanjskoga zida crkve i »pred crkvom dočeka novoga kralja višje svećenstvo s biskupi obijuh obreda, te ga povedoše do amvona (pulpita), gdje ga čekao onaj mitropolit, koji ga je imao kruniti. Tu bijaše ponajprije glasno upitan narod, da li hoće, da izabrani kralj bude zakonito krunjen. Kad narod odgovori da hoće, bude novi kralj priveden sasvim blizu amvona, namješćena ili u sredini crkve, ili sa strane velikoga oltara, urešena bogatim priestolom. Uz amvonu stojaše mala trpeza, na koju položiše kraljevski komornici zlatom i biserom izvezeni skrletni kraljevski plašt, kao i crvene, biserom posute sapoge (cipele).« Za razliku od patrijarha, Kukuljevićev mitropolit zaziva Duha Svetoga, prima (zajedno s narodom) kraljevu prisegu na Evandjelje, daje kralju pričest, opasuje ga posvećenim mačem, dok kralj kleči stavlja mu pomast, daje mu žezlo i sjeda ga na prijestolje. Jedino što radi isto kao i patrijarh: »postavi mu objema rukama krunu na glavu«. Začudo, mitropolitova molitva, koju Kukuljević opširno nabraja, ali joj ne navodi izvor, pa isprva može biti pripisana njemu samomu, u potpunosti je prepričana iz grčkoga izvornika ili latinskoga prijevoda.³³ Kukuljevićev je opis sličan carskome krunjenju u postupku s ogrtačem, ali uz Kukuljevićev dodatak cipela. Ponešto je zbunjujući opis kraljevoga odgovora: »kralj ustane i nakloniv se trikrat usklikom: 'Slava va višnjih Bogu i na zemlji mir, v čelovjecih blagovoljenje'«. Nejasna starinska gramatika ne pokazuje govori li kralj riječi usklika ili se on samo klanja dok drugi usklikuju. »Zatim pokloniv se kralj opet trikrat, sjede na priestol i stade primati cjelove ruke, koljena, noge i skuta od svojih podložnika sve redomice po činu i staležu.« Zadnji je hvalospjev Kukuljević prenio iz onoga

³³ Usp. J. Goar, n. dj. (29), str. 925.

hvalospjeva u obredu krunjenja carskih suvladara, koji ovdje nisam prepričao.³⁴ Bizantskom nizanju pohvala dodao je, po uzoru na Lučićev hvalospjev, pohvalu papi: »Slava i hvala svetomu ocu papi rimskom«. Kukuljević je preostali dio opisa krunjenja sastavio po svojoj romantičarskoj mašti, ta on je bio pisac drame o Juranu i Sofiji, tiskane 1839. i odglumljene prvi put u Sisku.³⁵

IZABRANI PRIMJERI NAJSTARIJIH KRUNJENJA NA ZAPADU

Iako je kršćanstvo od drugoga desetljeća četvrtoga stoljeća bilo carska vjera Rimskoga Carstva, nije u državu unijelo običaj krunjenja cara. Niti među krštene vladare naroda koji su srušili zapadni dio Carstva, kršćanstvo nije odmah poslije krštenja unijelo obred krunjenja. Minuli su čitavi vladalački rodovi, poput Merovinga, koji nisu ostavili povijesne izvore o molitvi Crkve nad znakovima njihova vladanja i nad njima samima. Crkva je spoznala snagu takve svoje povezanosti s vladarima tek kad je ojačala papinska vlast i kada su u prostorima novih država počeli djelovati nadahnuti vjerovjesnici i crkveni dostojanstvenici.³⁶ U nabranjanju krunjenja odabrao sam države s mnogo krunjenja. Obred obavljen prije godine 1076. završna je vremenska granica nabranjanja. Cilj je nabranjanja usporedba tolikoga mnoštva zajamčenih krunjenja s krunjenjem hrvatskoga vladara Zvonimira, jer jedino njega jamči neprijeporni izvor. Naslovi drugih hrvatskih vladara, u pisanim izvorima i uklesani u kamenu, ne potvrđuju krunjenje pojedinoga vladara.

Prvi je okrunjeni langobardski kralj bio Adaloald. Rođen je godine 602.: *Agilulfo quoque regi tunc nascitur filius de Theudelinda regina in Modiciae palatio, qui Adaloald est apellatus.*³⁷ Godine je 591. njegova majka Teudelinda dala

³⁴ Usp. J. J. Reiske, n. dj. (22), od str. 194, redak 1 do str. 196, redak 16.

³⁵ U srijedu, 2. listopada 1839. i u nedjelju, 6. listopada 1839., u gostionici koju je imao zagrebački Kaptol. O priredbi je izvjestio Vjekoslav Babukić (Ilirsko kazalište u Sisku) u zagrebačkom časopisu Danici ilirskoj, u subotu, 12. listopada 1839. (godina V., broj 41, stranica 161 – 162).

³⁶ Na krštenje i krunjenje langobardskoga kralja Adaloalda, tada još djeteta, snažno je utjecao papa Grgur Prvi, onaj koji je prvi zabilježio Slavene koji iz Istre prijete Italiji. Napisao je u Rimu, u srpnju 600., u pismu (X, 15) salonitanskom biskupu Maksimu: *Et quidem de Sclauorum gente, quae uobis ualde imminet, et affligor uehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in uobis patior; conturbor, quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt.* (Milan Ivanišević, »Povijesni izvori«, *Salona Christiana*, Split, 1994., str. 186).

³⁷ Usp. L. K. Bethmann i G. Waitz, n. dj. (6), str. 125, br. 25, redak 6 – 7.

u Monzi, uz ljetnu kraljevsku palaču, sagraditi crkvu svetoga Ivana Krstitelja.³⁸ Adaloald je u toj crkvi kršten, vjerojatno u uskrsoj noći, jer ljetopisac naglašava dan Uskrsa te godine, 7. travnja 603.: *Tunc etiam baptizatus est praenominatus puer Adaloald, filius Agilulfi regis, in Sancto Iohanne in Modicia, et susceptus de fonte est a Secundo servo Christi de Tridento, cuius saepe fecimus mentionem. Fuit autem festi pascalis dies eo tempore septimo Idus Aprilis.*³⁹ Otac je njegov Agilulf u srpnju 604., na hipodromu u Milanu, uz sudjelovanje poslanika franačkoga kralja Teudeberta, upriličio krunjenje sina, njegovo vjenčanje s kraljevom kćeri i sklapanje mira s Francima: *Igitur sequenti aestate mense Iulio levatus est Adaloaldus rex super Langobardos apud Mediolanum in circo, in praesentia patris sui Agilulfi regis, adstantibus legatis Teudeperti regis Francorum, et disponsata est eidem regio puero filia regis Teudeperti, et firmata est pax perpetua cum Francis.*⁴⁰ Poslije Adaloalda, koji je godine 625. zbačen s vlasti, a umro je 626. i vjerojatno pokopan, zajedno s majkom, u mjestu svoga rođenja, pa do Deziderija, koji je 774. zarobljen, a umro je vjerojatno nedugo potom, vjerojatno u Corbieu, ljetopisci Pavao i Fredegar i njihovi nastavljači nisu zabilježili riječi koje bi potvrdile krunjenje, iako su svakome vladaru dali naslov kralja.

Krunjenje francuskih kraljeva počelo je u rodu Karolinga. Prvi je bio Pipin. Najstariji izvor, vjerojatno istodoban krunjenju, djelo je monaha iz Laona, prvoga nastavljača ljetopisa što ga je započeo Fredegar. On u studenome 751. potvrđuje samo izbor za kralja, te kako su, po starome običaju, kralj i kraljica primili posvetu biskupa i podložnost velmoža: *praeclarus Pippinus electione totius Francorum in sedem regni cum consecratione episcoporum et subiectione principum una cum regina Bertradana, ut antiquitus ordo deposcit, sublimatur in regno.*⁴¹ Mlađi izvor, a prvi ga je pisac počeo pisati u vremenu između 787. i 793., opisuje mjesto krunjenja Soissons, obred pomazanja i voditelja obreda, vjerovjesnika Bonifacija, benediktinca i nadbiskupa u Mainzu, koji će uskoro, 5. lipnja 754., biti ubijen u frizijskome Dokkumu: *Pippinus secundum morem Francorum electus est ad regem et unctus per manum sanctae memoriae Bonifacii archiepiscopi et elevatus a Francis in regno in Suessionis civitate.*⁴² Kralju ovo krunjenje nije bilo dostatno, a

³⁸ *Per idem tempus Theudelinda regina basilicam beati Iohannis baptistae, quam in Modicia construxerat (...) dedicavit multisque ornamentis auri argenticque decoravit praediisque sufficienter ditavit.* (Usp. L. K. Bethmann i G. Waitz, n. dj. [6], str. 123 – 124, br. 21).

³⁹ Usp. L. K. Bethmann i G. Waitz, n. dj. (6), str. 125, br. 27, redak 15 – 18.

⁴⁰ Usp. L. K. Bethmann i G. Waitz, n. dj. (6), str. 127, br. 30, redak 9 – 12.

⁴¹ Bruno Krusch (priredio), *Fredegarii et aliorum Chronica*, Hannover, 1888., str. 182, redak 11 – 13.

⁴² Friedrich Kurze (priredio), *Annales Regni Francorum*, Hannover, 1895., str. 8 i 10.

tako će ubuduće postupiti i još neki iz njegova roda, pa je papa Stjepan Drugi, kada je došao u parišku opatiju svetoga Dionizija, pomazao za kraljeve Pipina i njegova dva sina: dvanaestogodišnjega (ili sedmogodišnjega) Karla i trogodišnjega Karlomana: *isdem christianissimus Pipinus Rex ab eodem Sanctissimo Papa Christi gratia cum duobus filiis suis reges vncti sunt Francorum*.⁴³ Po drugim izvorima, papa je tada blagoslovio novi oltar svetih Petra i Pavla ispred groba svetih Dionizija, Rustika i Eleuterija, i na tom oltaru vodio obred krunjenja, a nadnevak je bio nedjelja, 28. srpnja 754. Poslije Pipina, koji je 24. rujna 768. umro i pokopan u mjestu svoga drugoga krunjenja, bilo je u Francuskoj, od 5. listopada 816., u Reimsu, do 25. prosinca 1071., u Laonu, dvadeset krunjenja.⁴⁴

Prvi okrunjeni anglosaksonski kralj bio je Alfred. Najstariji izvor o njemu, istodoban događaju, potvrđuje neobičan postupak pape Leona Četvrtoga u Rimu. Alfredov je otac kralj Etelvulf poslao najmlađega sina, koji je tada bio petogodišnjak ili četverogodišnjak, u Rim. Zadnjih dana prosinca 853. piše papa kralju kako je njegova sina rado primio i kao svoga duhovnoga sina opasao ga konzulskim pojasom kao rimskoga konzula: *Filium vestrum Erfred, quem hoc in tempore ad sanctorum apostolorum limina destinare curastis, benigne suscepimus, et quasi spiritalem filium consulatus cinguli honore vestimentisque, ut mos est Romanis consulibus, decoravimus, eo quod in nostris se tradidit manibus*.⁴⁵ Mlađi su ljetopisci ovaj događaj pretvorili u papinu posvetu. Anglosaksonski ljetopis, koji je kralj Alfred naručio, a pisan je starim engleskim jezikom i pismom, opisuje papin postupak kao kraljevsku posvetu: *þy ilcan geare sende Æþelwulf cýning Ælfred his sunu to Rome. Ða was domne Leo papa on Rome, – he hine to cýninge gehalgode – hiene him to biscepsuna nam*.⁴⁶ Kada je Alfred okrunjen,

⁴³ Liber Pontificalis: navodim po prvom tiskanom izdanju koje je priredio Johannes Busaeus (Mainz, 1602., str. 122).

⁴⁴ Dva puta su krunjeni: Ljudevit Drugi (Compiègne, 8. prosinca 877.; Troyes, 7. rujna 878., okrunio ga papa Ivan Osmi), Odo (Compiègne, 29. veljače 888.; Reims, 13. studenoga 888.), Filip Prvi (Reims, 23. svibnja 1059., Laon, 25. prosinca 1071.). Sedam je krunjenja bilo u Reimsu, a prvo je bilo 5. listopada 816. kada je Ljudevita Prvoga, kao cara, okrunio papa Stjepan Četvrti (Ljudevita je za franačkoga kralja okrunio njegov otac, car Karlo, 13. rujna 813. u Aachenu). Gradovi koji u ovome pregledu nisu već spomenuti: Orléans, 6. lipnja 848., 25. prosinca 987.; Ferrières-en-Gâtinais, 4. rujna 879., braća: stariji, Ljudevit Treći, i mlađi, Karloman Drugi; Noyon, 3. srpnja 987.

⁴⁵ Adolf de Hirsch-Gereuth (priredio), *Epistolae selectae pontificum Romanorum*, Berlin, 1899., str. 602, br. 31, redak 21 – 25.

⁴⁶ Izdanje najstarijega izvornika (Parker Chronicle): Tony Jebson, elektronički zapis: 15. kolovoza 2007. Engleski prijevod: *The same year King Ethelwulf sent his son Alfred to Rome; and Leo, who was then pope, consecrated him king, and adopted him as his spiritual son* (James Henry Ingram [priredio i na sadašnji engleski preveo], *The Saxon Chronicle*, London, 1823., str. 94).

godine 871., najvjerojatnije 23. travnja, opis je u Ljetopisu veoma kratak: poslije smrti starijega brata, Alfred je uzeo kraljevstvo (*Pa feng ælfred æpelwulfing his broþur to Wesseaxna rice*).⁴⁷ Benediktinac Asser, koji je po Alfredovom nalogu latinski opisao njegov život, o krunjenju ima samo jedan podatak više: voljom je svega naroda odmah vladao čitavim kraljevstvom: *Eodem anno Ælfred supra nominatus, qui usque ad id temporis viventibus fratribus suis secundarius fuerat; totius regni gubernacula, divino concedente nutu cum summa omni illius regni accolarum voluntate confestim fratre defuncto suscepit*.⁴⁸ Poslije Alfreda, koji je 26. listopada 899. umro i pokopan u Winchesteru, bilo je u Engleskoj petnaest krunjenja, najprije dva na nezabilježnome mjestu (Edvard, 8. lipnja 900. i Elfvard, nedugo poslije 17. srpnja 924.), a zatim u Kingstonu od 4. rujna 925. do 4. svibnja 979. devet puta, tri nedovoljno potvrđena krunjenja bila su u Londonu (Edmund i Knut, oko 24. travnja 1016.; Hartaknut, 17. ožujka 1040.) i tri sigurno potvrđena bila su u Londonu (Edvard, 9. lipnja 1042.; Harold, 6. siječnja 1066. i Vilim, 25. prosinca 1066.).

Njemački vladari, osim onih koji su ovdje već nabrojani u drugim državama, imali su šesnaest krunjenja: od Lotara, koji je kao suvladar krunjen u Aachenu, u srpnju 817., do Henrika Četvrtoga, koji je 17. srpnja 1054. u Aachenu okrunjen za kralja, a u Rimu okrunjen carskom krunom 31. ožujka 1084. Nabrajam samo jedno krunjenje jednoga vladara, a mnogi su ih imali više. U Rimu su krunjeni Ljudevit Drugi (u travnju 855.), Karlman (u jeseni 877.), Karlo (12. veljače 881.), Arnolf (oko završetka veljače 896.), Oto Prvi (2. veljače 962.), Oto Drugi (25. prosinca 967.), Oto Treći (21. svibnja 996.), Henrik Drugi (14. veljače 1014.), Konrad Drugi (26. ožujka 1027.) i Henrik Treći (25. prosinca 1046.). U Wormsu je krunjen Svetopluk (Zwentibold), sredina svibnja 895. U Forchheimu su krunjeni Ljudevit Četvrti (4. veljače 900.) i Konrad Prvi (10. studenoga 911.), a u Fritslaru je krunjen Henrik Prvi (12. svibnja 919.).

⁴⁷ Isto izdanje najstarijega izvornika. Engleski prijevod: *Then Alfred, his brother, the son of Ethelwulf, took to the kingdom of Wessex* (Usp. J. H. Ingram, n. dj. [46], str. 101).

⁴⁸ Francis Wise (priredio), *Annales rerum gestarum Aelfredi Magni auctore Asserio Menevensi*, Oxford, 1722., str. 24.

VREMENSKA ODREDNICA I DVA POJMA U IZVORU O KRUNJENJU ZVONIMIRA

Od kada je, godine 1605., jedini povijesni izvor o krunjenju Zvonimira bio prvi put tiskan, pa do 1914., kada je tiskano zadnje staro izdanje koje sam mogao vidjeti, priređivači su ostavljali nepromijenjenu vremensku odrednicu: godinu 1076., četrnaestu indikciju i mjesec listopad.⁴⁹ Poslije godine 1914. dva su nova izdanja, jedina koja sam mogao vidjeti, uvrstila novo proučavanje vremenske odrednice. Godine je 1957. Miho Barada ovako protumačio svoj zaključak o vremenskoj odrednici Zvonimirova krunjenja:⁵⁰ »Sve tri isprave kod Deusdedita donesene su pod zajedničkom datacijom, o kojoj se ovdje radi i glasi: ‘Anno dominice incarnationis millesimo LXXVI, indictione XIV, mense octobris’. Radi se o datiranju sa stilom incarnationis, koji sam po sebi ima dvojadi kalkulus. Označena godina 1076., ako je datacija po kalkulusu pisanusu, ona se bilježila od 25. III. 1075. do 24. III. 1076.; ako pak po kalkulusu florentinusu, tad od 25. III. 1076. do 24. III. 1077. Ali je u dataciji označena i indikcija XIV., koja će jasno kazati, o kojemu se od ta dva kalkulusa u njoj radi. Indikcija XIV. bilježila se od 1. IX. 1075. do 31. VIII. 1076.; a jer je u dataciji još označeno, da se to dogodilo mjeseca listopada, izlazi, da je ta datacija učinjena s kalkulusom pisanus, a tada i da se Zvonimirova investitura dogodila mjeseca listopada godine 1075. našega današnjeg računanja, a nikako mjeseca ‘listopada godine 1076.’ Da se to dogodilo listopada 1076., tad ne bi stajala indikcija XIV. nego XV.« Godine 1967. Jakov Stipišić i Miljen Šam-

⁴⁹ Cesare Baronio, *Annales Ecclesiastici*, XI, Roma, 1605., str. 494 – 495. Usp. I. Lučić, n. dj. (3), str. 85. Ludovico Antonio Muratori, *Antiquitates Italicae medii aevi*, V, Milano, 1741., stupac 840 – 841. Felice Maria Nerini, *De Templo et Coenobio sanctorum Bonifacii et Alexii historica monumenta*, Roma, 1752., str. 186 – 187. Usp. D. Farlati, n. dj. (20), str. 146 – 147. Pio Martinucci (priredio), *Deusdedit Collectio Canonum e codice Vaticano edita*, Venezia, 1869., str. 331 – 333. Ivan Kukuljević Sakcinski (priredio), *Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*, I, Zagreb, 1874., str. 152 – 153, br. CLXXXVI. Franjo Rački (priredio), *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877., str. 103 – 105, br. 87.1. César-Auguste Horoy (priredio), *Medii aevi bibliotheca patristica, series prima*, Paris, 1879., stupac 485 – 486. Paul Fabre, *Le Liber Censuum de l’Eglise romaine*, I, Paris, août 1902., str. 356 – 357, br. LXXII. Victor Wolf von Glanvell (priredio), *Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit*, I, Paderborn, 1905., str. 383 – 385, br. CCLXXVIII. Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., str. 266 – 269, br. 17.

⁵⁰ Miho Barada, »Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062 – 1075)«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 311 (1957.), str. 201.

šalović, priređivači novoga izdanja, ispravu vremenski ovako određuju:⁵¹ »1075, početkom listopada«. U svome sam izdanju ponovio tu odrednicu,⁵² jer još nije bilo tiskano novo proučavanje. Tada sam protumačio i ova dva pojma: (1) » – *cum duabus coronis aureis gemmis ornatis*: ovaj bogoslužni predmet prepoznao je Katić:⁵³ 'Golubica u vezi s Euharistijom prelazi u srednji vijek kao njezino svetohranište. (...) U XI – XIII stoljeću ovakove su golubice visjele nad oltarom s vrha ciborija o tri lanca (to dokazuju) dokumenti, koje je u novije vrijeme donio Braun⁵⁴ (u Lanonu, u XII. stoljeću: *Desuper <altare> pendit aurea corona cum vasculo, in quo Corpus Domini reponitur*) i po njima potvrdio, da su *coronae* služile za ekvilibrij lanaca, o kojima su visjele euharističke golubice (...) pa je opravdan zaključak, da su Zvonimirove darovane krune služile za uređaj euharističke golubice, jedna za podnožje, druga da drži lance u ekvilibriju. (...) Vjerojatnost raste i time što se te krune navode posred oltarskih potreština za misu'«. (2) » – *cum euangeliorum textu de argento*: evanđelistar pisan srebrom na bojadisanoj pergameni. Viktor Novak⁵⁵ to je točno prepoznao kao *codex argenteus*.«

Novo je tumačenje vremenske odrednice dao Jakov Stipišić, jedan od priređivača izdanja iz godine 1967. Govorio je na znanstvenom skupu u Zagrebu 15. prosinca 1989., a godine je 1997. tiskao ovaj svoj zaključak:⁵⁶ »u slučaju Zvonimirove isprave potrebno je usklađivanje, odnosno korigiranje indikcije vodeći računa o tome da je tada u Hrvatskoj u upotrebi stil inkarnacije, po kojem je 1076. godina počela 25. ožujka, i bizantska indikcija, koja je trebala započeti 1. rujna, a u predlošcima isprave to nije tako. Moramo zaključiti da je riječ o pogreški prepisivača i da je ubilježena 14. namjesto 15. indikcija.« Mirjana Matijević-Sokol tiskala je godine 1997. izvornik kao u izdanju iz godine 1967., s promjenom vremenske odrednice iz godine 1075. u godinu 1076. (naznačeno samo u hrvatskom prijevodu), a usporedo s izvornikom tiskala je svoj hrvatski prijevod.⁵⁷

⁵¹ Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović (priredili), *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, I*, Zagreb, 1967., str. 139 – 141, br. 109.

⁵² Milan Ivanišević, »Povijesni izvori«, *Starohrvatski Solin*, Split, 1992., str. 51, 84 – 85, 249, br. 10.1.

⁵³ Lovre Katić, »Prilog poznavanju crkvenog namještaja u Dalmaciji«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LVI – LIX, (1954 – 1957), 244 – 246 (tiskano 1958.).

⁵⁴ Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, II*, München, 1924., str. 585.

⁵⁵ Viktor Novak, *Scriptura Beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb, 1920., str. 60 – 61.

⁵⁶ Jakov Stipišić, »Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira«, *Zvonimir, kralj hrvatski*, Zagreb, 1997., str. 62.

⁵⁷ Mirjana Matijević-Sokol, »Kralj Zvonimir u diplomatičkim izvorima«, *Zvonimir, kralj hrvatski*, Zagreb, 1997., str. 52 i 54 (izvornik), 53 i 55 (prijevod).

OBRED KRUNJENJA NA ZAPADU

Obred je krunjenja na Zapadu različit za kralja, kraljicu i cara, kao što je na Istoku različit za vladara i suvladara. Proučavanje je obreda počelo davno,⁵⁸ ali nije privuklo veći broj proučavatelja. Obred za kralja i kraljicu ima od godine 1872. prikupljene izvore,⁵⁹ a od godine 1960. prikupljeni su izvori za krunjenje cara.⁶⁰ Svoje ću prepričavanje usmjeriti na krunjenje kralja.⁶¹ Georg Waitz je sastavio izvor na temelju sedam rukopisa⁶² i Hittorpova tiskanoga izdanja.⁶³ Sadašnjemu je čitatelju zanimljiviji opis obrednih pokreta (rubrike), bogoslužnoga ruha i znakova kraljevske vlasti nad kojima se moli, nego molitva, pa ću od molitava naznačiti samo nekoliko početnih riječi.⁶⁴

Naslov obreda: *Incipit ordo ad regem benedicendum*.⁶⁵ Kada su svećenstvo i narod uzvisili novoga kralja na kraljevstvo, jedan je nadbiskup najprije po kraljevu izlasku iz palače izrekao molitvu: *Omnipotens, sempiternus Deus, qui famulum tuum N. regni fastigio dignatus es sublimare (...)*. Potom ga uzima pod ruku, s desne i lijeve strane, po jedan biskup u svečanom ruhu s relikvijom o vratu. Drugi su svećenici u misnicama, pred njima nose Evandelistar i dva križa s kadionicom i obilno kade. Vode ga do crkve pjevajući rezponzorij »Šaljem, evo, svog anđela pred tobom«,⁶⁶ a vers je »O da me poslušaj, Izraele!«⁶⁷ Prati ih puk, a pred crkvenim vratima svećenstvo zastaje i drugi nadbiskup govori molitvu: *Deus, qui scis genus humanum nulla sua virtute posse subsistere (...)*. Tada ulazi ono

⁵⁸ Melchior Hittorp, *De divinis catholicae ecclesiae officii ac ministeriis*, Köln, 1568.

⁵⁹ Georg Waitz, *Die Formeln der Deutschen Königs – und der Römischen Kaiser – Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert*, Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, XVIII, Göttingen, 1872., str. 3 – 92.

⁶⁰ Reinhard Elze (priredio), *Ordines coronationis imperialis*, Hannover, 1960.

⁶¹ Usp. G Waitz, n. dj. (59), str. 33 – 44.

⁶² Köln, Dombibliothek, codex 139 (12. stoljeće), codex 141 (11. stoljeće); Paris, Bibliothèque nationale de France, codex latin 820 (11. stoljeće); München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 3909 (12. stoljeće); Bamberg, Staatsbibliothek, codex 50 (11. stoljeće); Aachen (nema podataka), Ivrea, Biblioteca Capitolare, codex 13 (13. stoljeće).

⁶³ Usp. M. Hittorp, n. dj. (58).

⁶⁴ Veći dio tih početnih riječi ostavljam u izvorniku. Neke važnije izjave prevodim. Svetopisamske riječi, jer one pokazuju koji su temelji molitava, navodim u hrvatskom prijevodu po računalnom izdanju Kršćanske sadašnjosti.

⁶⁵ Najstariji obred krunjenja cara (zapisan u Mainzu, nedugo prije 960.) ima naslov: *Incipit ordo romanus ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit*. Obredno mjesto je rimska bazilika svetoga Petra.

⁶⁶ Knjiga Izlaska, 23,20.

⁶⁷ Psalam 81 (80), 9.

svećenstvo, pjevajući antifonu: »Jahve, daruj pobjedu kralju«,⁶⁸ do ulaza u oltarni prostor. Tada metropolit izreče molitvu: *Omnipotens, sempiterna Deus, caelestium terrestriumque moderator, qui famulum tuum N. ad regni fastigium dignatus es provehere (...)*. Tada vladar odloži plašt (u drugom rukopisu: i oružje), pa između ruku onih biskupa bude uveden u oltarni prostor i pristupi do oltarne stuba, a čitav pod je prekriven sagovima i pokrivačima, pa on padne čitav prostrt u obliku križa, a zajedno s njim su ondje prostrti biskupi i svećenici. Ostali u oltarnom prostoru pjevaju male litanije dvanaest apostola, mučenika, priznavatelja i djevica, a među njima i zazive: *Ut hunc famulum tuum N. ad regem eligere digneris, te rogamus (...)*. Kada završe litanije, ustanu biskupi, a uspravljenoga vladara metropolit pita: *Vis sanctam fidem a catholicis viris tibi traditam tenere et operibus justis observare?* i on odgovori: *Volo*.⁶⁹ Potom ga pita hoće li biti zaštitnik i branitelj svetih crkava i crkvenih službenika, a on prihvaća. Na pitanje hoće li po pravdi svojih preda upravljati i braniti kraljevstvo koje mu je Bog dao, on odgovara opširnim odgovorom: *In quantum divino fultus adjutorio ac solatio omnium fidelium suorum valuero, ita me per omnia fideliter acturum esse promitto*.⁷⁰ Potom metropolit nagovori narod pitanjem hoće li se ovom vladaru i upravitelju i njegovu kraljevstvu podložiti čvrstom vjerom i poslušom, onako kako kaže Apostol: »Svaka duša neka se podlaže vlastima nad sobom«. ⁷¹ Okupljeno svećenstvo i narod jednodušno odgovaraju: »Neka nam bude, neka nam bude. Amen«. Dok je vladar bio pobožno naklonjen, biskup moli: *Benedic, Domine, hunc regem nostrum N. qui regna omnium moderaris a seculo (...)*. Potom drugi biskup moli: *Deus inenarrabilis, auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni (...)*. Tada metropolit maže posvećenim uljem njegovu glavu, prsa, ramena i oba lakta, govoreći: *Unguo te in regem de oleo sanctificato in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*. Odgovori: Amen, a zatim na riječi: *Pax tibi*, odgovori: *Et cum spiritu tuo*.⁷² Potom metropolit maže njegove ruke posvećenim uljem, govoreći: *Unguantur manus istae de oleo sanctificato, unde uncti fuerunt reges et prophetae, et sicut unxit Samuhel David in regem, ut sis benedictus et constitutus rex in regno isto super populum istum, quem dominus Deus tuus dedit tibi ad regendum ac gubernandum. Quod ipse prestare dignetur qui tecum*. Slijede dvije dugačke

⁶⁸ Psalam 20 (19), 10.

⁶⁹ Hoćeš li čuvati svetu vjeru koju su ti katolici predali i pravednim je djelima održati? (odgovori:) Hoću.

⁷⁰ Kao što Božja potpora pomoću i utjehom utvrđuje sve svoje vjernike, tako i ja obećavam sve vjerno obdržati.

⁷¹ Poslanica Rimljanima, 13,1.

⁷² Pomazao sam te za kralja posvećenim uljem u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. (Na riječi) Mir tebi (odgovori) I s duhom tvojim.

molitve: (1) *Prospice, omnipotens Deus, serenis obtutibus hunc gloriosum regem N, et sicut benedixisti Abraham (...)*. (2) *Deus, qui es justorum gloria et misericordia peccatorum (...)*. Potom je molitva Predslovlja s početnim zazivima, koji su zajednički za sva Predslovlja, a kada oni završe slijede riječi vlastitoga Predslovlja za krunjenje: *Creator omnium, imperator angelorum, rex regnantium dominusque dominantium, qui Abraham fidelem famulum tuum de hostibus triumphare fecisti (...)*. Potom metropolit uzme iz ruku biskupa mač i daje ga kralju govoreći: *Accipe gladium per manus episcoporum, licet indignas, vice tamen et auctoritate sanctorum apostolorum consecratas, tibi regaliter impositum (...)*, a u govoru su spomenute i riječi psalma: »Pripaši mač uz bedra, junače.«⁷³ Kada mu je pripasao mač, metropolit također od biskupa uzima narukvicu, plašt i prsten te govori: *Accipe regiae dignitatis anulum (...)*. Potom uzima žezlo i štap te ih daje kralju govoreći: *Accipe virgam virtutis atque aequitatis (...)*, a u govoru su spomenute i riječi Ivanova evanđelja: »Ja sam vrata. Kroza me tko uđe, spasit će se.«⁷⁴ Potom metropolit smjerno stavi krunu kralju na glavu, govoreći: *Accipe coronam regni, quae, licet ab indignis, episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur (...)*. Stojeći izgovara nad kraljem blagoslov: *Benedicat tibi Dominus, custodiatque te, et sicut te voluit super populum suum esse regem, ita in presenti seculo felicem et aeternae felicitatis tribuat esse consortem. Amen. Clerum ac populum, quem sua voluit opitulatione in tua sanctione congregari (...)* Amen. *Quatinus divinis montis parentes, adversitatibus carentes, bonis omnibus exuberantes, tuo imperio fideli amore obsequentes (...)* Amen. *Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super te. Amen.* Potom zbor biskupa svečano vodi okrunjenoga od oltara do prijestolja, a svećenstvo pjeva: »Ti mu ispuni želju srca, ne odbi molitve usana njegovih.«⁷⁵ Potom metropolit reče: *Sta et retine locum amodo (...)*. Tada ga metropolit posjedne na prijestolje i kaže: *In hoc regni solio confirmet te et in regno aeterno secum regnare faciat Jesus Christus dominus noster, rex regum et dominus dominantium, qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat in secula seculorum.* (Odgovor) *Amen.* Zatim mu daje poljubac mira. Okupljeno svećenstvo i upravitelji čestitaju, zvona zvone, a svećanim glasom zapjevaju himan Tebe Boga hvalimo. Metropolit ophodom započne misu.

Usporedba ovoga obreda krunjenja kralja i vijesti o krunjenju hrvatskoga kralja Zvonimira, kojemu je sve u ovom proučavanju usmjereno, pokazuje jednu razliku. U obredu je sedam predmeta koji su blagoslovljeni i predani kralju. To su: mač, narukvica, plašt, prsten, žezlo, štap i kruna. Nad četiri predmeta izgovorena je

⁷³ Psalam 45 (44), 4.

⁷⁴ Ivan, 10,9.

⁷⁵ Psalam 21 (20), 3.

molitva: nad mačem, prstenom, žezlom i krunom. U vijesti o krunjenju Zvonimira nabrojena su četiri predmeta koja su Zvonimira učinila kraljem.⁷⁶ To su: zastava, mač, žezlo i kruna. U vijesti je suvišna zastava. Nju nisam mogao protumačiti, jer je u obredima koje sam proučio zastava nabrojena u pripremama za krunjenje cara Karla Petoga, koje su započele 2. rujna 1529., a krunjenje je obavio papa Klement Sedmi u Bologni, u bazilici svetoga Petronija, 24. veljače 1530. Zastave su nabrojene u opisu svečanoga ophoda poslije završetka krunjenja.⁷⁷ U ova svoja proučavanja obreda krunjenja ne unosim kraljevski reljef u splitskoj Krstionici, jer sam o njemu već pokazao svoj zaključak.⁷⁸

⁷⁶ *per uexilum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex.*

⁷⁷ Usp. R. Elze, n. dj. (60), str. 177, br. XXVII, 68.

⁷⁸ Milan Ivanišević, »Pohvala carevima Lotaru i Karlu«, Ivan Mužić, *Hrvatski vladari od sredine VI. do kraja IX. stoljeća*, Split, 2013., str. 204, 218.

NEKOLIKO PRILOGA SPLITSKOJ ANTROPONIMIJI I TOPONIMIJI

Mario-Nepo Kuzmanić

ANDRIJA BUVINA

U posljednje se vrijeme često spominje Andrija Buvina, autor vratnica splitske katedrale iz 1214., očito u vezi s njihovom osamstogodišnjicom. Hrvatski biografski leksikon kaže da je utvrđeno prezime možda augmentativ od buha odnosno buva, što bi svjedočilo o majstorovom slavenskom podrijetlu. Za tu kvalifikaciju nedostaje argumentacije, ali ja i s dosad nedvojbeno prihvaćenim prezimenom namjeravam polemizirati. U svojem radu »Prezime, nastanak i definicije«, objavljenom u *Mogućnostima* od travnja – lipnja 2013., utvrdio sam kada je, kako je i kod koga je nastajalo prezime, praveći oštru distinkciju između procesa dodatne identifikacije pojedinca i samog prezimena. Temeljem spomenutog rada, potpuno je evidentno da Buvina ni u kom slučaju nije, niti može biti prezime jer 1214. godine na našim prostorima jednostavno nema prezimena. Govoreći o slikarima, kiparima i graditeljima, kazat ću da prezime nemaju ni majstor Radovan iz 1240. godine, ni slikar Blaž Jurjev Trogiranin (1390. – 1450.), ni Nikola Tvrdojev, nadzornik gradnje kampanila Sv. Dujma (1416. – 1420.), ni kipar i graditelj Juraj Matejev Dalmatinac, onosno Juraj Šibenčanin (1400. – 1475.). Očito je, dakle, da Buvina predstavlja dodatnu identifikaciju pojedinca i odnosi se na majstora Andriju, a ne na njegovu obitelj.

Što se tiče samog tumačenja nadimka majstora Andrije, bio bih skloniji tumačiti ga kao Bovino, odnosno Čiovljanin, podsjećajući da je Čiovo u ono vrijeme bio isola Bua, na što čuva spomen prezime obitelji Buj doseljene iz Trogira u Split u prvoj polovici 18. stoljeća. Svoju sklonost da Andriju nazivam Andrija Bovino (Čiovljanin) temeljim i na tome što se Blaž Jurjev naziva Trogiraninom, a Juraj Matejev Dalmatincem odnosno Šibenčaninom. U prilog iznesenome išao bi i podatak iz »Povijesti Kaštela« autora Vjeko Omašića (str. 88) u kojoj se navodi da su Buvinovi nasljednici (heredes Bovine) imali vinograd na Knežinama u Kaštelanskom polju 1336. godine – radilo se o srođnicima majstora Andrije ili pak podudarnosti nadimka. Što se samog etnosa majstora Andrije tiče, on bi mogao biti slavenski, ali se ni romanski ne može isključiti.

U prilog romanskom etnosu govorilo bi svetačko ime Andrija, koje je dobio u drugoj polovici 12. stoljeća, a tada, pa i stotinu godina kasnije, kod pojedinih splitskih plemića imamo narodna imena kao što su Vučina, Srića, Grube, Prvislav, Dobre i druga. Iz svega iznesenoga možemo konstatirati, makar i nakon osamstotina godina, da Buvina nije nikakvo prezime već nadimak u funkciji dodatne identifikacije majstora Andrije, ma kojem etnosu pripadao. Neovisno o etnosu, on je pripadao kulturi koja je milenijima cvala na obalama Mediterana, toj kolijevci svjetske civilizacije.

LEON KAČETE

O neutemeljenom pridavanju prezimena svjedoči i nadgrobna ploča u samostanu sv. Frane iz 1296. godine koju je podigao splitski plemić Leon (Lav) Kačete. U našoj je historiografiji ovaj epitaf pripisivan Leonu (Lavu) Albertiju, uz napomenu da je don Frane Bulić izrazio sumnju u takvo čitanje. Podsjećajući da sam ja takvo čitanje argumentirano otklonio u *Slobodnoj Dalmaciji* 1993., te u svojoj knjizi *Splitski plemići: prezime i etnos* 1998. godine, ovdje ću analizirati jedan drugi aspekt. Pokušat ću, naime, pronaći što je Carraru, Ljubića i Karamana navelo da spomenuti epitaf pripišu Leonu Albertiju.

Leon odnosno Lav bio je otac Teodosija i Jancija Leonovog, braće iz kasnije obitelji Alberti, koji izuzetno dugo igraju značajnu ulogu u povijesti Splita kao nitko prije ni poslije njih. Teodosije Leonov javlja se od 1345. – 1381., a njegov brat Jancije, pradjed Marka Marulića, oca hrvatske književnosti, od 1349. – 1392. Moguće je da su oni (povjesničari), zanemarujući brojeve i Pitagoru (u osnovi svega je broj), proglasili Leona s epitafa ocem Jancija i Teodosija (čemu se protivi i činjenica da Leon Kačete u svom epitafu spominje samo sina Stjepana), pridajući mu prezime koje se prvi put javilo (u dokumentima) 1383. kada je zapisan Dujam Teodosija de Albertisa. No ovih generacijskih pogrešaka bilo je i poslije, pa je tako Antonio Bajamonti proglašavan nećakom Julija, liječnika i polihistora, premda je njegov nećak otac Antonija Bajamontija.

Na sličan način griješi i Julije Grabovac u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, proglašavajući Jancija Albertija (oko 1425. – 1493.) sinom pjesnika Nikole Albertija. Nikola Alberti, pjesnik iz kruga Marka Marulića, sin Andrije i unuk Mateja Albertija, rođen je oko 1460. godine i prije bi mogao biti sin nego otac Janka (Jancija) Albertija. Doduše, i Jancijev otac zvao se Nikola, ali je on bio sin Jancija Leonovog i njegove supruge Dobrice po kojoj će dobiti ime njezina unuka, majka Marka Marulića. Na temelju javljanja u dokumentima, procjenjujem da je Teodosije Leonov rođen oko 1320., a njegov brat Jancije oko 1325. godine, dok je njihov otac Leon, sin Teodosija Albertovog, rođen oko 1290. godine.

Leon Kačete, sa epitafa iz 1296., mogao je biti rođen oko 1230. godine. Izjednačavanje Leona Kačete s Leonom, ocem Teodosija i Jancija Leonovog, podrazumijevalo bi potpuno ignoriranje brojeva. Moguća bi veza između Leona Kačete i Leona, oca Teodosija i Jancija, bila da je Leon Kačete djed po ženskoj liniji Leona sina Teodosija Albertovog. No za tu kombinaciju bi se Teodosije Albertov morao dva puta ženiti, jer mu je jedna žena bila kći splitskog plemića Grgura Grube. Kako sam u dokumentima pronašao šest njegovih sinova, ta mogućnost nije isključena.

Kad govorimo o nadimku Kačeta koji se izvodi iz *cazzetta* = kućica (Mario-Nepo Kuzmanić, *Splitski plemići – Prezime i etnos*, str. 12), reći ću da na njega čuva spomen lokalitet Kačetina stinica, zabilježen na karti Kaštel Sućurca iz 1776. uzduž puta koji je iz Sućurca vodio prema Smoljvcu (Vjeko Omašić, *Povijest Kaštela*, str. 63). No Vjeko Omašić griješi

kada konstatira da je riječ o vlastitom imenu koje se često javlja u Splitu. Riječ je, naime, o nadimku, koji se odnosi na određenu osobu (Stjepan Kačeta), a koji figurira i u procesu dodatne identifikacije pojedinca. Omašičeva tvrdnja da je Kačeta romanizirano prezime Kačića doista je daleko od svake realnosti. Da bi iznesena tvrdnja bila točna, Kačeta bi trebalo biti prezime prije kojega je trebalo postojati prezime Kačić, što je apsolutno netočno i neutemeljeno. Nadimak Kačeta javlja se od 1203. – 1296., dakle u razdoblju u kojem u Splitu nikakvog prezimena nije bilo, a nekmoli da bi mu nekakvo drugo prezime (Kačić) prethodilo.

ZENTA, GRIPE

Prije kratkog vremena napustio nas je, u 94. godini života, profesor Perislav Petrić, po starom rodu Puizina, Splićanin i Lučanin. Gospodin Perislav, izvanredni poznavatelj Splita i njegove povijesti, poseban je doprinos dao na polju toponimije, zaduživši sve one koji Split vole i kojima je do Splita stalo. Ja mu također izražavam svoju zahvalnost na način da njegovoj uspomeni posvećujem dva priloga o splitskoj toponimiji. Riječ je o lokalitetima Zenta i Gripe, uz napomenu da je lokalitet Zenta razriješio moj sin Orest Kuzmanić, dok meni pripada zasluga za lokalitet Gripe.

Za lokalitet (uvalu) Zenta znalo se da je u njoj, ili na domak nje, prije Prvog svjetskog rata bio usidren austrougarski brod »Zenta«, ali nije bilo odgovora na pitanje što riječ *zenta* znači. Primjenjujući interdisciplinarni pristup, moj sin je najprije utvrdio da se mjesto u Vojvodini Senta njemački piše Zenta, te odmah zatim da je kod Sente na Tisi godine Gospodnje 1697. Eugen Savojski na čelu kršćanske vojske do nogu porazio Turke, uspostavivši granicu na Savi i Dunavu. Evidentno je, dakle, da ime Zenta čuva spomen na veliku pobjedu koja ima vrlo zapaženo mjesto u kršćanskoj rekonkvisti.

Što se lokaliteta Gripe, brdašca i tvrđave u istočnom dijelu Splita tiče, Grga Novak kaže da to nije nikakva novija talijanska riječ, nego naziv koji kod nas dolazi iz davnine. Naziv Gripe se u dokumentima javlja prvi put 1144. godine. Grga Novak samo u bilješkama navodi mišljenje don Frane

Bulića prema kojem lokalitet čuva spomen na gotskog zapovjednika Gripu iz 535. godine. Poticaj za rješenje problema dala mi je Gramatika moliško-hrvatskog jezika, izdana 2004. (u nakladi »Profila«) koju mi je ljubazno stavila na rapolaganje gospođa Ingrid Poljanić. U rječniku na kraju knjige moliška riječ *gripa* tumači se talijanski kao *rupe*, a hrvatski kao strmi obronak, što je u potpunosti u skladu s izgledom lokaliteta Gripe. Inače, talijanska riječ *rupe* znači litica odnosno hrid, dok latinski *rupes* znači stijena, litica, greben. Iz svega iznesenoga evidentno je da lokalitet Gripe čuva spomen na njegov izgled.

Postavlja se, međutim, pitanje jesu li moliški Hrvati oblik »gripa« formirali u Moliseu ili su ga donijeli iz stare postojbine. Na temelju činjenice da se Gripe u dokumentima javljaju 1144., bio bih sklon tumačenju da je i gotski zapovjednik iz 535. godine dobio ime po hridi (litici, stijeni) te da su moliški Hrvati pojam »gripa« donijeli iz stare postojbine. Isto tako je moguće konstatirati da je od »rupes« nastalo »gripa« najkasnije krajem petog stoljeća nove ere ili pak, što je vjerojatnije, koje tisućljeće ranije. Naime latinska riječ *grypus* (grčki *grypós*) sa značenjem »krivonosi« najvjerojatnije se odnosi na strmi obronak (evidentno širi pojam), na koji i oblik nosa može podsjećati, te na taj način možemo tumačiti ime gotskog zapovjednika (Gripa), ali i rimskih Agripa (Menenije Agripa, Marko Vipsanije Agripa, Agripa Postum).

U SNU SE PROBUDITI I BUDNA SANJATI

Hrvoje Čulić

Započevši pisati o stihovima Biserke Goleš Glasnović, zaključio sam da ih resi bogato razgranata osjećajnost koja kao da se širenjem čudesno obnavlja. Stvaralački perpetuum mobile! Uz to ljubav prema zakrivenome, tajanstvenom, intimnom; radosno-bolno sjećanje na prošlo; preosjetljivost, ranjiva i plaha. I ne na posljednjem mjestu: stid, taj izdajnički štit okrenut prema unutra i zaštitni znak povrijeđene privatnosti. Što bi kazao Tin Ujević: *Ne iskazati se. Ne dobiti parnicu / u javi tišme što je mnogo gruba!*

Pjesme prve zbirke *Prijetelnice moe* (Zagreb, 2000.) romantične su i sentimentalne – upotrijebit ću konačno i te, zbog česte zlo-uporabe, prokazane i kompromitirane riječi, stoga izopćene iz društva dobre književnosti. Riječi bez krivnje krive.

Sve te značajke, ponavljam, rese ovu zbirku koja nas pridobiva svojom stiliziranom spontanošću, mjestimice ipak prebujnom, razgolićenošću duše. Javlja se stid! – Isti onaj koji, već spomenuh, osjeća i sama spisateljica dok ispisuje, a pogotovo dok sluša vlastite stihove. Stid nije samo štit, prilično neučinkovit, već i dvosjekli mač koji pogađa senzibilnog čitatelja/slušatelja zajedno s autoricom. On nas na neki način potvrđuje pred nama samima: *Stidim se, dakle jesam, odnosno, mogu biti*. Pjesnikinja kaže u zaključnoj Pročitanoj pjesmi: *Pjesma je pročitana / i riječi su ubile tišinu / i sramim se / i drhtim / otkrivena*.

Ovo je poezija malih stvari, poezija sjetno-vedrih ugođaja. Pred nam se redaju grane glicinija, starinske škrinje i vrčevi, naizgled obični dravski kamenčić koji *tek u ruci svijetli / zlatnim prahom*, kristalno zvono, bijela porculanska sosijera: *ostavljena, zaboravljena / nepotrebna*. I dalje: neotvorena kutija koja možda krije bakinu ukosnicu, pramen njezine kose: *ako je otvorim postat ću*, dvoji pjesnikinja,

golubica / dijete / djevojka. I zaboravit ću, žali, kako je lijepo tražiti tajnu / u svijetu običnih škrinja (Pjesma o tajni).

Cvijet je općenito simbol pasivnog principa, slika je duševnih vrлина, simbol ljubavi i sklada, djetinjstva, čak rajskog stanja. Često predočuje duše umrlih i pojavljuje se kao arhetipski lik duše (Anima) i duhovno središte (Animus). U pjesmama Biserke Goleš Glasnović odjek je i njezina bavljenja haiku poezijom i odmak je od uobičajenog zapadnoeuropskog doživljaja prirode. Navodim haiku iz nove zbirke Tihe koja se ne dvoumi: *Bijeli lopoč / u društvu otpalog / lišća na vodi*.

Prisjetimo se Josifa Brodskog, kad kaže da je bit lijepe književnosti – kratka forma ili, malo drukčije rečeno, ono što preživljuje, to je uistinu umjetnost malih formi, umjetnost kondenzacije. Naša pjesnikinja uspješno kondenzira: *Prekrivene injem / lijepe su / i bodljikave žice* (Sasvim blizu).

*

Sve, ali zaista sve, pisanje Biserke Goleš Glasnović u znaku je ljubavi i nostalgije. Jedna pokušava zauzdati budućnost vezujući je uz sadašnjost, pokušava zaustaviti vrijeme; druga se iscrpljuje evocirajući prošlost i žaleći za njom. Ideal ljubavi je vječna sadašnjost, znači: bezvremenost; posao nostalgije je vezivanje prošlosti uz sadašnjost i tugovanje nad neumitnom prolaznošću svega. Nostalgija je tuga ljubavi. Ukratko, pjesnikinja od susreta sa svojom cjelinom: od ideala uspješno ostvarene individuacije – ne odustaje: *Hoću li se ikad sresti / Hoću li ikad biti cjelina* (Čeznuće za Tulom).

Zaključit ću u duhu samog naslova prve zbirke, citirajući završne stihove potresno intonirane, duboko ganutljive pjesme/plača molitve Nađeni očenaš: *Prijetelnice moe / dolazi veče za bakine očenaše / usnule tužne i daleke / za izgubljene riječi... / A nemoćna sam / i bez glasa sam / Tražim ih uzalud /... / A one su tu / u sjenovitom vrtu moga srca /... / Ili su to samo suze / na našim licima / Otče naš iže jesi na nebesjeh / da svajatisja imja Tvoe / prijetelnice moe*.

Slušao sam nekoliko puta kolegu M. I. kako čita Nađeni očenaš. Dok sam ga slušao, nametnuo mi se prizor: Majka Božja drži u krilu maloga Isusa, rukom ga miluje po kosi – i plače – u sebi, nečujno, da ne bi uznemirila i rasplakala budućeg Iskupitelja.

*

Gotovo svi stihovi Biserke Goleš Glasnović svjedoče o iznimnom, prešutnom suglasju pjesnikinje i Božjeg svijeta kojemu pripada. Zato svoje pjesme i posvećuje *skupljačicama po / svijetu rasutoga boga!* Bog je prisutan svojom rasutošću,

prožima sve postojeće i sve čega se pjesnikinja dotakne – svjedoči Njemu u korist. Ovdje je – i kad ga nema.

To posebice vrijedi za njezine kraće pjesme, male efektne medaljone. Kad u pjesmi Zatočena kaže: *bila sam i oblutak / koji je poljubila / Spasiteljeva sandala* – pazite, ne ugazila, zgazila ili čak zdrobila, već baš poljubila – budemo, barem što se mene tiče, doslovce oboreni s nogu. Kao što kaza F. Pessoa: *Ima metafora stvarnijih od ljudi koji koračaju ulicama*.¹ A takvi blještavi stihovi-biseri rasuti su po svim stranicama zbirke Sasvim blizu.

Veliki korak načinjen iz prve u drugu zbirku. Sada se izražava suzdržanije, zgusnutije, jednom riječju – lapidarnije.

I kad je izravno ne spominje, voda, taj živodajni element, oplakuje njezine stihove, da tako kažem, izvana i iznutra. Ovdje se nameće tvrdnja, preuzeta od Heideggera, inače toliko neuobičajena da, kako upozorava i sam filozof iz Crne šume, zvuči zaista fantastično: *nisu ugođaji smješteni u subjekt ili objekt, nego smo mi, zajedno s bićem, po-stavljeni u ugođaje*.²

To je svakako, nešto sasvim drugo, nešto više i sveobuhvatnije od običnog panteističkog osjećanja svijeta.

*

Odvojiti se od svakodnevnice, od sivila života, odjezdi u noć, odletjeti, na vrancu ili pegazu, sama ili udvoje! Za obećanim, naslućenim! Budna sanjati, u snu se probuditi: obnovljena, duhovno zrelija, u novom, drukčijem svijetu!

Put individualnog razvoja – tjelesnog, duševnog i posebice duhovnog – put postupnog otkrivanja Tajne (a Tajna je u nama, ona je sastavni dio svake individualnosti) pun je stranputica, zastajkivanja, vraćanja, ponovnog započinjanja.

Naša putnica, naša pjesnikinja dugoročno – ne odustaje, makar, jašući Pegaza oprženih krila, na zemaljskim stazama povremeno posustaje. Putokaze nosi u sebi, a ponekad ih, naglasimo, traži i u Drugome, u Njemu. – Tko ono uzviknu: *Ni u raj u sam!*

Muškarac je, grubo budi kazano, narcisoidno biće za Sebe; žena je, najčešće, samozatajno biće za Druge.³ To je spašava od velikih osobnih poraza, čini je prilagodljivijom i, na izvjestan način, jačom. Njezini porazi nisu samo njezini,

¹ F. Pessoa: *Knjiga nemira*, prevela T. Tarbuk, izdavač: Konzor, Zagreb, str. 144.

² M. Heidegger: *Hölderlinove himne – »Germanija« i »Rajna«*, preveo I. Bubalo, izdavač: Demetra, Zagreb, 2002., str. 78.

³ Ponovit ću napomenu koju sam jednom drugom prilikom već naveo: *Zašto je nezamisliv ženski Narcis? Istini za volju, žena se nevjerojatno mnogo ogleda u ogledalu, ali vjerojatno da bi u njemu vidjela drugoga – koji nju gleda.* (Konstantin Nojki: *Filozofski*

njezine pobjede nisu samo njezine – gotovo ih uvijek dijeli s ostalima. Ili se, makar privremeno, može prepustiti Drugome, odričući se nesigurne pobjede ili čak – darujući mu je. Ni u raju – sama!

Neke pjesme zbirke *Sasvim blizu* (Zagreb, 2004.) slike su odnosa, pomalo tajanstvenih i zagonetnih, gotovo imaginarnih. Učiniivši korak-dva prema Drugome, pjesnikinja ostaje i dalje od njega miljama razdvojena. Ali lice ne okreće, ne odustaje. Tako na jednom mjestu kaže: *Zatočena u nemoć svojih riječi / bila sam karijatida / u hramu njegovu umrloga boga / zatvoreni prozor / u palači njegovoga znanja* (Zatočena). Ipak: *Bila sam...*

*

Ljubav je veliki pokretač, onaj koji je nagoni na pjev, ali ima i drugih, ne manje važnih. Pjesme Biserke Goleš Glasnović slike su emocionalnih stanja, ponekad subjektivni portreti, ali i plod njezinog intimnog dosluha s produhovljenom prirodom s kojom dijeli zajednički ugođaj: *Za krila leptirice / prihvatit ću / tijelo / put / i smrt gusjenice* (Leptirica).

Okvir unutar kojeg se kreće junakinja ove svojevrsne egzistencijalne drame seže od, vidjeli smo, prihvaćanja samozatajne uloge običnog oblutka pod Spasiteljevom sandalom pa, evo, sve do priželjkivane mogućnosti drugog, istinskog rođenja predočenog postupnom, makar bolnom, preobrazbom u leptiricu. Doista, upečatljiv raspon!

Ljubav: Muškarac žudi za Ženom, Žena žudi za Muškarcem, zajedno stremeći i, ako im se posreći, ako su toga zaista dostojni, uspješno se stapajući, preko Duše, u Bogu. U najnepovoljnijem slučaju, *Koji tajnu žive pogrešno i loše (a takvih je vrlo mnogo), ti je gube samo za sebe i ipak je daju dalje kao zatvoreno pismo, i ne znajući da to čine (...)* I možda su, nastavlja Rilke, taj veliki pjesnik ljudske duše, *spolovi srodniji nego što se misli, i možda će se velika obnova svijeta sastojati u tome, da će se muškarac i djevojka, oslobođeni svih krivih osjećaja i zlovolja, tražiti ne kao suprotnosti, nego kao braća i susjedi i združiti se kao ljudi, da jednostavno, ozbiljno i strpljivo zajedno nose težak spol, koji im je nametnut. I još da ne bude zabune: Spol je težak; da. Ali teško je ono, što nam je zadano, teško je gotovo sve, što je ozbiljno, a sve je ozbiljno.*⁴

Tijela ljubavnika plemeniti su posrednici: put do izvora, do Duše. Posrednici, da, ali zato ne manje važni: *Postoji samo jedan hram na svijetu, / a to je ljudsko*

dnevnik). Aforistički efektno rečeno, ali s pretenzijom na opće važenje, dakle nužno površno. I s notom podcjenjivanja.

⁴ R. M. Rilke: *Pisma mladom pjesniku*, preveo: J. Velebit, Zagreb, 1942.

*tijelo. Ništa nije / svetije od tog visokog lika. / Dodiruje se nebo kad se dotiče / ljudsko tijelo.*⁵

Tijelo je Hram Duše, posredno hram Neba odnosno Boga. Nastaniti se u nečijoj duši znači vratiti se, smjestiti se u Bogu. Jer, *Bog je duša svega*, pozovimo se još jednom na Pessou, a mogli bismo i na mnoge druge. Zato je ljubavni zov tako sirenski neodoljiv: to je glas božanskoga u nama.

Ostvareni, lako uočljivi razvojni luk: od plodonosne spontanosti, u prvoj, do jednako blagotvorne stiliziranosti i zgusnutosti u trećoj zbirci *Može i bez naslova* (Zagreb, 2008.) – prvo je što zapažamo. Pjesme Biserke Goleš Glasnović poput su sazeleg voća: dovoljne sebi, ponuđene nama; pročitane potvrđuju zrelost i nagoviještaju daljnju plodnost.

Sažetost je u sadržaju, ne samo u formi! – Uvodnu pjesmu zbirke *Može i bez naslova* Tristan i Izolda, iako brojem stihova najduža u zbirci, doživljavamo kao izuzetno lapidarnu. Tristan i Izolda su naši arhetipski zastupnici, Animus i Anima, njihovo dvoglasje odzvanja poput krajnje zgusnutog mnogoglasja. Uzajamno se nadahnjuju i nadopunjavaju, sve do konačno dosegnutog sklada. U izričaju su gotovo podudarni. Tristan svoj cvjetni vijenac ljubavnih izjava zaključuje stihovima: *Nikad neću vidjeti tvoj početak tvoj pupak / iz njega bijeli leptiri izlijeću / i raznose raznose me svijetom*; a Izolda mu istodobno uzvraća: *A nikad nisam vidjela / tvoje uske dječачke bokove / Iz koljena tvoga / noćni leptiri izlijeću / i raznose raznose me svijetom*.

Mitska, općeljudska tema idealne, prividno nemoguće, neostvarive ljubavi, ovdje osuvremenjena na najbolji mogući način. Kolažom lapidarnih iskaza – izmišljenih, a tako uvjerljivih! – koji zvuče kao da su upravo izgovoreni u naše uši, posramljujući i nas i našu tzv. Stvarnost, na koju, inertni i višekratno obeshrabreni, kakvi već jesmo, pristajemo, zanemarujući mogućnost ostvarenja prave i, prema tome, krajnje zahtjevne ljubavi, dakle, i prave, autentične egzistencije: one koja diše plućima transcendencije. Sve ostalo je, zapravo, život u sramoti.

Njihova idealna ljubav osuđuje ih na punu osamljenost, koju je gotovo grijeh remetiti, makar i s najboljim namjerama – osamljenost koja je istodobno križ i blagoslov. Neka im križ bude što lakši, a blagoslov što plodonosniji.

Ostale pjesme zbirke kraće su, neke i mnogo kraće od uvodne Tristana i Izolde (koje s pravom ističemo kao uzorne) i ne toliko ogoljele, ne tako izravno ponuđene čitatelju. Ali, zbog toga ništa manje esencijalno bogate. Više ili manje okrenute sebi, mame nas obećavajućim signalima i pozivaju na pustolovinu

⁵ Novalis: *Himne noći*. Fragmenti, preveli: T. i A. Stamać, izdavač: MH, Zagreb, 1998., str. 68.

otkrivanja zakrivenoga blaga, skrivenog u nama i oko nas. Upornim moreplovcima na valovima ove intimističke, snovite, blago lelujave lirike – trud se na kraju sigurno isplati.

Nakon već rečenoga, neće nas iznenaditi povezanost Svetoga i Prirode koju smo uočili u prethodnim zbirkama. Otkinuta grančica jasenovog pupa, odbačena u blato običnog šumskog puta, (kao da) pred njenim očima propupa u tijelo drvodjeljina sina (Jasenov pup). Drugu pjesmu, sa sličnom porukom, inače, već na prvi pogled, prepunu poetsko-nadrealističkog naboja, bilo bi šteta u cijelosti ne citirati: *Kao rijeka nebo teče / neznane ribe pod nebom plivaju / iz rijeke srebrne ptice izlijeću / i na kamenu križu / nevidljive čavlice otkivaju / Okomica križa / u krila izrasta / i u bijeli most se / na drugu obalu spušta* (Križ).

Pjesma Na istome mjestu kao da je, poput pjesme Križ, također preslikala motiv i ugođaj s kakve upadljivo lirski intonirane nadrealističke slike: *...jedrenjak nebom zaplovi / pročelje crkve se nagne / i raspukne se zvonik / Iz raspukline / cvijet nijemi angelus nikne / i iznad tvoje glave zalepeće / da ti kaže...* Što da mu kaže, ostaje nedorečeno, možda i stoga što ni ne može biti izravno kazano već samo naslikano. Što je pjesnikinja imala za reći kazala je stihovima, prenijevši viziju: izmaštanu, odsanjanu ili čak prethodno naslikanu, svejedno.

Još davno napisah: *Bog je u nama ili – nije nigdje!* Ako i umre Bog na Nebu – neće onaj u nama...

Raj i Pakao već su prizemljeni, a i za Boga bi se našlo još dovoljno mjesta u ljudskoj duši. U duši pjesnikinje Biserke Goleš Glasnović, kao i u mnoštvu drugih duša, Bog je već davno udomljen. I nije mu ni tijesno ni tjeskobno. Dapače.

U ove pjesnikinje – ni jednog humoristički intoniranog stiha pa ni ironije. Do sada! Na nagovor da svakoj, baš svakoj pjesmi podari odgovarajući naslov (u ulozi putokaza prosječnom, literarno neobrazovanom čitatelju), odgovara stihovima prožetim finom i ponešto gorkom ironijom i dobro odabranim humorističkim upadicama – nastojeći imaginarnog sugovornika uvjeriti da otvoriti se i razodjenuti se odnosno besramno se razgoliti nikada – nije isto! *Daj mi dušo vremena / nekako sam tužna / još nisam preboljela Toju / (a Toja čak ni čovjek nije) / Poezija / Naslovi / (otkrivanje tajne ili ponavljanje) / Repetitio est mater stupidorum / ili / Margaritas ante multitudinem frequentinum / Daj mi dušo prostora / ne slovi ne protuslovi / može i bez naslova / molim te reci / kavalir budi / i anywhere out of the world / me povedi* (Može i bez naslova).

Nova zbirka pjesama *Tihe koja se ne dvoumi* Biserke Goleš Glasnović pojavila se šest godina nakon njezine zadnje zbirke *Može i bez naslova*. Većina pjesama zbirke *Tihe koja se ne dvoumi* tiskana je u književnim časopisima *Mogućnosti* i *Dubrovnik* u ciklusima *Neka mi se smiluje rame Tvoje* i *Školjka svetoga Jakova*.

Istodobno autorica objavljuje i u drugim književnim časopisima i na Trećem programu Hrvatskog radija priče, putopise, književnu i likovnu kritiku. Pjesma Pred Samostanom uvrštena je u antologiju hrvatske poezije o sv. Franji Hvaljen budi, Gospodine moj (Alfa, Zagreb, 2009.). Zbirka pjesama *Tihe koja se ne dvoumi* sastoji se od izabranica i navedenih ciklusa (ukupno 47 pjesama).

Bilo bi nedovoljno kazati da Biserka Goleš Glasnović piše čistu ljubavnu poeziju. Ljubav je, kao tema i preokupacija, važna, možda najvažnija sastavnica većine njezinih pjesničkih redaka, ali ne i jedina. Uspjela ljubavna pjesma uvijek je i nešto više od toga: otvara se na sve strane, šireći se i u sebe sve upijajući.

Našoj pjesnikinji pravi blagoslov pruža njezina urođena, pažljivo njegovana, stoga živodajna veza s prirodom koju ne doživljava, što se mnogima, nažalost, događa, kao slijepu, gluhu i nijemu, posebice ravnodušnu prema čovjeku. Primjerice u pjesmi Povratak ili ruža: *Donijela sam je iz vrta / i spustila u vazu / (koja je nekad čajnik bila) / Iz vaze / spustila sam je / u posudu za biološki otpad / (koja je nekad umivaonik bila) / Iz posude za biološki otpad / spustila sam je u vrt / (koji je oduvijek vrt bio) / I kao vrt ružu / ispunila me / blagost i toplina.*

Pjesme Biserke Goleš Glasnović odzvanjaju poput himne životu, svjetlosti, radosti, dostojanstvu i ljubavi.

Istina je ružna, istina je sablažnjiva – spoznale su mnoge plemenite duše i sveci u ostavci. Istina ili umjetnička istina? – izbor poput križa težak! Nietzsche je izričit: *Umjetnost imamo da ne propadnemo s istine.*

Nakon Ružnog proglašenog Lijepim i Blasfemije izjednačene sa Svetim, ma kako ga predano obrađivali, polje umjetničkog, učestalo opustošeno i zagađeno najezdom Zlih duhova, ne obećava zadugo dobar i zdrav urod. Srećom, kreativnim nastojanjem ove pjesnikinje i dalje je pri peru trostruko izvorište nadahnuća i nade: Lijepo – Dobro – Istinito.

Tom blagodati – evo nam zajedničkog grijeha! – gotovo se nitko više ne napaja – nije u duhu i stilu vremena (?!). Svi kao da su uspavani: i kad ružno sanjaju – ne budi im se.

Pridruživši se Onima koji bdiju, u ovom kraljevstvu blaženo za(s)palih u Barbaromaniju, Biserka Goleš Glasnović osmjelila se – i propjevala! I ide joj. Dobro se nosi s križem koji nosi i koji nju nosi.

Tko ono reče: *Ljepota će spasiti svijet?* Vjerujemo da hoće. A što nam drugo preostaje.

Sve u ovoj knjizi – kao da je proživljeno; ako ne u stvarnosti, onda u duhu, a duh je – složit ćemo se – ona viša, dakle, prava, možda čak i jedina stvarnost.

Iskrenost, proživljenost, poetska strogost izričaja i lapidarnost – rese stihove ove sve zrelije pjesnikinje koju s radošću pratimo na teškom, samozatajnom, zato

plodovima obogaćenom putu doživljavanja života kao umjetnosti i umjetnosti kao života.

Čvrste točke, oko kojih se okreću teme i dileme kojima je zaokupljena pjesnikinja, jesu redom: vrt, ruža, leptiri, snovi, nostalgичna prisjećanja, sunce... Sve te riječi birane su spontano i baš sve su obilježene bogatim i brojnim simboličnim značenjima. Samo riječ-dvije o vrtu. Sve u ovoj poeziji kao da izvire iz vrta. Najveći mistik među pjesnicima i najveći pjesnik među misticima, sv. Ivan od Križa, kaže: *Sam Bog je vrt*. Izdvajam još jedno značenje koje kao da potiče od Baudelairea: vrt omogućuje maštanje o svijetu koji nas prenosi izvan svijeta. Taj svijet izvan svijeta bio je zapravo ovaj naš svijet. Mi smo ga devastirali: zabetonirali, kontaminirali, odvratno zloupotrijebili i samoubilački ga i dalje uništavamo. Senzibilnije jedinke naše vrste osjećaju ranu na bilo kojem mjestu zemlje kao svoju ranu, bol majke Gee kao svoju bol. Pjesnikinja o čijim je pjesmama riječ jedna je od onih preosjetljivih... Koliko god može, živi s prirodom, živi u svome vrtu – tom ostatku raja iz kojega smo izbačeni.

Neutješno nesretna kad se zatekne bačenom između betonskih rugoba, izručena na milost i nemilost buci, bijesu, smradu i metalnim čudovištima što gutaju, vare i izbacuju ljude koji boluju od zaborava samog zaborava, inače ne bi pristajali na tako nedostojnu i sramotnu ulogu. A što joj govori njezin vrt: *Iz trave / začuđena gušterica / izustila je / Sve je kako treba biti / i u svoju svetost / nestala je* (Začuđena gušterica).

Je li pjesnikinja napredovala i kako? O tome svjedoče: ustaljenost forme, produbljenost sadržaja i sigurnost izričaja. O njezinoj umješnosti, stečenoj sigurnosti i ojačanoj samosvijesti svjedoči činjenica da ni jedna pjesma iz moje uredničke ruke nije vraćena kao neuspjela ili nedorađena. Pred sobom imamo formiranu pjesnikinju.

*

Intrigantan naslov nove zbirke *Tihe koja se ne dvoumi* referira se na pjesmu Z. Herberta Nike koja se dvoumi – tako je naslovljen i jedan od putopisa iste autorice u knjizi putopisa *Pun ruksak oblutaka* – diskretno nas upućujući na komplementarnost muškog i ženskog principa, dvoumljenja i nedvoumljenja, osobina Nike, božice rata i Tihe, božice sreće.

Poeziju Biserke Goleš Glasnović mogli bismo odrediti kao bajkoviti realizam i zaključiti da njezina etička orijentacija, otvorenost prema Drugome i odgovornost, njezina bajkovita koncepcija svakodnevnog života pokazuje i upozorava da smo se udaljili od ontološkog središta te nas poziva na povratak. U pjesmi Povratak ili ruža, ruža je atribut povratku i svojevrsna je zagovornica transcendencije u stvarnome životu.

KRONIKA KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT SIJEČANJ – LIPANJ 2015.

2. siječnja

Povodom Dana zaštitnika Cresa – svetog Izidora (sveti Sidar) dodijeljeno je priznanje »Pro Insula« Dubravku Balenoviću za očuvanje povijesne baštine Cresa prijevodom knjige Alberto Fortis, *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju* (Književni krug Split, 2014.)

2. veljače

U sklopu »Susreta Ispod ure«, u dvorani Književnoga kruga, Ispod ure 3, održano je predavanje Dina Demichelija »Život i karijera Dalmatinaca izvan Dalmacije u Rimskome carstvu«. Predavanje je bilo popraćeno projekcijom, a uvodno slovo je održao Nenad Cambi.

25. ožujka

U okviru »Susreta Ispod ure«, u dvorani Književnoga kruga, Ispod ure 3, a u organizaciji Književnoga kruga Split, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i splitskoga ogranka Paneuropske unije, održano je predavanje Nikše Stančića »Povijest hrvatskog grba – simbol identiteta u povijesnim mjenama«. Predavanje je bilo popraćeno projekcijom, a uvodno slovo je održao Nenad Cambi.

DVADESET PETI MARULIĆEVI DANI 19. – 23. travnja 2015.

19. travnja

U velikoj dvorani Zavoda HAZU u Splitu, Trg braće Radića 7, svečano je otvoren znanstveni, književni i izdavački program Marulićevih dana koji je organizirao *Marulianum*, centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkoga kruga (Književni krug

Split) u suradnji s Društvom hrvatskih književnika, Društvom prijatelja kulturne baštine Split, Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu, Institutom Ludwig Boltzmann za novolatinske studije iz Innsbrucka i Zavodom za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu.

Prigodni esej održao je Vlado Rezar (Zagreb), a otvorena je i izložba fotografija i izdanja pod nazivom »Dvadeset pet godina Marulićevih dana (1991-2015)«.

Nakon otvorenja izložbe, izaslanstvo u sastavu: savjetnica gradonačelnika za kulturu Anđelka Visković, marulolog Vlado Rezar i predsjednik ogranka DHK u Splitu Siniša Vuković položili su vijenac na Marulićev spomenik.

– U 19,00 sati u crkvi sv. Frane održana je sveta misa koju je predvodio fra Hrvatinić, nakon čega je Ante Sapunar u ime Društva prijatelja kulturne baštine održao prigodnu riječ i položio vijenac na Marulićev grob.

20. travnja

U velikoj dvorani Zavoda HAZU (Palača Milesi) održano je prvo zasjedanje *Colloquium Marulianum XXV* s temom »Hrvatska književnost humanizma i renesanse«.

Sudionici i teme su bili:

Luka Špoljarić (Zagreb): Juraj Benja i njegova korespondencija u MS Bodl. Canon. Pat. lat. 223

Teo Radić i Anamarija Žugić (Zagreb): Marginalije Nikole Marulića u njegovu prijepisu Ciceronova spisa *De officiis*

Vlado Rezar (Zagreb): *Alto recessu te Sipari tenet*: zaboravljeni Celije

Neven Jovanović (Zagreb): *Antiturcica iterata* – ponovni pogled na hrvatsku protutursku književnost

Bratislav Lučin (Split): Prema kritičkom izdanju Marulićevih hrvatskih stihova

Filip Šarić (Zagreb): Rijetke riječi kod Marulića i njihovi izvori

Sanja Vulić (Zagreb): Jezična previranja u dubrovačkoj renesansnoj književnosti

Jan Šipoš (Zagreb): Jezična analiza epa *De Solis ac Lunae defectibus* Ruđera Boškovića

U popodnevним satima održana je deveta latinistička tekstološka radionica pod nazivom: *Epigrafska šetnja Splitom*, čiji voditelji su bili: Ana Pavlović i Jan Šipoš. Sudjelovali su studenti iz Zagreba.

U isto vrijeme je u prostoru *Marulianuma* održana sedma kroatistička tekstološka radionica pod nazivom: *Marulićeva Judita – istinski izazov za suvremenoga čitatelja*, čiji voditelji su bili: Sanja Vulić i Miroslav Palameta. Sudjelovali su studenti iz Splita.

U večernim satima u dvorani Zavoda HAZU u Splitu predstavljene su knjige Luke Ilića: *Theologian of Sin and Grace. The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2014.) i *Milost*,

vjera i grijeh – teologija Matije Vlačića Ilirika (Zavičajna naklada »Žakan Juri«, Pula, 2014.). Knjige su predstavili Ivica Martinović i Luka Ilić.

Nakon predstavljanja knjiga Lahorka Plejić Poje kraćim je predavanjem predstavila projekt *Tekstualne mreže ranonovovjekovne Hrvatske*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

21. travnja

U velikoj dvorani Zavoda HAZU (Palača Milesi) održano je drugo zasjedanje *Colloquium Marulianum XXV* s temom »Hrvatska književnost humanizma i renesanse«.

Sudionici i teme su bili:

Péter Kasza (Segedin): Mreža humanista, biskupa i diplomata na temelju njegove korespondencije

Erzsébet Borbála Sörös (Dunaújváros): Nepoznata pisma Antuna Vrančića

Milenko Lončar i Diana Sorić (Zadar): Šifrirana pisma Ferdinanda I. i Maksimilijana II. upućena Antunu Vrančiću i ostalim carigradskim poslanicima

György Palotás (Segedin): Odnosi Mihovila Vrančića s ujakom Ivanom Statilićem u svjetlu njihove korespondencije

Branko Jozić (Split): Marulićeva društvena mreža

Luka Ilić (Ravensburg): Novovjekovni učenjak između konfesija: protestantske mreže Andrije Dudića (1533-1589)

Ivica Martinović (Zagreb): Prirodnofilozofske teme u Dragišićevu djelu *De natura angelica*

U popodnevним satima u prostoru *Marulianuma* nastavljena je deveta latinistička tekstološka radionica pod nazivom: *Epigrafska šetnja Splitom*, čiji voditelji su bili: Ana Pavlović i Jan Šipoš. Sudjelovali su studenti iz Zagreba.

U isto vrijeme je u prostoru *Marulianuma* nastavljena sedma kroatistička tekstološka radionica pod nazivom: *Marulićeva Judita – istinski izazov za suvremenoga čitatelja*, čiji voditelji su bili: Sanja Vulić i Miroslav Palameta. Sudjelovali su studenti iz Splita.

U večernim satima je u dvorani Zavoda HAZU u Splitu održana dodjela nagrada Dana hrvatske knjige: *Judita*, *Davidias*, *Slavić* u organizaciji Društva hrvatskih književnika. Nagradu *Judita* dobila je Marijana Tomić za knjigu: *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije* (Ljevak, Zagreb 2014.), nagradu *Davidias* Jugoslav Gospodnetić (postumno) za izbor i prijevod: A. G. Matoš: *La rose mystérieuse: 49 poèmes – Tajanstvena ruža: 49 pjesama* (Dominis Publishing, Ottawa – Canada) te nagradu *Slavić* Goran Gatalica za knjigu pjesama *Krucijalni test* (Ogranak Matice hrvatske u Daruvaru, 2014.).

Nakon dodjele nagrada Lav Šubarić, Neven Jovanović, Gorana Stepanić i Bratislav Lučin održali su predavanje: »Treća četvrtina projekta *Croatia et Tyrolensia – digitalna usporedba hrvatske i tirolske novolatinske književnosti*«.

Zaključna manifestacija večeri bila je pjesnička posveta *Hrvatski pjesnici Marulićevu Splitu*, koju svake godine organizira Društvo hrvatskih književnika. Sudjelovali su: Anela Borčić, Joško Božanić, Miki Bratanić, Silvija Buvinić, Marina Čapalija, Drago Čondrić, Jakša Fiamengo, Duško Geić i Siniša Vuković, koji je vodio cijelu večer. U sklopu programa nastupio je gitarist Petar Čulić.

22. travnja

U velikoj dvorani Zavoda HAZU (Palača Milesi) održano je prvo zasjedanje skupa *Croatica et Tyrolensia – a digital comparison of Croatian and Tyrolean neo-Latin literature*, koji su organizirali *Marulianum*, centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkog kruga (Književni krug Split), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Institut Ludwig Boltzmann za novolatinske studije iz Innsbrucka u sklopu istoimenoga međunarodnog znanstvenog projekta.

Sudionici i teme su bili:

Lav Šubarić (Innsbruck): Regional, national, transnational. How do we imagine neo-Latin literature?

Martin Korenjak (Innsbruck): Regional Latinity: a worm's-eye view on neo-Latin literature

Gorana Stepanić (Pula): Think globally, act zonally. Rethinking the concept of Croatian neo-Latin literature

Neven Jovanović (Zagreb): *Quadrata rotundis?* Lexical comparison of two sets of neo-Latin texts

Florian Schaffenrath (Innsbruck): Epic poetry from Croatia and the Tyrol – overview and comparison

Tamara Tvrković (Zagreb): Germanic peoples through the prism of Croatian Latinists

Vlado Rezar (Zagreb): The humanists of Dubrovnik

U popodnevним satima sudionici skupa *Croatica et Tyrolensia* obišli su kulturne znamenitosti grada Trogira pod vodstvom Radoslava Bužančića.

23. travnja

U velikoj dvorani Zavoda HAZU (Palača Milesi) održano je drugo zasjedanje skupa *Croatica et Tyrolensia – a digital comparison of Croatian and Tyrolean neo-Latin literature*

Sudionici i teme su bili:

Luka Špoljarić (Zagreb): The first Dalmatian orations *in creatione ducis* (1423-1473): anatomy of a genre

Bratislav Lučin (Split): Antiquarianism in Croatia: an overview

Johanna Luggin (Innsbruck): Macro- vs. microhistory: the Tyrolean Menippean satire as a regional literary genre

Simon Wirthensohn (Innsbruck): The impact of the Jesuit stage on other theatre forms in the Tyrol

Irena Bratičević (Zagreb): Latin poets in late eighteenth- and nineteenth-century Dubrovnik

Irena Galić Bešker (Zagreb): The long lasting Virgilian influence on Latin poetry: an example of bucolic poetry in the 19th century.

Time je završen program Marulićevih dana 2015. godine.

22. travnja

U Trogiru, u okviru manifestacije FESeTemana – 4. prodajne izložbe knjiga trogirskih autora, izdavača i knjiga s trogirskim temama, u galeriji »Cata Dujšin Ribar« Muzeja grada Trogira, predstavljen je *Rječnik i gramatika trogirskoga cakavskoga govora*, koji je sastavio Duško Geić (Književni krug Split i Združeni artisti Trogir, Split 2015.). Izdanje su predstavili Joško Božanić i Ante Jurić.

4. svibnja

U sklopu proslave ovogodišnje Sudamje u dvorani Književnoga kruga Split, Ispod ure 3, u organizaciji Književnoga kruga Split, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i splitskog ogranka Paneuropske unije, predstavljena je knjiga Ante Nazora: *Splitsko-poljički odnosi u XIV. i XV. stoljeću* (Književni krug Split, 2015.). Knjigu su uz autora predstavili Nenad Cambi i Marko Trogrlić.

8. lipnja

U okviru »Susreta ispod ure«, u organizaciji Književnoga kruga Split, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i splitskog ogranka Paneuropske unije, predstavljena je knjiga Ivana Pederina: *Napoleon i europske sile u borbi za Damaciju (1797. – 1813.)* (Matica hrvatska Zadar, 2015.). Knjigu su, uz Nenada Cambija kao domaćina, predstavili Marko Trogrlić, Josip Vrandečić i autor.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)

